

Strojarski 29, 1911

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO - IZDAJAJO IN URE-
JAJO: ALBERT KRAMER · IVAN
PRIJATELJ · MIHAJLO ROSTOHAR
BOGVML VOŠNJAK

LETO I.

MCMXI.

ŠTEV. 1.

VSEBINA PRVE ŠTEVILKE :

UREDNIŠTVO : „Veda“	Str. 1
ŽMAVC, IVAN Dr. : Uvod v naraven nazor o svetu. (Dalje prih.)	„ 4
ŽIŽEK, FR. Dr. : O ljudskem štetju	„ 14
PRIJATELJ, IVAN Dr. : Slovenščina pod Napoleonom. (Dalje prih.)	„ 27
VOŠNJAK, BOGUMIL Dr. : Uvod v občna načela državnega nauka. (Dalje prih.)	„ 42
ROSTOHAR, M. Dr. : Ideje o zgodovini filozofije južnih Slovanov. (Konec prih.)	„ 48
VOŠNJAK, JOSIP Dr. : Dodatki k „Spominom“. (Dalje prih.)	„ 59
DROBNO GRADIVO : Ozvald, K. dr. : Umetnost v službi trgovca. — B. V. : Dunajski rektorski govor. — Kidrič, Fr. dr. : Anastasius Grün in Matevž Ravnikar-Požencan. — J. P. : Kolera v Ljubljani l. 1836.	„ 64
PREGLEDI IN REFERATI : Javno pravo. — Vošnjak Bogumil : Tomašić, Temelji drž. prava hrv. kraljestva. — Publicistika. — B. V. : Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. — Socialna politika. — Stebi A. inž. : Podelne centrale. (Konec prih.) — Statistika. — Milko Brezigar : Žizek, Theorie der statistischen Mittelwerte. — Kultura. — J. P. : Tolstoj. B. V. : Mara Čopova-Berksova. — J. P. : Puškin in slovenski jezik. — Filozofija. — Dr. R. : Drtina, Základy novověkého názoru životního. Dr. R. : Pollitz, die Psychologie des Verbrechens. Dr. R. : Becker, Über Simulation von Schwachsinn. Krivic, Radovan : Krejčí, Svoboda vůle a mravnost	„ 71
Literarna kritika. — Kidrič, Fr. dr. : Ivan Grafenauer : „Zgod. slov. slovstva“ in slov. kritika. Glonar, J. A. : Slovensko slovstvo. — Popravki. (Priloga)	„ 97

„VEDA“

izhaja vsaki drugi mesec (na 6 polah) ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake 5 K (obroki se ne dovoljujejo), posam. zvezki 1-70 K.

Van Ushomsky

„Veda“.

»Iliria v' serzu Europe leshi«, je pel danes pred sto leti Vodnik o naši domovini. Odtod pride, da je zapuščala zapadna evropska kultura od nekaj sicer rahle, a vendar za zgodovinarja dovolj razločne sledove na kulturnem razvitku našega naroda, zvezanega po svojem plemenskem sorodstvu še zadosti krepko s slovanskim vzhodom. Ta osrednja lega je v našem narodu vedno dvigala na površje može, ki so stali z duhovi izobražene Evrope na eni in isti višini. A bili smo narod kmetov in zato nismo bili narod. In tako smo imeli znanost in učenjake brez naroda. Preteklo stoletje je poklicalo tudi narod kmetov na javno pozorišče in mu podpisalo kulturno legitimacijo. Inteligenci, ki se je poslej začela dvigati iz kmetskega stanu, se ni bilo treba več odtujevati in učenjakom ni bilo treba trgati zvez z rodno grudo.

Znanstveniki so se začutili eno z narodom, a narod — tudi inteligentni — še daleko ne, ker se je razvijal in organiziral v sferah, kjer rezultatov njihove vede ni neobhodno rabil. To stanje je trajalo predolgo. Kdor pozna zgodovino našega kulturnega razvitka, vé, da bi bilo naše javno življenje krenilo pogosto drugo pot, pri marsikateri priliki bi se bilo razlilo globlje in širje, da je imelo na razpolago trden temelj v eksaktnih podatkih znanosti, razvijajoče se sicer suverensko, kar se tiče ciljev, a vendar prikladno, kar se tiče z narodom zvezanih snovi in vprašanj.

Tako smo prišli do krize današnjih dni.

Na naši generaciji je, da dá slovenskemu javnemu življenju resnejšo vsebino in da prosvedoči pred svetom kulturno sposobnost našega naroda na različnih poljih. V to svrhu pa je treba vzajemnega sodelovanja izobraženih krogov. Inteligenca je duševno gladna, v domovini bivajoči znanstveniki hirajo, ker jih

mori malenkost in brezinteresnost province ter odtrganost od živih virov, znanstveniki v tujini nimajo zveze, po kateri bi govorili s svojimi rojaki.

Ni nam treba obetati, kaj bo »Veda«; predočimo si rajši, kaj more in kaj mora biti.

Naloga revijalnega zbornika, kakor se je ta vrsta periodične publikacije razvila pri Francozih, Angležih in Rusih, je: splošna informacija inteligentnega občinstva v kolikor mogoče mnogoštevilnih panogah znanstva. Duševna delavnica znanstvenika je pogosto nedostopna navadnemu izobražencu. Gore predpogojev, deloma stvarne, deloma terminološke, deloma metodološke prirode mu zapirajo pogled vanjo. In vendar leži med končnimi duševnimi izdelki vsakega, še tako ekskluzivnega specialista nekateri produkt, ki je kar poklican, da se naravnost uvrsti v vsakdanje življenje, povzdigujoč njega resničnost, lepoto in udobnost. Število naših specialistov na znanstvenem polju res še ni veliko. Vendar pa imamo nekaj mož, ki bodo imeli sedaj v »Vedi« priliko, da v poljudni besedi materine govornice razkrijejo končne rezultate svojega dela narodu, iz katerega so izšli. Omejiti nam bo delokrog na vprašanja splošnega interesa: Osredotočevati vse stroke znanosti v službi socialnega in kulturnega razvoja s posebnim ozirom na družabne, javnopravne in gospodarske razmere.

Veliki svet napreduje in išče novih pogojev in novih vidikov novega resničnejšega, lepšega in udobnejšega življenja. Mi pa stojimo obdani od velikega sveta, kateremu pošiljamo tudi mi svoje odposlance-raziskovavce, a doma se vbadamo na izmozganem in izsušenem polju svojega javnega življenja. Treba nam je pogledati vun v široki svet. Odpreti je treba zapahnjena okna naše bajtice in s pozornim očesom pogledati in s pazljivim ušesom poslušati, da vidimo in slišimo, česa išče veliki svet. Tu so poklicani naši znanstveniki, da nas vodijo v preglednih sestavkih po tujem tisku in nam referirajo o znamenitih delih, da postanemo deležni vsaj glavnih rezultatov svetovnega duševnega življenja.

Imamo sicer nekaj periodičnih izdaj, ki so namenjene tudi specialnemu znanstvu, v prvi vrsti strokovnemu, zgodovinskemu in sploh humanističnemu. A tem izdajam so postavljene meje glede prostora in po navadi tudi glede — snovi ... Zato se bodo sprejemale v »Vedo« tudi naravnost razprave; to pa seveda samo iz strok in snovi, ki so tudi v svojih detajlih za naše razumništvo zanimive.

O tem, kar delajo naši znanstveniki in česar iščejo učenjaki velikega sveta, bo torej »Veda« pripovedovala; v strokah ki so izobraženemu Slovencu zanimive in bližnje, pa bo svoje čitatelje vodila naravnost v delavnico raziskovavcev. Njena vsebina bo torej obstajala iz poljudnoznanstvenih izvirnih člankov, iz referatov, ocen, pregledov in razprav. »Veda« je nadalje namenjena organizovati ankete, tikajoče se problemov narodnostnega prava, narodnega gospodarstva ter slovanske kulturne in znanstvene organizacije. Končno nam je še omeniti kolikor možno popolne bibliografije, prepotrebne slovenski inteligenci.

»Veda« stoji na stališču moderne pozitivne znanosti, a se kot taka ne vdinja nobenemu svetovnemu naziranju, nobeni znanstveni »šoli«. Noče in ne more biti glasilo kake frakcije, ampak hoče biti tribuna generacije.

Znanstvena reciprociteta južnih Slovanov je mogoča in nam vsem potrebna. Hočemo, da prestopi naš zbornik ozke slovenske meje. Ker je treba med južnimi Slovani najožjih kulturnih stikov in smo si v svesti velikih nalog, ki jih ima vršiti južnoslovanska inteligenca na kulturnem polju, bomo združevali v »Vedi« delo in naziranje južnoslovanske znanstvenosti ter prinašali (v latinici) poleg slovenskih tudi hrvatske in srbske razprave v izvrniku, bolgarske pa v slovenskem prevodu. Pečati se nam bo z razjasnitvijo razmerja Slovencev do Srbohrvatov s stališča družabnih ved, da se posreči formulacija, odgovarjajoča današnjemu stanju sociološkega raziskovanja. Kulturne dogodke južnega Slovanstva smatramo za svoje. Tako kakor južnemu Slovanstvu, bo posrečevala »Veda« pozornost tudi kulturi ostalega Slovanstva.

Kratkomalo: »Veda« si bo prizadevala, da potom zveze z znanstveniki utrdi, v nazorih potrdi in duševno dvigne oni naš sloj, ki se je v zadnjem času pri nas zelo zanemarjal: inteligenco.

Problem inteligence je težak pri slednjem narodu, tembolj pri nas Slovencih. Centralni položaj slov. ozemlja povzroča, da se pojavljajo pri nas vsa ona vprašanja, ki v visoko kulturnih deželah vznemirjajo za kulturno in javno življenje se zanimajoče sloje. Ta raznoobraznost prosvetnih vplivov in odzov tujih bořb ni brez opasnosti. Dosedanja precejšnja primitivnost naših razmer se dá težko spraviti v sklad z različnimi in kompliciranimi zahtevami zapadnega kulturnega življenja. Proces, ki so ga premagali skoraj že vsi drugi narodi, je pri Slovencih še le v povojih: laicizacija znanosti. Velik nedostatek je tudi ozki krog inteligence, ki ne dopušča strogo izvedene delitve dela. Znanstven zbornik

med Slovenci mora sklepati kompromise. A njen glavni smoter ostaja vendar: pripravljati in ustvarjati notranjo koncentracijo sedaj razbitih sil, zblíževati znanstvene delavce in napravljati iz raznih medseboj doslej indiferentnih skupin enoto z velikimi smotri. Obenem je naloga »Vede«, prispevati k demokratizaciji vede in k onemu osvobodajočemu činu, ki množico prosvetljuje in ji odpira pogled na polje znanosti in kulture.

Uredništvo »Vede«.

Uvod v naraven nazor o svetu.

Spisal dr. Ivan Žmavc.

I.

(Poljudna znanost za Slovence. — Namen znanosti je pospeševanje človeškega življenja. Življenje se ohranja z obvladovanjem prirode in samega sebe; jedro znanosti je torej delovanje. Vplivati se da edino na bodočnost. Znak znanosti je pripravljanje bodočnosti in njeno napovedovanje; prirodoznanstvo je temelj vsega znanja.)

Slovenci še nimamo sistemno razvitega znanstva. Pač je že napisanih precej znanstvenih knjig in knjižic iz raznih panog znanja, ampak vse to je več ali manj slučajno, od zanimanja posameznih pisateljev odvisno. Prišel pa je čas, da poizkusimo podajati znanost Slovincem v celoti. Kakor so zdaj naše razmere, bi bilo nerazumno, pisati veleučene monografije, kakor se to godi lahko v svetovnih jezikih. Pač pa moremo v poljudni obliki čitatelje voditi na polje znanja. Kdor ima jasne pojme v kakršnikoli stroki, more te pojme posredovati v preprostih besedah dosti temeljito tudi nestrokovnjakom. Poljudno slovstvo tudi s stališča nove iznajdbe in odkritja zasledujočega raziskovavca nikakor ni vredno zaničevanja. Največji znanstveniki so znali čisto preprosto pisati, takorekoč za otroke in neizobražene delavce, kakor Faraday, J. R. Mayer, pa tudi Tyndall, Helmholtz itd.

Kdor zna nemško, italijansko itd., ta se seveda več ali manj lahko orientira v znanstvenem slovstvu teh jezikov. Kdor pa

zna le slovensko, je imel doslej zelo pičlo priložnost, se izpopolnjevati v vedi. In vendar so Slovenci za znanost normalno nardarjeni. Odrastli smo že onim razmeram, ko so se čitale le več ali manj dobre pesmice, novele, romanj itd. Naše ljudstvo je ne le zabave, ampak tudi dobrega pouka željno. Izhaja že več resno pisanih časopisov, ki iščejo zveze z znanostjo. Slov. Matica Šolska Matica, zgodovinska, pravniška, zdravniška, kmetijska, obrtniška, trgovska itd. društva utemljujejo svoja stremljenja z znanstvenimi razlogi tudi pri Slovencih. Kaj je bolj naravno, kakor ta stremljenja poglobiti in podpreti s sistemnim znanstvenim delom v poljudni obliki?

Kdor se je pečal s kako specialno znanostjo, vé, kakšno novo luč mečejo na probleme včasi ravno poljudne razprave. Ni nam treba še posebej opozarjati na resničnost reka: preprostost je znamenje resnice (*simplex sigillum veri*). Največja duševna iznajdba je namreč ona, ki na najpreprostejši način, z najmanjšimi sredstvi, dosega največje uspehe. Moderni princip ekonomije ali načelo gospodarstva, kakor ga teoretski izraža fizik in filozof E. Mach in kakor ga tehnične iznajdbe ter umetnosti praktično izvajajo, je znanstveni izraz resnice gorenjega občnega reka, kakor se bo razvidelo iz pričujočega razpravljanja. —

Odgovorimo si pa koj začetkoma na vprašanje: kaj je znanost? Slov. izraz znanost (latinski *scientia*, nemški *Wissenschaft*) nam prav dobro kaže bistvo tega pojma, bolje nego izraz veda, ki je čisto istoveten z latinskim in nemškim.

Namen vsega človeškega hotenja in stremljenja, dejanja in nehanja, kakor nas o tem natančneje pouči biologija in etika (nauk o življenju), je ohranitev, izpopolnitev in poboljšanje življenja. Namen znanstvenega razmišljanja je torej tudi pospeševanje človeškega življenja.

Bistvo znanosti moramo takoj od kraja jasno naglasiti, ker je razširjenih o tem mnogo nejasnosti. Že pogovor pravi, da se človek nikoli ne izuči in da se mora vsak do zadnjega dihljaja učiti; skratka, življenje ni sanjanje, ampak delovanje. Človek ima razne zmožnosti, da jih uporablja, to je, da ž njimi v svoje svrhe in potrebe obvladuje prirodo; človek mora torej prirodo in sebe poznati; še le potem najde razmerje med prirodo in seboj, zagospoduje nad naravnimi silami ali močmi in naopak prilikuje (asimiluje) sebe ter svoje sile prirodi. To je znanje in znanost.

Seveda so naši davni pradedje pred stotisoči letj tudi imeli nekako znanost, ker drugače ne bi bili mogli živeti. Vendar se pa razmerje človeka do prirode v teku časa izpreminja. Zgodo-

vina nam to dokazuje. Celo življenske izkušnje poedinca pričajo to. Kdor je kakih 30 ali 40 let star, more na svoji bližnji okolici in na sebi opazovati, kako se izpreminja razmerje med človekom in naravo. Ako naša moč nad naravo raste in se naše življenje izpopolnjuje, rečemo, da napredujemo. Nikakor pa si ne smemo v očigled velikanskega prirodoslovnega in tehničnega napredka domišljavati, da naš novi rod ustvarja nekaj čisto novega. Ne, mi le nadaljujemo delovanje prejšnjih generacij ali rodov in ne smemo torej podcenjevati starih pridobitev. To bi bilo istotako enostransko, kakor so enostranski oni, ki prisegajo na kulturne pridobitve starincev in se bojé, samostalno množiti kulturno delo. Skratka: mi smo otroci minulosti in očetje bodočnosti. Toda minulosti pre narediti ne moremo; pač pa smo v izvestni meri stvarniki bodočnosti. V bodočnost obrnjene oči ima posebno znanost, kj bodočnost pripravlja in uvaja.

Potem pa zgodovina n. pr. ni znanost?

Kakor se često goji, žalibog zgodovina res ni znanost. Le ona zgodovina je znanost, ki proučuje minulost v ta namen, da najde zakone človeškega razvoja in jih potem uporablja za tvoritev boljšega življenja. *Historia magistra vitae*, zgodovina ali povest je učiteljica življenja — samo ta je prava znanost.

Iz tega sledi, kako neznanstvena je sedanja jezikoslovno humanistna »vzgoja« naših t. zv. višjih šol, gimnazij in vseučilišč, kjer se mladeniči poleg latinske in grške slovnice morda pač nauče, koliko stebrov je imel Caesarjev most preko Rena, zraven pa dobe komaj pojem o tem, kar vlada nad našim življenjem sedanjosti, to je: prirodoznanstvo, zdravstvo in tehnika.

Ako je torej res, da so šole in znanosti namenjene življenju — non scholae, sed vitae discimus — potem priznamo le tisto človeško mišljenje in dejanje za znanstveno, ki nam življenje omogočuje, boljša in izpolnjuje. Da bi bila znanost sama sebi namen, more trditi le profesor, ki življenja ne pozna, za življenje nič ne ustvarja, in ki mu je edino njegova stolica — vir njegovega parazitnega življenja.

Kriterij ali znak znanosti je torej sposobnost, človeško življenje sistemno ali sestavno množiti. Znanost opazuje prirodne in človeške sile ter jih spravlja v takšno soglasje, da se človeško življenje ohranja in izpopolnjuje; ona opazuje vzroke in posledice, da more iz danih vzrokov izvajati željene posledice v zadovoljitev človeških potreb.

Znak znanosti ima torej v prvi vrsti prirodoznanstvo ali prirodoslovje kot temelj vsega obvladovanja prirode.

II.

(Namen te knjižice je uvod v znanstveno mišljenje vobče. Nov sistem znanosti. Aristotel; Anton Menger. Fiziologija življenja; potrebe in njih uzadovoljevanje po delu: znanost. Obvladanje prirode v svrhu potreb; v tem obvladovanju so orientali časovno pred Evropei; teh razvoj pa je eksakten. Poljedelstvo je poklic, ustrezajoč najelementarnejšim potrebam, je temelj kulture. Razvrstitev znanosti po potrebah).

Knjižnica, katere prvi zvezek je pričujoče delce, ima tudi ta namen, navajati čitajoče občinstvo k resnemu vzročnemu ali kauzalnemu razmišljanju o prirodi in različnih nje pojavih. Poedini pisatelji bodo razpravljali o poedinih znanostih. Naš namen je tukaj, dati prvi uvod k znanstvenemu razmotrivanju vobče. Le h koncu se hočemo pri socialnih znanostih nekoliko podrobneje ustaviti, ker je tu špecialno polje pisatelja. Treba pa je vsakemu miselcu tudi občnih načel ter navodil, da se ž njih pomočjo orientira v labirintu prirodnih pojavov. Naša razprava je takorekoč rdeča nit skozi te zamotane pojave. S tem ni rečeno, da je to, kar izrečemo, nezmotljivo. Narobe, marsikaj je nepopolno, ker je — človeško. Gotovo pa je jedro naših izvajanj zdravo in več ali manj koristno.

Da podamo takoj konkreten zgled, da se da i v slovenščini globlje raziskovati, povemo že na tem mestu, da nudimo tu skoro čisto nov sistem vseh znanosti. Kritične čitatelje — posebno učenci naših višjih šol so zelo kritični in navadno malo pozitivni — opozarjamo takoj skraja, da si naj nasadijo kritične naočnike. Pisatelj nikakor ni voljen, diplomatzirati, kakor je to drugače pri učenih pisateljih žalibog često navada. Nočemo torej prositi odpuščanja, če tu poizkusimo nov sistem znanja in znanosti. Ako je dober, prodré, ako je slab, naj razpade. Čitatelj bo pa čislal, upamo, vsaj pisateljevo poštenost.

Toda ker so posebno Slovenci na avtoritete vajeni, se hočemo, da ne izgubimo takoj spočetka zaupanja pri čitatelju, tudi mi sklicati na avtoriteto.

Ena največjih in najstarejših avtoritet na znanstvenem polju je priznana Aristotel. V V. knjigi, 8. poglavju svoje nikomahične etike razmišljuje o najtežjih problemih etičnih in socialnih, o občnem merilu vrednosti. Glavni rezultat njegovega razmotrivanja je, da v človeških in družabnih zadevah človeška potreba vse družji in skup drži.

K temu stavku se pridružimo tudi mi. A čitatelj poreče: tedaj pa to ni nič novega, če se držiš starega Aristotela. Odgovorimo: prvič je nekaj novega, če se postavi proti premočnim, ravno zdaj vladajočim, več ali manj znanstvenim nazorom nekaj bolj znanstvenega ali eksaktnega, četudi se je to boljše mnenje že izrazilo pred tisoči let. Često se mora pozabljena stara resnica znova najti. Drugič pa moremo to, kar je že Aristotel s svojim genialnim umom spoznal, dandanes z eksaktnejšimi sredstvi novodobne znanosti strogo dokazati. A dalje priznavamo, da je že neki učenjak novega časa kanil znanosti po tem principu deliti: znani pravni filozof Anton Menger je hotel načrtati novo teorijo poznanja in znanosti z vidika ljudskih potreb. Žalibog mu je smrt zabranila uresničenje te nakane. Kolikor je nam znano, je pričujoči poizkus prvi v celi svetovni literaturi. —

Tukaj moramo vnaprej povzeti nekaj naukov iz fiziologije ali znanosti o človeških življenjskih funkcijah.

Človek je v prirodoslovnem zmislu živo bitje, ki vsak trenotek vase jemlje energijo iz prirode in jih zopet izdaje. Življenjski proces je, kakor je dokazal pred nekaj več nego 100 leti po Pristleyu Lavoisier (1743—1794), gorenje; življenje je podobno sveči ali svetilnici. Ker človek energije vsak hip oddaje v podobi toplote zraku in v podobi različnega dela stvarim, potrebuje tudi vsak hip novih energij od prirode, da mu lastne energije ne usahnejo, kakor potrebuje voda, ki žene mlin, vedno novega pritoka. Človek se teh potreb tudi zaveda. Žival uzadovoljuje svoje potrebe instinktivno. Človek pa ima razviti razum, ki gleda v preteklost, sedanjost in daleč naprej v bodočnost; on preračunja potrebe leta naprej in podvrgava zadovoljevanje potreb istotako računom. Vsa kultura je v svojem jedru preračunjanje človeških potreb ter onih del, ki uzadovoljujejo te potrebe. Kultura je dejansko uzadovoljevanje potreb. Znanost pa je jedro kulture; razvila se je iz potrebam ustrezajočih dejavnosti. —

Temeljna in najelementarnejša potreba živega bitja torej tudi človeka, je potreba po hrani. Dokler je bilo malo ljudi, se je uzadovoljevala ta potreba na čisto preprost način. Prvotno ni bilo ljudem skoro delati treba, ker jim je dala priroda vse zastonj. Lovci in pastirji so takorekoč le zbirali bogastvo prirode. Ko pa je število prebivavcev zrastle, se niso več mogli zanesti na radodarnost zemlje; nastopila je potreba, izvabiti prirodi s trudopolnim delom, kar je za življenje potrebno, v prvi vrsti torej hrano. Poljedelstvo je prva in najmogočnejša doba ali faza človeške kulture.

Zgodovina, celo naša sedanost, nas uči, da je kulturni razvoj pri raznih narodih v eni in isti časovni dobi zelo različen. Dočim so živeli naši pradedje v stoletjih pred Kristom preprosto in primitivno, še kot lovci in pastirji, so v istem času imeli v osprednji Aziji in severni Afriki Babilonci, Asirci, Egipčani ter njih učenci Židje zelo cvetoče kulturno življenje. Prebivalstvo je bilo v teh deželah narastlo do jako velike gostosti, priroda sama ni mogla več zadostovati njega potrebam, prebivalci so bili primorani, beliti si glavo ter tuhtati, na kakšne nove načine naj se priroda za njih velike potrebe podjarmi: poprijeli so se sistemnega, smotrenega kulturnega dela. To kulturno delo je postalo za primitivne evropske narode pozneje vzorno, in vsi poznamo še dandanes eden onih predivnih plodov orientalne kulture, moralno poezijo židovske biblije!

Naravni notranji razvoj evropskih narodov je bil zelo počasen, ker priroda, kakor znano, ne dela velikih skokov (*natura non facit saltus*). Še le v današnjih dneh se povzpenjamo k višini moralne fantazije starih orientalcev. Ker pa je razvoj navodobnih evropsko-ameriških narodov prirodosloven in eksakten, to je utemeljen na matematični ali številni gotovosti, že ker skopejša evropska priroda tako zahteva, je pričakovati, da naše najvišje kulturno mišljenje ne le doseže mišljenje starih iztočnikov glede na bujno domišljijo, ampak da jih z ozirom na natančno znanstvene ali eksaktne temelje moderne kulture v resnični dejstvenosti celo daleč prekosi. Ena eksaktna številka več velja za resničnost in kulturo nego cele biblioteke pisanih fantazij.

Preden se pa približa človeški duh k številni eksaktnosti, si mora pomagati z več ali manj sirovimi izkušnjami. To nam priča razvoj poljedelstva kot temeljne, človeške potrebe uzadovoljuje, dejalnosti, kot najelementarnejšega človeškega poklica.

Na tem mestu seveda ne moremo načrtati zgodovine poljedelstva. Le nekaj bodi omenjeno. Medtem ko so životarili severnoevropski narodi še v barbarski prostosti, je doseglo v solnčni Italiji v Kristusovi dobi poljedelstvo visok vrhunec popolnosti. Prečitaj samo prezanimive poljedelske poezije Virgilove! Naš navadni kmet še do danes ni prekosil tu popisane poljedelske tehnike. Primeri pa s to tehniko visoko umetnost kakšnega večjega, z novodobnimi stroji in z agrarno izobraženim osebom opremljenega češkega, nemškega, pa tudi že slovenskega posestva: kakšna razlika! Tam preprosta tradicija, skromna sredstva, tukaj znanstveno izvedeni stroji, računsko knjigovodstvo in, izvzemši vremenoslovne prikazni, čisto zanesljivo obvladanje

prirode. Tam sirova empirija ali izkušnja, tu matematika, kemija, fizika, biologija in fiziologija.

V uzadovoljevanju človeških potreb so postale razne znanosti. Vendar ni in ne more biti naš namen, risati znanosti iz poedinih človeških dejavnosti. Pač pa hočemo s stališča današnje skupne znanosti razvrstiti posamezne znanosti in tako pokazati njih zvezo s človeškimi potrebami.

III.

(Najbogatejše in najboljsežnejše dosedanje načelo vseh znanosti je načelo ohranitve in premenitve energije. Stari so čutili resnico tega načela; prvi pa, ki ga je izrazil s številko, je bil J. R. Mayer l. 1842. Mayerjev razvoj. Vožnja v vstočno Indijo. Obolelost mornarjev, proučevanje človeškega ustrojstva na bolnikih: genialna misel, da so vse sile tega ustrojstva, torej tudi toplotne in mehanične, v številni zvezi med seboj. Izračunanje te zveznosti v domovini. Jaule, Helmholtz.)

Največja pridobitev človeškega duha je v dosedanji zgodovini princip ali načelo ohranitve in premenitve energije ali dela.

Vsebina tega zakona je približno tale: Vse, kar priroda tvori ali dela, tvori in dela po strogih, nepretrganih stikih v pojavih. Vse, kar se v prirodi zgodi, je bilo že prej v nji, samo v drugi obliki ali, kakor naši filozofi pišejo, v drugem liku; in vse, kar se izpremeni, ne izgine iz sveta, ampak dobi drug lik, se prelevi v novo obliko. Že stari narodi čutili so ta zakon: Latinci so dejali: Nil fit ex nihilo — nič ne nastane iz ničesar, Nil fit ad nihilum — nič ne izgine v nič, in pa: Causa aequat effectum — vzrok je učinku enak. Moderni princip energije je res istoveten s starim kauzalnim zakonom, samo da dokazujemo mi ta zakon dandanes z določnimi številkami. Platon n. pr. je že rekel: »I ogenj obvladajo številke«, a teh številk ni on izračunal. Moralo je preteči več nego 2000 let, da so se te številke našle. Prvi, ki je izračunal odločilno številko, ki veže mehanične in nemehanične čine prirodne, je bil nemški zdravnik Julius Robert Mayer.

Mayer je bil rojen l. 1814. v Heilbronu ob Neckarju iz premožne lekarniške rodbine. Živahni deček je že imel mnogo zanimanja za opazovanje prirodnih sil in za prireditve preprostih poizkusov, za katere je bilo v domači hiši seveda mnogo priložnosti. Izobraženi oče je podaril mlademu fantku za božičnico poljudno pisano fiziko, ki jo je deček rad čital in po kateri si je uravnal svoje eksperimente. Posebno rad je pohajal po heilbronskih tovarnah, kjer so ga osobito mikali tedaj novo izumljeni parni stroji. Kakor je to še danes navada, da dajejo boljše ro-

dovine svoje sinove v z raznimi privilegiji oskrbljene gimnazije, tako je bilo še v mnogo večji meri tudi takrat. Dasi ni mladi Mayer imel najmanjšega zanimanja za jezikoslovje, so ga porinili starši vendar v gimnazijo, ki je bila v tistem času še dosti bolj filologičnega značaja, nego je žalibog še dandanes. Mayer je zelo slabo prospeval, bil je večkrat čisto pri zadnjih. Ker pa je ugledni oče imel ugodne zveze, je dovršil sin vendar v pravilnem času gimnazijo. Potem je študiral medicinsko fakulteto v Tübingenu, ki jo je zapustil z navadnim uspehom kot doktor zdravilstva. Vedno, že od nežne mladosti, je bil J. R. Mayer energičnega značaja, ki se ne ustraši nobenih naporov in mnogo žrtvuje za svoje ideale. Bil je podjeten, agil in napreden. Lehko bi mu bilo, ko bi se bil takoj po doktoratu in po znanstvenem potovanju, ki ga je bilo neslo tudi v Pariz, naselil v svojem rodnem mestu, kakor so stariši želeli.

Mladi doktor pa je bil drugega mnenja. Za malo se mu je zdelo, igrati v svoji ožji domovini ulogo brezpomenbnega zdravniškega začetnika, ki bi mu smel vsak meščanski filister pove-ljevati. Hotelo se mu je marveč v široki svet. Sklenil je, iti kot ladijski zdravnik k holandski trgovski mornarici, in res je kot tak odpotoval l. 1840. v februarju na jadrenici z Nizozemskega na Javo. In na tem potovanju je šinilo J. R. Mayerju največje prirodoslovsko odkritje v glavo: odkritje mehničnega ekvivalenta toplote, ki je izhod za vseobsežni princip energije.

Mi, ki dandanes lahko premerimo v mogočnih parnikih z največjim komfortom obdani v nekaterih dneh ocean, si še predstavljati ne moremo počasnost in težavnost tedanje morske vožnje. Tretjino leta (natanko 101 dan) se je Mayer vozil na Javo in zopet tako dolgo (121 dni) se je vračal. Zanimivo pa je, da sta nastali na takšnih težavnih vožnjah v minulem stoletju dve največji odkritji: kakor Mayer je namreč spočel tudi Ch. Darwin svoj princip razvoja ali evolucije na morski vožnji v Ameriko (1832—1836). Moderna naglost in udobnost pa se zdi, da ni ugodna globokim duševnim vtiskom.

Šestindvajsetletnega dr. ja Mayerja šolska modrost ni težila preveč. Tudi v tedanjem prirodoslovju ni bil kaj posebno podkovan; pač pa je umel samostalno misliti in, kar je glavno, ni se ustrašil, če mu je kaj v glavo padlo, česar bi veleučeni profesor ne odobril. Bil je pogumen in originalen mislec.

V tedanji fiziki mu vsled tega marsikaj ni ugajalo; najbolj pa to ne, da je puščala fizika mnogo prepadov med prirodnimi pojavi in čini. Tako je pač vsakdo vedel, da je parostroju treba

toplote za mehanično delo stroja, v kakšni številni zvezi pa je kalorna energija (toplote) z mehanično energijo (mehaničnega dela), o tem ni nihče nič vedel. In vendar mora takšna trdna in neomajena zveza biti. Pogled v kemijo, v katere pojmi je bil J. R. Mayerja utrdil starejši brat, ki je bil, kakor oče, lekarnik, mu je vedno bolj večal to prepričanje. In kakor je veljal v kemiji že nekaj desetletij aksion ali na prvi pogled jasni stavek, da se najmanjši del grama kakršnekoli snovi ne izgubi — iz izvestne količosti kisika in vodika nastane izvestna količost vode in prav tako narobe, a ne več in ne manj (voda obstoji natančno iz 8 težnih delov kisika in 1 dela vodika) — tako mora — mislil si je Mayer — tudi v fiziki veljati stavek, da se nobena sila ne izgubi v nič, ampak da se v gotovem razmerju izpremeni v drugo silo.

Kakšno je torej to razmerje med silami?

Tedanja fizika je pač učila, da iz toplote nastane mehanična energija ali, kakor se je takrat reklo, moč, iz mehanične moči zopet toplota, iz toplote svetloba in narobe, iz mehanične moči n. pr. drgnjenja jantarja električnost, iz električne moči mehanična sila, n. pr. privlačka teles, ali magnetična sila itd. Toda številno razmerje teh prirodnih premen ni bilo znano. Da si z mehaničnim drgnenjem po zimi segrejemo roke, ve vsako dete, ampak koliko mehaničnega dela je za dosego izvestne toplote treba, tega še nihče ni bil izračunal. Ta nedostatek je mladi Mayer globoko čutil.

Ko je ležala ladja v poletju 1840. pred otokom Javo, so na nji mnogi mornarji zelo hudo oboleli. Vročica jih je tresla, jesti jim ni dišalo in delati niso mogli. Zdravnik Mayer je božnikom žilo puščal in pri tem opazil, da je venozna kri, ki je pri normalnem človeku temnomodra, bila rdeča, malone slična arterielni svetlo-rdeči krvi, tako da se je bal, da ni dobro puščal. Tamošnji zdravniki so mu pa rekli, da je to pri takšnih božnikih kaj navadnega. Toda Mayerju se je zdel to nenavaden problem: odkod je svetla barva venozne krvi? Kar pusti površnega človeka v popolnem miru, more biti duhovitemu veliko vprašanje. Gorenje vprašanje je privedlo Mayerja k največjemu znanstvenemu odkritju. Povdarjal je blizu takole:

Človeški organizem je sličen stroju, n. pr. parostroju. Da stroj deluje, je treba z ene strani kurjave, premoga, da je kotel vroč, na drugi strani pa hladne vode v kondenzatorju. Čim večji je razloček temperature med gorkim kotlom in hladnim kondenzatorjem, tem večji je učinek ali koristni efekt stroja. Slično je pri človeku in vsakem živem bitju, kakor je bil dokazal

Lavoisier. Človek sprejema z jedjo snovi, ki se s prebavljanjem izpremene v mezgo ali chylus ter potem v arterielno svetlo kri, ki pravzaprav žene, takorekoč padajoč s potencialne višine svoje v nižino izrabljene temne krvi, stroj življenja in omogoča njega delovanje. Izrabljena slaba temna kri se pomlaja s pritokom nove mezge in z dihanjem v plučih, kjer se osvezujoči kisik v krv vsrkava, vedno znova ter se povišuje na višjo raven svetle krvi, tako da ostaja organizem vedno pri moči, akoravno se vedno tudi slabi, deloma ker oddaja — in sicer večji del svoje energije — kot toploto obdajajočemu ga zraku, deloma ker izpreminja svojo moč v mehanično koristno delo.

Mornarji holandske ladje so bili vajeni severoevropskemu podnebjju. Tok njihovih življenskih energij je pretrpel silen sunek, ko so prišli pod tropično sonce, že radi tega, ker je bilo treba manj energije za oddajo zraku ali atmosferi. Organizmu torej ni bilo treba tako močnega gorenja, kakor navadno v Evropi, snovi v arterielni krvi niso potrebovale toliko kisika in torej niso v običajni meri zgorevale. Ker pa ni bilo normalnega fiziološkega gorenja, ni bilo tudi možnosti mehaničnega dela; vsled tega mornarji niso mogli delati — bili so bolni.

Odločilna misel Mayerjeva je bila, da je bil toliko pogumen, da je zložil negledé na izročene avtoritete različne v človeškem organizmu pojavljajoče se energije, kakor kemično prebavljanje, kalorno ali toplotno energijo dihanja ter telesne toplote in mehanično energijo zunanjega, recimo gospodarskega, dela v močno zvezo. Ta zveza raznih energij ni bila Mayerju seveda takoj spočetka še jasna. Vendar se je spočelo velikansko znanstveno odkritje blizu tako, kakor smo ravnokar povedali. Med tem so te nove misli tvorile intuicijo, skoro bi rekli znanstveno fantazijo. Da se ta živa, celega Mayerja pretresujoča intuicija izpremeni v jasno znanstveno spoznanje, je bilo treba še daljnjih preiskav, ki jih je nadaljeval Mayer po vrnitvi v Evropo doma v Heilbronnu, kjer se je kot praktični zdravnik naselil, z vso energijo. Zavedal se je dobro, da njegova intuicija stoji ali pade, če se mu posreči ali ne eksaktno preračunati številno razmerje tako različnih moči ali sil, kakor so toplotne in mehanične. Temu problemu je bila izključno posvečena pozornost Mayerjeva, dokler ga spomladi 1842 ni rešil. Bilo mu je premagati ogromno težav, ker je bila njegova sedanja prirodoslovna izobrazba precej pomanjkljiva. V maju 1842 je končno izšla njegova kratka, pa jedernata razprava v slavnega kemika Liebiga »Annalen der Chemie«, katera bo vsem bodočim pokoljenjem živ spomenik Mayerjevega genija.

O ljudskem štetju.

Spisal **dr. Fr. Žitek**, priv. docent na dunajskem vseučilišču.

Lehko se trdi, da so se vršila ljudska štetja v večjem ali manjšem obsegu, kjerkoli je obstajala urejena država. Kitajska ljudska štetja segajo nazaj do leta 800. pr. Kr., v Egiptu je kralj Amazis že leta 500. pr. Kr. odredil štetje prebivalstva; znano je Mojzesovo štetje Židov na Sinajski gori in Davidovo popisovanje Židov; slednjič naj omenim še rimski cenzus, ki je popisal vse državljane in njih družine.

Da so države tako zgodaj uvedle ljudska štetja, je odločevalo več vzrokov. Državna uprava more vršiti svoje naloge le takrat, ako pozna kolikor mogoče natančno resnični položaj prebivalstva, to pa more doseči le potom statistike, ki edina podaje objektivno, na številkah slonečo sliko dejanskih družabnih razmer. Prvo, kar mora država poznati, je prebivalstvo, njegovo število v celoti in v posameznih delih države, potem kako se prebivalstvo sestavlja. Dognati ta prvotna dejstva prebivalstva, je naloga ljudskega štetja.

Seveda sô se ljudska štetja, njihov namen in način izvršitve, sčasoma bistveno izpremenila. Prvotno so služila ljudska štetja predvsem vojaškimi in davčnim interesom države. Treba je bilo določiti, koliko je na razpolago za boj sposobnih mož bodisi za obrambo dežele, bodisi za osvojevalne namene, dalje katere gospodarske sile, od katerih bi si mogla država vzeti svoj del, hrani dežela. V modernem času so se pa pridružili še drugi cilji. Funkcije državne uprave so izredno narastle, njen nalog je tudi gojenje občnega blagostanja in družabne kulture. Nove naloge, ki jih mora država vsled tega reševati, zahtevajo seveda tudi natančnih statističnih informacij o raznih novih stvareh, tako da je razširjenje državnega delokroga povzročilo izreden razvoj in izpopolnjenje državne statistike.

Velik vpliv na razvoj moderne statistike ima tudi znanost. Ona obdelava podatke uradne statistike za svoje namene, dobiva iz njih važna pojasnila o družabnem življenju. Znanost sama ne more izvesti velikih statističnih štetij, za to je potreba organizacije, prisilne moči in finančnih sredstev, kakor jih ima le država na razpolago. Znanost je torej bistveno navezana na uradno statistiko in izkuša nanjo vplivati v znanstvenem zmislu. Znanost je dosegla, da se pri uradnih štetjih, ki seveda še vedno

služijo predvsem informaciji državne uprave, ozira tudi mnogo na potrebe in interese znanosti.

Tako je prišlo, da se izprašuje dandanes pri ljudskih štetjih po najraznovrstnejših stvareh, in ljudska štetja nam ne dajejo samo števila prebivavstva temveč še mnogo drugačnih važnih podatkov o prebivavstvu.

Poleg ljudskega štetja obstaja tudi že cela vrsta drugih, od ljudskega štetja neodvisnih statističnih poizvedovanj. Imenujem samo statistiko rojstev, porok in smrti, zdravstveno, justično, naučno, kmetijsko, rudarsko in obrtno statistiko, statistiko zunanje trgovine, davčno statistiko, statistiko dela itd. Z vsemi temi poleg ljudskega štetja obstoječimi statistikami pa se v naslednjem nea bom bavil. Zadostuje naj tudi, če omenim, da prirejajo v novejšem času poleg države tudi samoupravne korporacije (zlasti dežele in mesta) statistike, in da so se v gotovem obsegu razvile tudi zasebne statistike, zlasti precejšnja statistika delavskih društev o življenskih in delavskih razmerah svojih članov.

Prva ljudska štetja v Avstriji so se vršila pod Marijo Terezijo leta 1754. in 1761. Imenovali so jih konsignacije duš, vršila so se s pomočjo duhovnikov in političnih oblasti. Pri izvršitvi teh popisovanj so bili merodajni prebivavstveno-politični gospodarski in tudi verski interesi. Na prihodnja štetja so posebno vojaški interesi mnogo vplivali: vpeljala se je splošna vojaška obveznost, za katere izvršitev je bilo treba natančnih statističnih podlag. Pri vseh teh štetjih se je stavilo zelo malo vprašanj in sicer samo taka, ki so zanimala naravnost upravo. Šele v drugi polovici 19. stoletja so začeli znanstveni vidiki močnejše vplivati na ljudska štetja. Današnja avstrijska ljudska štetja so urejena po postavi z dne 29. marca 1869, D. Z. št. 67. Ta postava določa, da se vrše štetja po stanju z dne 31. grudnia, t. j. 31. gruden je odločilni dan. Po tej postavi so se vršila dosedaj štetja po stanju z dne 31. grudnia 1869, 1880, 1890 in 1900. Prihodnje ljudsko štetje se vrši v prvih dneh leta 1911. z 31. grudnom 1910 kakor odločilnim dnevom. Pred vsakim štetjem izda ministrstvo notranjih zadev k postavi izvršilno odredbo, katera naznani posebne predpise za bodoče štetje. Za prihodnje štetje se je izdala taka odredba dne 20. velikega srpana 1900, D. Z. št. 148.

Naša postava glede ljudskega štetja se bavi z vprašanji, ki se imajo staviti pri štetju (»pozvedbeni momenti«), določa pa tudi postopanje, po katerem se vrši štetje in predelovanje števnega materiala. Kar se tiče pozvedbenih momentov, določa

postava, da se pri prisotnem prebivavstvu popraša tudi po spolu, starosti, veroizpovedanju, stanu, pristojnosti in po poklicu oziroma poslu, pri odsotnem prebivavstvu po spolu in bivališču. Nadalje pravi postava:

»Razven tega se lahko poizvedo tudi drugi statistično važni podatki, n. pr. število slepih in gluhonemih, stanovanjske razmere itd. Kako naj se to izvrši, se določi odredbenim potom.«

Ta stavek postave je omogočil, da se je ljudsko štetje v znanstvenem zmislu razvijalo. Odredbenim potom so se namreč določile pozneje pri posameznih štetjih še mnogobrojne druge pozvedovalne točke. Sedaj se bo pozvedovalo, kakor se je že tudi večinoma pri prejšnjih štetjih ne samo po točkah, določenih v postavi, ampak vrhutega še po: rojstnem kraju, občevalnem jeziku, znanju čitanja in pisanja, po morebitnem sorodstvu ali drugačnem razmerju s stanodavcem, nadalje se bo pri vsakomer določilo, ali je začasno ali stalno prisoten oziroma odsoten; pri stalno prisotnih se bo vpraševalo, kako dolgo že stanujejo v dotičnem kraju, nadalje se bodo zapisovali podatki o stanovanjih, šteli se bodo slepci in gluhonemi ter osebe s hišnim, oziroma zemljiškim posestvom. Leta 1900. se je bilo z ljudskim štetjem zvezalo tudi štetje brezposelnih, ki ga letos ne bo. Kar se tiče postopanju pri štetju določa zakon, da so občine obvezane sodelovati pri ljudskem štetju. Tudi pozvedovalni formularji so v glavnih potezah že v postavi določeni. Formularji so dvojne vrste: naznanilnice in zapisnice. Naznanilnice so namenjene hišnim strankam, da jih same izpolnijo, in se vporabljajo v večjih mestih, v katerih ima prebivavstvo vobče večjo izobrazbo. Na deželi se šteje pa z zapisnicami; občine določajo v to svrho posebne števne komisarje, ki izpolnjujejo zapisnice po ustni izpovedi lastnikov stanovanj. Natančno obliko naznanilnic ter zapisnic določi odredba ministrstva za notranje zadeve pri vsakokratnem ljudskem štetju.

Kar se tiče obdelovanja pozvedovalnih formularjev, nalaga postava občinam ter političnim oblastim, da sestavljajo iz prvotnih podatkov pregled, katere zbira končno Statistična Osrednja Komisija v pregled za celo državo. Seveda se ta predpis postave izpolnjuje, razven tega se dela še nekaj, kar ni postavno predpisano, in sicer se vrši praeter legem ne pa contra legem že osredotočeno obdelovanje skupnega števnega materiala. V ta namen se predlagajo vse naznanilnice ter zapisnice Statistični Orednji Komisiji, kjer se enotno obdelavajo. Ta osredotočena obdelava se je vpeljala prvič leta 1890., leta 1900. se

je ponovila ter se bo letos zopet vršila. Osredotočena obdelava je pa največjega pomena. Pri obdelavanju potom občin in političnih oblasti nastanejo samo sumarični izkazi, ker občinski uradi ter politične okrajne oblasti ne razpolagajo z osebjem, ki bi bilo posebno izvežbano za statistična dela. Vsa drugačna je osredotočena enotna obdelava pri Statistični Osrednji Komisiji. Tukaj prevzamejo vodstvo posebni statistiki, ki vpoštevajo pri obdelavi vse zahteve uprave ter moderne znanosti. Mnogobrojno statistično izvežbano osebje se poprime dela. Tudi je mogoče vporabljeni najrazličnejše statistične pripomočke. Tako se n. pr. uporabljajo pri osredotočeni statistični obdelavi ljudskega štetja v Avstriji električni števni stroji, ki delo pospešijo in omogočijo najrazličnejše kombinacije pozvedbenih momentov. Odkar se je vpeljala omenjena osredotočena obdelava, nima obdelava po posameznih upravnih oblastih poleg enotne obdelave pravzaprav nobenega pomena in vrhutega samo obremenjuje občine in okrajna glavarstva, ki nimajo za to potrebnega, strokovno izobraženega osebja. Ali postava predpisuje to obdelovanje, in dokler je sedanja postava v veljavi, ni mogoče tega opustiti. Ako bi se pa ta postava enkrat izpremenila, bi bilo bolj umestno, da se občinam in okrajnim glavarstvom poveri izvršitev, oziroma vodstvo ter nadziranje štetja, obdelava pa naj se prepusti popolnoma osrednjemu statističnemu uradu, t. j. Statistični Osrednji Komisiji.

Statistična Osrednja Komisija objavlja podatke ljudskega štetja, ki so vsakokrat izredno obširni. Podatki zadnjega ljudskega štetja leta 1900. obsegajo s statistiko poklicev 4 debele knjige, od katerih vsaka obstoji zopet iz mnogih zvezkov. Na podlagi ljudskega štetja objavlja Statistična Osrednja Komisija vsakokrat tudi statistično-topografična dela in sicer: Občni seznam krajev za celo državo, nadalje podrobnejša dela za posamezne dežele. Seveda traja vedno nekoliko let, preden se popolnoma objavijo vsi rezultati ljudskega štetja. Štetje z leta 1900. je stalo državo približno tri in pol milione kron.

V naslednjem hočem samo čisto kratko naznačiti nekoliko najvažnejših problemov, ki jih pojasnujejo avstrijska ljudska štetja in o katerih nam bo tudi sedanje štetje podalo novih informacij. Najprvo zvemo od ljudskega štetja število prebivalcev za vse kraje, občine, okraje in dežele naše države. Avstrija ima skoraj povsod prebitek na rojstvih, ali vsled seljenja je mnogo okrajev, katerih prebivalstvo se manjša. Število prebivalcev različnih krajev je zelo važno za celo vrsto upravnih namenov.

Imamo n. pr. veliko različnih davkov in pristojbin, ki se odmerjajo razredno po velikosti krajev, ravno tako so izvestne plače n. pr. aktivitetna doklada državnih uradnikov, odvisne od števila prebivavstva v dotičnih uradnih sedežih. Po številu prebivavstva se deli tudi število novakov (Rekrutenkontingent), najprvo razmeroma na obe državni polovici in potem na posamezne dežele. Avstrijsko prebivavstvo stanuje večinoma v krajih z manj kakor 2000 prebivavci, a razvoj ima tako smer, da se prebivavstvo vedno bolj nabira v velikih mestih. Leta 1900. je stanoval že sedmi del prebivavstva v mestih z več kakor 20.000 prebivavci. Seveda je tak razvoj izvenrednega pomena, lahko smo tedaj radovedni, ali nam novo ljudsko štetje pokaže nadaljni razvitek v tej smeri.

Jako važna je tudi sestava prebivavstva po spolu. Avstrija ima kakor vse druge srednje- in zapadno-evropske države prebitok ženskih oseb: na 1000 moških pride 1035 ženskih (argument za feminizem!). Samo južne in vzhodne avstrijske dežele: Goriška, Istra, Dalmacija in Bukovina imajo podobno sosednjim južnim in vzhodnim državam prebitok moških oseb. Da nima Kranjska prebitka moških oseb, kakor druge južnoslovenske dežele, ampak ravno nasprotno največji prebitok ženskih oseb med vsemi avstrijskimi deželami: 1102 ženskih na 1000 moških, je brezdvomno posledica izseljevanja.

Razdelitev avstrijskega prebivavstva po starosti se razvija v odločno neugodni smeri. Produktivne starostne razrede slabi izseljevanje, in ti morajo vzdrževati vedno večje breme neproduktivnih starostnih razredov (otrok in starčkov). Leta 1900. so znašali produktivni starostni razredi (osebe, ki so dopolnile 14. leto, a še ne prekoračile 60. leta) pri moških samo 58'13% pri ženskah 58'64%; bati se je nadaljnega padanja.

Podatki o rojstnih krajih, katere zvemo po ljudskem štetju, nam omogočijo pogled v notranje seljenje. Za vsako občino zvemo število domačinov in priseljencev, in odkod so poslednji prišli. V manjših krajih in v manjših mestih prevladujejo vobče tam rojeni, v velikih mestih so že tam rojeni v manjšini. Na Dunaju n. pr. je bilo leta 1900. od 1000 prebivalcev samo 345 na Dunaju rojenih. Od prebivavcev Ljubljane je bila približno samo tretjina v Ljubljani rojena, skoro tri šestine so došle iz drugih kranjskih občin, in ena šestina je izvirala iz drugih avstrijskih kronovin, vrhutega je bilo i. 1900. v Ljubljani 1133 rojenih inozemcev. Zanimivo je, da je živelo l. 1900. od tisoč v Ljubljani rojenih oseb 46 in od tisoč v Ljubljano pristojnih oseb

48 na Dunaju, kar kaže veliko privlačno silo prestolnega mesta. Priseljevanje v mesta je v Avstriji velikega nacionalnega pomena. Vsa večja avstrijska mesta pridobivajo priseljence tudi iz jezikovno tujih okrajev. Ako bi priseljenci obdržali jezik svojega rojstnega kraja kakor občevalni jezik, bi morala biti vsa večja avstrijska mesta mešanojezična. V resnici se pa vidi, da se vrši v avstrijskih velemestih jako intenzivna narodna asimilacija. Tudi Slovenci se večinoma jako hitro asimilirajo v nemških mestih. V Gradcu se šteje n. pr. pri vsakem ljudskem štetju ogromno število ljudij, rojenih v čisto slovenskih krajih in le peščica jih pripoznava o priliki ljudskega štetja slovenščino za občevalni jezik.

Pri ljudskem štetju mora vsakdo tudi navesti, kam je pristojen. Posledica modernega gospodarskega razvoja je, da velik del prebivalstva ne stanuje v občini, kamor je pristojen. Leta 1900. je bilo samo 58 odstotkov ljudi tja pristojnih, kjer so bivali. Te razmere so tudi vedni vir težkoč pri oskrbovanju siromašnih. Štetje 31. grudnia 1910. nam bo pokazalo, kako in v koliki meri je vplivala nova postava o domovinski pravici z leta 1896., ki je uvedla pravo pridobljenja domovinske pravice po 10 letnem bivanju.

Radovedni smo tudi lahko, v koliki meri je napredovalo znanje čitanja in pisanja. Leta 1900. ni znala v celi Avstriji skoraj četrtina nad 6 let starih oseb ne čitati in ne pisati, v Dalmaciji je bilo 65% moških in 80% ženskih, v Istri, Galiciji in Bukovini več kakor polovica, na Goriškem 25%, na Kranjskem 22% in na Štariškem 15% analfabetov. Ako primerjamo narodnosti (po občevalnem jeziku štete) kakor take, dobimo za leto 1900. sledeči red po številu analfabetov:

Čehi	4.26%
Nemci	6.83%
Italijani	16.44%
Slovenci	23.92%
Poljaki	40.82%
Rumuni	71.61%
Hrvati in Srbi	74.14%
Rusini	75.79%

Precej nova statistična panoga je statistika družin. Potom nje se raziskuje, kako so družine sestavljene, koliko je otrok v družinah, koliko poslov, rejencev, podnajemnikov in prenočevalcev. Posebno poslednji so značilni za veliko mesto in npravstveno nezdrava prikazen. Družine se v zadnjem česu v vseh kul-

turnih državah manjšajo. Vedno bolj narašča število posamezno živečih oseb, zdi se, kakor da bi bil moderni človek, vsaj v velikem mestu, manj kakor prejšnje čase navezan na rodbinsko življenje v zadoščenje svojih raznovrstnih potreb. Kaže se pa tudi, da postaja vedno težje, ustanoviti lastno družino.

Končno naj še omenim statistiko poklicev. Pri ljudskem štetju se pozve od vsakogar poklic, kakor tudi morebitni postranski zaslužek, nadalje kako mesto kdo zavzema v poklicu in pri postranskem zaslužku: bodisi da je samostojen, bodisi da je uslužbenec ali delavec. Poklicno štetje nam podaja torej sliko o razdelitvi dela v družabnem gospodarstvenem življenju, istočasno nam predočuje tudi socialno razdelje prebivavstva v samostojne in nesamostojne sloje. Posebno važno je poznati izpremembe v razdelitvi poklicev in v socialni razdelitvi. Avstrija je po štetju leta 1900. še pretežno agrarna dežela, a agrarna večina je majhna: poljedelstvu in gospodarstvu pripada 58% oseb z lastnim poklicem in 52% prebivavstva sploh. Agrarna večina je zadnja desetletja konstantno padala, rezultati sedanjega štetja nam pokažejo, v kateri meri je to padanje v zadnjem desetletju napredovalo. Radi tega pa ni potreba, da bi se število poljedelcev absolutno zmanjšalo, ostane lahko stalno, medtem ko industrijalno prebivavstvo raste. Socialna razredba se lahko konstatira za osebe z lastnim poklicem, potem pa tudi za celotno prebivavstvo, če prištejemo osebe brez poklica socialnemu razredu onih oseb, katere jih vzdržujejo (n. pr. otroke socialnemu razredu očeta).

Od oseb z lastnim poklicem je bila l. 1900 približno ena četrtnina samostojna (v poljedelstvu nekaj več kakor četrtnina, v trgovini znatno več, v industriji znatno manj), ali ostali niso vsi pravi delavci, ampak ena tretjina vseh oseb z lastnim poklicem »pomaga rodbinskemu načelniku«. Ker spadajo dotični rodbinski načelniki večinoma med samostojne, stojijo tudi njih »pomagajoči« rodbinski člani socialno bližje samostojnim. Pravi delavci torej ne tvorijo večine, v vseh poklicih celotno računjeni, v poljedelstvu tvorijo komaj $\frac{1}{4}$, a v industriji $\frac{4}{5}$.

V celotnem prebivavstvu tvorijo samostojni približno 40%, k njim pride 15% »pomagajočih rodbinskih članov«, ostali so pravi ostali so pravi delojemavci. Teh je zopet razmeroma največ v industriji (70%), najmanj v poljedelstvu (25%). Poklicno štetje nam kaže tudi obsega ženskega dela in dela mladine.

Pri letošnjem ljudskem štetju se bo stavilo prvokrat vprašanje, ki se tiče menjave poklica. Vprašalo se bo po poklicu in

po stanju v poklicu koncem leta 1907. Statistika poklicne menjave je posebno velike važnosti za aktualne probleme socialnega zavarovanja. Če se pokaže, da se često prestopa iz enega poklica v drugi, posebno od poljedelstva k industriji, in da se mnogokrat prehaja od nesamostojnega stana k samostojnemu, kakor tudi nasprotno od samostojnosti v nesamostojnost, se bo moralo pri organizaciji invalidnega zavarovanja vsekako na to ozirati; osobito bo od tega odvisno, ali bode organizacija za industrijo in poljedelstvo in za delavce in samostojne skupna ali ločena. Žalibog je rok ljudskega štetja v zimskem času, kar ni posebno ugodno za poklicno statistiko, ker ob tem času počiva mnogo poklicev, radi tega so n. pr. v Nemčiji posebna poklicna štetja poleti.

Kakor smo že omenili, bo z ljudskim štetjem zvezano tudi štetje stanovanj, pa samo v večjih mestih in industrijalnih krajih. Zadnje štetje je pokazalo, da je mnogo prenapolnjenih in nezdravih stanovanj; žalibog ni mnogo upanja, da bi se bile razmere med tem časom izpremenile.

Istočasno se bo vršilo z ljudskim štetjem tudi hišno štetje in štetje domače živine. Zadnje štetje je največje važnosti radi sedaj vladajoče draginje mesa ter gospodarskopoličnih problemov, ki so z draginjo v zvezi. Tudi štetje živine trpi kakor poklicno štetje radi neugodnega roka, ker nam podaja štetje v zimskem času najnižje število prezimljenih živali; radi tega bi bilo dopolnilno štetje živine v poletju ali v jeseni jako umestno.

Končno še nekaj besed o vprašanju, ki se je o njem zadnje čase mnogo govorilo, namreč o pozvedovanju občevalnega jezika, ki bi ga nekateri radi nadomestili z pozvedovanjem materinega jezika, oziroma narodnosti. Ozrmo se najprej na postanek našega sedanjega položaja! Na mednarodnem statističnem kongresu v Peterburgu leta 1872. so se temeljito pretresovala različna vprašanja, ki naj se stavijo pri ljudskem štetju, in se je tudi razpravljalo, kako naj se določi narodnost. Prevladovalo je mnenje, da se pri poedincu narodnost ne dá stvarno določiti, ali kvečjemu samo na podlagi natančnih pozvedovanj glede pokolenja ter drugih znakov. Vzeti se mora takorekoč nadomestek na pomoč, in za ta je sposoben edino le jezik. Radi tega se je odločil peterburški kongres za določevanje jezika kakor označbo narodnosti. Kateri jezik naj se dozve, materinski, občevalni, hišni ali rodbinski jezik, tega kongres ni natanko določil. Na podlagi sklepa peterburškega kongresa je izpraševala

tudi avstrijska vlada od takrat naprej (prvič leta 1880.) pri ljudskih štetjih individualno po jeziku, in sicer se je avstrijska vlada odločila za pozvedovanje občevalnega jezika.

Proti temu predpisu se je pa v Avstriji v zadnjem času mnogo ugovarjalo. Ta predpis je očitno neugoden za narode, ki imajo mnogo članov raztresenih po inojezičnih okrajih. Med tujim narodom živeče osebe se morajo vsled pritiska družabnega življenja posluževati občevalnega jezika večine, med katero žive. Ako se ozremo na naše domače razmere, vidimo, da je mnogo Slovencev, ki žive v pretežno nemških ali italijanskih mestih in se poslužujejo izključno ali pretežno nemškega oziroma italijanskega občevalnega jezika. Pri ljudskem štetju morajo po predpisu naznaniti nemščino ali italijanščino kakor občevalni jezik. Posledica tega je, da je število Slovencev manjše kakor bi bilo, ako bi se vpraševalo po materinskem jeziku in ako bi vse te osebe navajale slovenščino kakor materin jezik. Iz tega je razvidno, kako je odvisno število naroda od navidezno malovažne statističnotelmične formalitete. Velike važnosti namreč je, kateri znak bodi določilo pripadanja h kaki narodnosti, materinskji ali občevalni jezik. K temu pa še pride, da se sme pri ljudskem štetju navesti samo eden občevalni jezik, kljubu temu da je mnogo ljudi, kateri se poslužujejo v občevanju z različnimi osebami različnih občevalnih jezikov. Mnogo Slovencev, ki žive sicer v nemških krajih, pa imajo še vedno priliko govoriti slovensko z rojaki, bi gotovo navedlo slovenščino in nemščino kakor občevalna jezika, ako bi bilo to dovoljeno, tako so primorani, da navajajo oni jezik, ki ga bolj pogosto rabijo, in ki v največjih slučajih ni materinski jezik. Pri tem sem do sedaj smatral, da je vsak vpliv izključen, česar pa v resnici ni, ker celo družabno, sosednje in drugo socialno okrožje, v katerem se živi, vpliva na posameznega asimilujoče. To je tudi vzrok, da nekateri, ki stanujejo v inojezičnem kraju in govore v družini večinoma slovensko, navajajo kakor občevalni jezik v dotičnem kraju vladajoči jezik, samo da bi se nikomur ne zamerili. Zraven pride pa še to, da mnogo oseb sploh ne pride do tega, da bi se izjavili o svojem občevalnem jeziku. Pri ljudskem štetju izpolnjujejo vprašalne listine v večjih mestih lastniki stanovanj, drugod števnji komisarji na podlagi izpovedb lastnikov stanovanj. Hišni ali poljedelski posel, vajenec, obrtni pomočnik, ki stanuje skupno s svojim služba- ali delodajalcem, ni niti poprašan. Službo- ali delodajavec navede občevalni jezik za vse hišne sobivavce in bo navadno napisal za svoje posle in delavce

svoj (namreč delodajavec) jezik oziroma ga navedel števnemu komisarju, ako pripada tudi posel, vajenec ali delavec kaki drugi narodnosti. Pri tem izpolnjuje delodajavec natanko predpis ljudskega štetja, ker jezik, ki ga govori s svojim poslom ali delavcem, je tudi občevalni jezik poslednjega, in sicer edini, ako delavec nima prilike občevati s svojimi rojaki, pa tudi v tem slučaju njegov pretežno občevalni jezik. Vse drugače bi bilo, ako bi se vprašalo po materinskem jeziku; službo- ali delodajavec bi moral potem brezpogojno navesti pravi materinski jezik posla ali delavca, ako bi bil tudi različen od občevalnega jezika delodajavca. Takih slovenskih poslov, vajencev in delavcev, ki stanejo pri neslovenskih službo- ali delodajavcih, je ogromno število. To je gotovo, da bi bilo število Slovencev, ako bi bil merodajen kriterij materinskega jezika, večje, nego je sedaj, ko se vprašuje po občevalnem jeziku. Tudi drugi narodi z velikimi gospodarsko slabimi manjšinami v inojezičnih okrajih se nahajajo v istem položaju kakor mi. Pri štetju po materinskem jeziku bi Čehi in Rusini pridobili, Poljaki bi pridobili v Šleziji, v Galiciji bi pa izgubili.

Da bi se prišlo do povsem drugega rezultata, ako bi se ne vpraševalo po občevalnem jeziku, ampak po materinskem, ne bo gotovo nikdo oporekal. Razpravlja pa se sedaj o tem, ali ni občevalni jezik značilnejši od materinskega. Povdarja se, da prvotni jezik večkrat pozneje izgubi lahko vsak pomen za poedinca, da se materinski jezik umakne drugemu jeziku, v katerem se vrši celo duševno življenje, tako da se materinski jezik popolnoma pozabi. V tem slučaju je gotovo važneje, da se določi občevalni jezik, posebno ako se gre za to, da se doženejo jezikovne potrebe prebivavstva glede šole in uradov. Za to se pa gre bistveno pri ljudskem štetju. To stališče je gotovo uvaževanja vredno. Ne smemo tudi misliti, da bi bilo velike politične važnosti, ako bi taki Slovenci, kateri žive že mnogo let v nemških in italijanskih mestih in so sprejeli nemški, oziroma italijanski občevalni jezik ter so se tudi že drugače asimilirali, morali navesti slovenščino kakor materinski jezik. Oni so že itak za nas izgubljeni, ter njihovi otroci bodo Nemci, oziroma Italijani ne samo glede občevalnega, ampak tudi glede materinskega jezika. Ako določimo pojem narodnosti v modernem zmislu kakor kulturno skupnost, kakor čuvstvo pripadanja h kakemu narodu, tedaj taki Slovenci že itak ne pripadajo več slovenskemu narodu. Niso pa vsi Slovenci z nemškim ali italijanskim občevalnim jezikom že raznarodeli. Smešno bi bilo trditi, da se je posel,

vajenec ali delavec slovenskega pokolenja, ki stanuje slučajno na dan štetja pri nemškem, oziroma italijanskem službo- ali delodajavcu, samo radi tega, ker se v trenutku štetja poslužuje pretežno nemškega ali italijanskega občevalnega jezika, že ponemčil ali poitalijančil in da pripada nemški ali italijanski kulturni in duševni skupnosti. Kar se takih slučajev tiče, ne zadostuje tudi določanje občevalnega jezika, da se spoznajo jezikovne potrebe prebivavstva glede šole in uradov. Taki samo navidezno potom ljudskega štetja ponemčeni ali poitalijančeni Slovenci čutijo gotovo potrebo po slovenskih šolah, slovenskem pravosodju in slovenski upravi, ter njih duševni in kulturni razvoj se mora vršiti v prvi vrsti v njih materinskem jeziku. Radi tega se lahko trdi, da občevalni jezik ni zadostni kriterij narodnosti, niti pravo merilo jezikovnih potreb prebivavstva. Kljub temu se redno vporablja številke občevalnega jezika kakor merilo narodne moči in jezikovnih potreb, kar je posebno za nas Slovence skrajno neugodno. Tako je z ene strani mnogo pomislekov proti občevalnemu jeziku, z druge strani jih je tudi nekaj proti materinskemu jeziku, ki nam predočuje, kakor smo pokazali, v mnogih slučajih zastarelo stanje brez aktualnega pomena.

Nazadnje nam preostane še alternativa: neposredno določanje narodnosti s pomočjo neposredne pozvedbe po narodnosti. Prej sem že omenil, da je vladalo na peterburškem kongresu leta 1872. mnenje, da se narodnost ne dá objektivno določiti. To je tudi resnica glede starega antropološko-etnografskega pojma narodnosti, ki temelji na skupnem pokolenju, ki se dá jako težko objektivno določiti. Narodnost v modernem zmislu, kakor čuvstvo kulturne in duševne skupnosti, je brez dvoma dejstvo, ki si je o njem vsak posameznik na čistem, ki se tedaj lahko z povprašanjem vsakega posameznika določi. Radi tega niso Slovani v zadnjem času več zahtevali pozvedbe po materinskem jeziku, ampak samo po narodnosti. Poslanec Hubka je zahteval v svoji interpelaciji, stavljeni dne 16. oktobra 1907 v poslanski zbornici, še pozvedbo po materinskem jeziku; poslanec Srb v svoji interpelaciji z dne 20. januarija 1909 že materinski jezik ali narodnost; poslanec Dnistrianskyj v interpelaciji z dne 24. junija 1909 zahteva precizno narodnost, istotako zahteva resolucija poslanca Kramáča, ki je bila z večino sprejeta v seji poslanske zbornice 23. junija l. 1910, določanje narodnosti poleg občevalnega jezika. Slovani torej ne zahtevajo več, da se naj s pozvedbo po materinskem jeziku številno določi, kak ogromen odstotek prebivavstva večjih nemških mest je prišel iz slovanskih krajev, ker

je ta določitev brez praktične veljave, v kolikor so ti Slovani po rojstvu že raznarodeli, in ker se tudi že sedaj lahko določi iz rezultatov ljudskega štetja in sicer iz rojstnih podatkov, koliko prebivavcev nemških mest je prišlo iz slovanskih krajev, ima brezdvomno slovanski materinski jezik, pripozna pa sedaj nemščino za občevalni jezik. Z določanjem narodnosti bi se pa naj pridobila prava slika narodnosti, kakor družabnih enot, ki nam do sedaj manjka, ker občevalni jezik ni pravi kriterij narodnosti.

Vlada ni upoštevala resolucije poslanske zbornice in je po nasvetu Statistične Osrednje Komisije odredila izključno pozvedbo občevalnega jezika. Od strani vlade se je povdarjalo, da bi se opirala pozvedba narodnosti na nekontroljiv moment, ki se v svojem bistvu določuje po pokolenju, krvnem mešanju in drugih, od znanosti še ne popolnoma dognanih okoliščin ter ni pripraven za statistično pozvedbo in določanje, kjer je zmiraj treba konkretnih dejstev. Ti vladni razlogi veljajo za stari pojem narodnosti kakor etnografsko dejstvo. Ako pa razumemo narodnost v novejšem zmislu kakor psihološko dejstvo, tedaj vladni razlogi ne nasprotujejo pozvedbi po narodnosti. Vlada se je tudi izrekla zopet pozvedbo po materinskem jeziku in sicer s prej navedenimi razlogi, češ, da postane materinski jezik v poznejših letih večkrat brezpomemben.

Razven tega je vlada navedla še celo vrsto specifično statističnih razlogov, ki govore za ohranjenje dosedanje metode. V prvi vrsti primerjalnost. Ako bi se nenadoma popraševalo mesto po občevalnem po materinskem jeziku ali po narodnosti, bi se ne moglo primerjati novo štetje s prejšnjim. Na to okolnost se je ozirala tudi poslanska zbornica, ki je v resoluciji z dne 23. junija 1910 izrazila željo, da bi se poleg občevalnega jezika določila tudi narodnost. Tudi proti takemu stavljenju vprašanj je imela Statistična Osrednja Komisija pomisleke in sicer iz stališča tehnične obdelave podatkov ljudskega štetja.

V zadnjem času se je pojavil znanstven zagovornik pozvedbe narodnosti, katerega mnenje zasluži posebnega uvaževanja. Sloveči profesor državnega prava, dvorni svetnik dr. Bernatzik, je v svojem nastopnem govoru kakor novoizvoljeni rektor dunajskega vseučilišča dne 20. oktobra 1910 zastopal neposredno pozvedbo narodnosti v zvezi z ljudskim štetjem, sicer ne samo za statistične namene ampak za uvedbo narodnih matrik, katere naj bi zopet služile v podlago narodni samoupravi. Prof. Bernatzik je tudi mnenja, da občevalni jezik v mnogih slučajih ne

more veljati kakor zadostni kriterij narodnosti, »ker je občevarje večkrat odvisno od zunanjih, od volje posameznika nezavisnih okolnosti«, in on misli, da se narodnost (narodnost v modernem zmislu kot čuvstvo pripadanja h kakemu narodu) posameznika lahko določi po neposredni izpovedbi. Bernatzik opozarja na to, da že sedaj služijo podatki o občevalnem jeziku mnogokrat kakor izpovedba narodnosti, tako n. pr. pri osebah z dvema ali več občevalnimi jeziki, ki navajajo potem oni jezik, h kateremu se pripoznajo, nadalje v takih zanimivih slučajih, kjer je v kakem kraju en človek čisto sam s svojim občevalnim jezikom, ki ga pa v resnici ne more uporabljati in ga pravzaprav contra legem navaja kakor občevalni jezik v zmislu izpovedbe narodnosti.

Profesor Bernatzik je tedaj mnenja, naj bi se pri prihodnjem ljudskem štetju povpraševalo po narodnosti: »Pojem občevalnega jezika bi potem lahko stopil v zaslužni pokoj, in bi se moral nadomestiti z pozvedbo jezikov, katerih je kdo zmožen.« Ta pozvedba po jezikovni zmožnosti je že sedaj uvedena v več državah, n. pr. na Ogrskem (poleg pozvedbe po materinskem jeziku) in v Belgiji.

Ako se uvede narodna samouprava v mešanojezičnih deželah, se bode morala vsekako opirati na narodne matrike. Iz tega sledi, da mora priti prej ali slej do neposredne določitve narodnosti in sicer eventuelno po samoizpovedbi. Ne mislim pa, da bi se imela spojiti določitev narodnosti za svrhe narodnih matrik z ljudskim štetjem. To bi se moralo zgoditi na poseben način s pomočjo posebnega postopanja. Z ljudskim štetjem se dajo težko združiti one karte, ki so potrebne, da zagotove pravilno uvrstitev v narodne matrike. Pri tej uvrstitvi bi moral vsak dorasel posameznik priti do besede, medtem ko pri ljudskem štetju izpove, kakor je znano, samo lastnik stanovanja. Tudi se ne sme pozabiti, da ostanejo formularji ljudskega štetja pri Statistični Osrednji Komisiji več let po štetju, da bi torej ne bili na razpolago za vodstvo matrik. Naj že bo, kakor hoče, določitev narodnosti ima prihodnost. Ako bomo imeli do prihodnjega ljudskega štetja v mešanojezičnih deželah narodne matrike, potem ni treba, da se določuje narodnost šele z ljudskim štetjem — v enojezičnih deželah itak ni nobenega dvoma — in ljudsko štetje se tudi lahko za naprej omeji na občevalni jezik ali pa se lahko uvede izpovedba jezikovnega znanja. Ako do prihodnjega ljudskega štetja še ne bomo imeli narodnih matrik, tedaj upajmo, da se bo vendar našla oblika, kako naj se pri ljudskem štetju določijo tudi oni deli raznih

narodnosti, ki pri pozvedbi občevalnega jezika ne pridejo do veljave, da se vendar enkrat zadobi pravilnejša slika narodne razreditve avstrijskega prebivavstva.

Na Dunaju v novembru 1910.

15
18
14
16
18
16
91

Slovenščina pod Napoleonom.

K stoletnici »Ilirije oživljene« spisal dr. **Ivan Prijatelj.**

I.

Četrtrič je prišla Avstrija l. 1809. za orožje, da zaustavi Napoleona na njegovem zmagoslavnem potu preko Evrope. Oborožila sta se dve armadi: ena namenjena, da zgrabi Napoleonovega podkralja Evgena v zgornji Italiji, druga, da se poizkusi z Napoleonom samim v Nemčiji. Prvo je vodil nadvojvoda Janez, drugi je načeloval generalissimus nadvojvoda Karel. Vrhutega se je po prizadevanju nadvojvode Janeza uvedla deželna bramba, v katero so se klicali možje od 45—60 let, da oskrbujejo zlasti stražo in prevoz.

Z velikanskimi sredstvi so se delale te priprave, na vse mogoče načine se je podžigal patriotizem, cela srednja Evropa se je klicala na noge, da stopi v pot mogočnemu Korzu. Kot eno izmed novih sredstev so takratni avstrijski vojaški krogi odkrili tudi narodni jezik svojih raznorodnih podložnikov. Francozi so za to sredstvo že davno vedeli. Ko se je leta 1797. general Bernadotte prvič bližal Ljubljani, je poslal iz »general kvarterja« v Logatcu dne 9. germinala (29. marca) Slovencem oklic tudi v njihovem jeziku, ki ga je ponatisnil Vodnik v svojih »Lublanskih Novizah«: »De francozi k' vam gredo, nemislio nič hudiga ne vam, ne vašimu premoženju. Oni žele, oni očio, de vi v' miru brez straha vživáte dobičke vašiga dela inu truda. To je povele poglavitniga generala Buonaparte; on mi je naročil, njega voljo v' tem dopolnit ... Nebojte se za poštenje vašeh žen, ali za ohranjenje vaše vere. Mi poštuemo zaderžanje inu navade vsih ljudi, zlasti vaše ... Nismo enaki obdivjanim premagavcam; naše perludno zaderžanje vas bode previžalo, de mi čez nadloge, ka-

tere vojska seboj pernese, zdihujemo; mi jih bomo loži sturili; — pridite, inu ne zapustite vaše ognjiša.«¹⁾

Oni mož, ki je delal za vojno z Napoleonom 1809 največ priprav, je bil nadvojvoda Janez. On ni samo poklical deželne brambe v življenje, ampak je tudi skrbel, da povzdigne njeno bojno razpoloženje. In pri tej priložnosti se je spomnil narodnega jezika. Leta 1809. je potoval po raznih avstr. kronovinah in nadzoroval organizacijo deželnih brambovcev. »Bilo je 2. aprila — pripoveduje Davorin Terstenjak — ko se v Ptuj pripelje nadvojvoda Janez. Blagoslavljal se je bandero štajerskih brambovcev. Prišel je tje tudi deželni glavar Ferdinand grof Attems. Po svečanosti je bil obed in tu reče nadvojvoda: Sramota za mene, da nisem mogel slovenske junake v slovenščini nagovoriti. Zakaj nihče ne piše slovenske slovnice za Nemce?« Terstenjak pravi, da mu je nato Attems priporočil kot sposobnega moža »mladega uradnika pri ptujskem magistratu, g. Šmigovca«, nakar je princ tega pozval k sebi in tako povzročil Šmigovčevo slovnico, ki je izšla v Gradcu 1812. leta.²⁾

Da se podžge pogum avstrijskega, zlasti brambovskega vojaštva, je vojaška uprava velela razširiti Collinove »Landwehrlieder« (Wien, 1809) v razne avstrijske jezike. Na Dunaju so bile te pesmi vzbudile velikansko navdušenje. O tem piše Kopitar Zoisu dne 4. aprila 1809: »Zupančič je že tu, a jaz pišem dalje ... Tu so se pele (nemške Collinove in še neke nove, ki se pa ne dobe v knjigotrštvu, ampak so se delile samo pri predstavi, pri kateri mene ni bilo) na Veliko soboto in nedeljo v dvornem gledališču z entuziastično bučno pohvalo (in skupnim petjem z občinstvom), posebno »Avstrija nad vse« .... Zupančič je bil pri akademiji s sestro svojega, k brambovcem ubeglega učenca in se ne more napripovedovati o vtisku sopojočih in sotulečih 4000—6000 poslušavcev.«³⁾

¹⁾ Navajam po odtisku v »Valentina Vodnika izbrani spisi. Uredil Fr. Wiesthaler.« V Lj. 1890, str. 71. — En del te proklamacije tudi v novem pravopisu in nekoliko drugačni obliki citira vrhutega Vrhovec v svojem članku: »Iz domače zgodovine.« Lj. Zvon, 1894, str. 358. Izvirna listina se nahaja v ljubljanskem Rudolfinu.

²⁾ Kopitarjeva spomenica. V Lj. 1880, 118. — Sicer je znano, da se na Terstenjakove podatke ni vedno zanesti. V tem slučaju je videti stvar v toliko resnična, ker vemo, da je bil nadvojvoda Janez res naklonjen slovenščini. Nepravilno imenuje Terstenjak Šmigovca »uradnika«. Ta je bil namreč celo 1811 šele pravnik v drugem tečaju (Kres, I. 301).

³⁾ Pod korespondenco, ki ji ne navajam vira, so razumeti pisma iz Zoisove zapuščine, ki jo imam od dvor. svetnika pl. Jagića, da jo priredim za IV. knjigo »Iztočnikov« ruske Akademije. Iz tedanje slovensko-latinsko-francosko-italijansko-nemške učenjaške mešanice navajam tu pisma v slov. prevodu, puščajoč slovenska mesta v bohoričici.

Te pesmi je vlada poslala tudi v Ljubljano, da se prevedejo na slovenski jezik. Znano je, da je prevod oskrbel Vodnik in ga izdal v precej prostem tolmačenju v osebni knjižici s krepkim domalega izvirnim uvodom. O njegovem delu je pisal Zois Kopitarju na Dunaj dne 8. marca 1809: »Vodnik je dobil nalog, preložiti Collinove Währmanns Lieder — strašno delo! Vedno iste redke ideje pri pomnoževanju najbolj obrabljenih fraz (za kar ima naš neobdelan jezik po večini komaj en sam izraz) prelagati!!! Doslej je vendar izdelal pet komadov, katerim sicer manjka pile, ki pa bi utegnile vseeno biti prikladne našemu ljudskemu vkusu. Zadnji Adagio je proložil z Esterejh sa vsè, ak'le zhè. Ko bo vse dotiskano, bomo že poslali za gospoda Zupana in ostale rojake, Galičane itd. od njih prve odtiske avant la lettre«.

Kopitar je bil o prelaganju pesmi v odgovoru na Zoisa z dne 12. marca 1809 naslednjega mnenja: »Kollinove pesmi bodo dale Vodniku pač mnogo dela: in če jih tudi kot prelagatelj dobro preloži, je s tem šele malo storjenega. Sicer je veljalo, da naj poezija deluje na čutnega človeka, sedaj pa narobe na abstraktnega!«¹⁾

Dne 4. aprila 1809 je nadzoroval vojvoda Janez v Ljubljani kranjske deželne brambovce. Že povodom blagoslavljanja notranjeavstrijske zastave je bil izdal dnevno povelje v nemškem

¹⁾ O Vodnikovem prevodu govori Kopitar tudi v svojem pismu na Zoisa z dne 16. marca 1809: „Estereih sa vse = Ö. für alle. Vodnik se najbrž boji trdega zhes vse? In Eltereih! Zlobický [profesor češčine na Dunaju] se je ravno zadnjič jezil nad nekaterimi starimi Kumerdejevimi patenti, kjer je stalo na Pemtkim, v' Esteraihu i.t.d. namesto Čefky, Rakuz i.t.d. Kaj res nimamo teh narodnih nazivov? Jaz sem rekel, mi sploh ne govorimo pogosto o Češkem, Avstriji, in — ti nazivi so last individualnega prelagatelja. Brez dvoma bi bilo bolje, uvesti slovanske nazive.“ — Dne 4. aprila 1809 je Kopitar že imel Vodnikove prevode v tiskani knjižici. Ta dan je namreč sporočil Zoisu: „Vodnikove pesmi sem prejel, in ker ni zraven povedano, komu naj jih razdelim, bom, razven nekaterih za Dobrovskega, ostale dal baronu Erbergu, Zupanu i.t.d.“ — Medtem je bil Zois (v neohranjenem pismu) najbrž sporočil Kopitarju, da te pesmi prelaga na Štajerskem v slovenščino tudi duhovnik Alič. Na to mora vsaj meriti Kopitarjeva opazka v istem pismu na Zoisa: „Aliča poznam, na njegovo krparijo (Machwerk) sem radoveden. Zupančič hvali njegovo ljubezen do kranjskega jezika: mož je Ljubljančan.“

Kakor je znano je prevajal Collinove pesmi tudi graški Primic. Njegove prevode, ki jih je pošiljal Vodniku v popravo (Kres, III. 607; Archiv, XXIII. 457), je natisnil L. Pintar v Matičnem zborniku, IV. 232 sqq. — Izšle pa so sodobno (1809) slovenske brambovske pesmi graškega bogoslovca Fr. Cvetka. Glej Radics, Zbornik Mat. slov. VIII. 230.

in — slovenskem jeziku.¹⁾ Zastava kranjskih deželnih brambovcev je bila slovesno blagoslovljena v Ljubljani dne 30. aprila 1809. Pogum brambovcev je povzdigovala na posameznih lističih natisnjena »Pesim Kranjskih Brambovzov«, ponatisnjena v »Lj. Zvonu«, 1889, str. 447, kjer se pripisuje Val. Vodniku.

Z vsemi mogočimi sredstvi in z največjimi nadejmi se je pripravljala ta vojna Avstrije z Napoleonom. Zlasti novi instituciji deželnih brambovcev se je posvečevala največja pozornost. Da so bili vprav brambovci skrajno pomanjkljivo oboroženi,²⁾ ni nikogar motilo. Zato pa tudi niso dosegli nikakšnega uspeha. Moglo bi se naravnost reči, da je 1809 deželna bramba prinesla več koristi različnim avstrijskim literaturam, nego bojni umetnosti. Pomagala niso tudi druga, moralna sredstva, ki so se zlasti na Dunaju uporabljala v veliki meri. O tem piše Kopitar Zoisu dne 19. aprila 1809: »V ostalem smo jako pobožni. Za Bonazzove [sorodnike Zoisove] bi bil gotovo posebno zabaven užitek, ako bi bili videli štiri- do pettisoč otrok od 8. do 10. leta v sprevodu korakati in prepevati »Gott erhalte unsers frommen Kaisers Thron.« Deset dni pozneje je sporočil Zoisu isti dunajski dopisnik: »Od jutri dalje se začno skozi šest dni trajajoče molitve ne ure za srečo cesarskega orožja.«

Zgodovina kolosalnega avstrijskega poraza v l. 1809. je znana. Zaradi prirodnega razvitka pripovedi naj mi bo dovoljeno, samo v kratkem obrisu naznačiti bojne dogodke tega usodepolnega leta.

Začetek vojne ni prorokoval grozne končne katastrofe. Tirolski kmetje so se v splošnem vstanku kmalu otrsli sovražnega bavarskega jarma, ki jih je bila vanj vklenila Napoleonova roka. V sredi aprila so bili že v posesti glavnega mesta in malone cele dežele. Skoro ob istem času je bil vdrl nadvojvoda Janez s svojo notranjeavstrijsko armado skozi Pontabelj in Gorico preko Čedadada v Furlanijo, ki je tvorila en del Napoleonovega italijanskega kraljestva, vladanega od podkralja Evgena. Dne 15. aprila je zgrabil nadvojvoda podkralja pri Pordenonu, 17. pri Sacilu in Fontani freddi. Podkralj se je moral umekniti avstrijskemu orožju. O tej svoji zmagi je izdal nadvojvoda oklic, ki je izšel tudi v slovenskem jeziku. V njem pravi: »Namestni Kral je franzose vodil; konec boja je bil sa nas tako srezhen, da se franzosi ni mogel sa vodo Livenzo vstaviti, ampak da je s' vso naglizo

¹⁾ Dimitz (Gesch. Krains, IV. 268) citira eno mesto iz tega povelja v nemškem jeziku. O listini, katere slovenski del — najbrž Vodnikov prevod! — še ni objavljen, pravi, da se nahaja v posesti Langerja pl. Podgoro.

²⁾ Dimitz, l. c.

sa potok Piave beshal.«¹⁾ Tudi na Poljskem je nadvojvoda Ferdinand-Este pri Rašinu in Grohovu potisnil sovražnika nazaj (19.—25. aprila).

Vso nesrečo je povzročila glavna armada, ki jo je naravnost zoper Napoleona vodil na Bavarskem generalissimus nadvojvoda Karel. Napoleon je z navajeno naglico porazil njene posamezne dele, preden so se mogli združiti v močno celoto. Karel se je moral umekniti na Češko. Napoleon se je poslužil proste poti in bil 13. maja že na Dunaju. Naselil se je v Schönbrunn. Že nekaj dni po teh nesrečnih prvih praskah na Bavarskem je nasvetoval nadv. Karel cesarju, skleniti z Napoleonom mir. Nadpoveljnik pravi, da je zidal ves uspeh te vojne na prvo zmago, ki je izostala, in pa na to, da se bo nemška renska zveza pridružila Avstriji.²⁾ Tudi to se ni zgodilo. Zato naj bi se započela mirovna pogajanja; pri tem bi se morali tirolski in italijanski uspehi položiti na tehtnico. Ali vnanji minister avstrijski Stadion, podpiran od glavne zagovornice vojne, cesarice Ludovike, je preveril cesarja, da je nadaljeval vojno.

O binkošnih praznikih (21.—22. maja) sta si stopili armadi v bližini Dunaja, pri Aspernu vnovič nasproti. Tu je Karel sicer zmagal Napoleona, a uspeha ni izrabil. Štirinajst dni po tej bitki je bil Napoleon oni, ki je velel grofu Pergenu v avstr. glavnem taboru neopaženo sondirati mir, češ, da njega zaključek ni tako nemogoč in težak, kakor se zdi. Karel je zopet nasvetoval mir, a na dvoru je zmagala bojaželjna stranka. Tako je prišel dan 4. julija. Napoleon je s svojo vojsko prehajal preko Donane, pripravljajoč se k odločilnemu velikemu udarcu. Tik pred bitko je še prišel k njemu od Karla na lastno roko poslani posredovavec Weissenwolf, da zve pogoje eventualnega miru. A Napoleon se sedaj ni več utegnil pogajati. Začel je veliko usodepolno bitko pri Wagramu dne 6. julija, v kateri je docela porazil Karlovo armado.

V tej bitki je nadvojvoda Karel občutno pogrešal italijanske armade nadvoj. Janeza. Ta je bil sicer takoj po prvih neugodnih

¹⁾ To slovensko vojno poročilo, naslovljeno na „Krainfke gofpode ftanove“ je našel Ivan Vrhovnik v nakelskem župnem arhivu in ga priobčil v svoji knjižici „O stoletnici Vodnikovih Lublanfkih Noviz“. V Lj. 1897, str. 27.

²⁾ Sauerhering, Die Entstehung des Friedens zu Schönbrunn. Berlin, str. 10.

³⁾ Fournier, Gentz und der Friede von Schönbrunn. Deutsche Rundschau, XLIX. (1886)., str. 104.

⁴⁾ Sauerhering, o. c. str. 15.

vesteh z bavarskega bojišča zapustil svoje pozicije na Pjavu in pohitel preko Štajerske na zapadno Ogrsko v smeri proti Požunu, da bi bil Karlu pri roki, ako bi prišlo do odločilne bitke. A k Wagramu je prišel prepozno. Na Kranjskem je ostavil le majhne posadke na utrdbah pri Razdrtem, Podvelbu, Logatcu in v Ljubljani. Te postojanke so sredi maja druga za drugo kapitulirale pred pritiskajočim petim francoskim vojem, ki ga je vodil maršal Macdonald iz Italije. Dne 20. maja je bil Macdonald že v Ljubljani. Dne 31. maja je odšel upravitelj Napoleonove Dalmacije, poznejši maršal Marmont, z Reke in se združil dne 2. junija v Ljubljani z Macdonaldovo italijansko armado; tu je ostal bodoči ilirski podkralj, dokler ga ni Napoleon poklical (13. junija) k sebi na Dunaj in mu izročil po bitki pri Wagramu preganjanje razbite Karlove armade. Dne 11. julija je dohitel z Masséno njene zadnje straže in jih tik pred Znojmom porazil. Napoleon ga je odlikoval z maršalsko palico in mu odločil važno mesto v deželah, ki so mu imele po bližnjem miru z Avstrijo pripasti. Zvečer istega dne sta pred Znojmom iskala Napoleona dva avstrijska odposlanca, da bi mu predložila premirje. Knez Liechtenstein je bil po naročilu samega cesarja prišel v francosko taborišče, da zve kaj Napoleon zahteva. Z novo zmago venčanji Korzičan je bil slabe volje, govoril je nekaj o delitvi avstrijske države v neodvisne državnice in o odstopu cesarja Franca pred pogajanjem. Resneje je vzel misijo Karlovega odposlanca, ki ga je bil poslal generalissimus zopet na svojo roko k njemu. Sklical je bojno posvetovanje svojih generalov, izmed katerih so bili eni za nadaljevanje boja, drugi za zaključek miru. Debatu je sklenil Napoleon z besedami: »dovolj se je lilo krvi!« V noči med 11. in 12. julijem se je napravilo znojm s k o p r e m i r j e, v katerem se je dalo zmagovavcu provizorno v roke vse, kolikor je bil dosedaj zasedel »uti possidetis«).

To enomesečno premirje je avstrijski dvor sklenil v sestankih v Komornu in Koronczu (navzoči: cesar, nadvojvode, poveljniki in grof Metternich) porabiti v to, da se organizira nova armada, ki se naj vnovič poizkusj z Napoleonom. Prizadevanju in trudu nadv. Karla se je sicer v resnici posrečilo, spraviti zopet 93440 mož pod avstrijsko orožje, a načelovati jim Karel ni hotel več, ker je bil preverjen o brezuspešnosti nadaljnjega bojevanja z Napoleonom. Dne 30. julija je odložil poveljstvo in se naselil kot zasebnik v Tešinu. Tu je posegel zopet knez Liechtenstein vmes. Po onem zaničljivem razgovoru z Napoleonom pred Znojmom, se je bil knez odtegnil vsem državnim opravkom na svoja

moravska posestva. A tu ni dolgo zdržal. Vleklo ga je v Komorn k cesarju. Med potjo je poizkusil z novo avdijenco pri Napoleonu, češ, ali nima Napoleon morebiti česa sporočiti njegovemu gospodu. Ta mu je rekel, da je pripravljen skleniti mir pod zmernimi pogoji; toda če bi hotel cesar Franc odstopiti prestol svojemu bratu Ferdinandu, velikemu vojvodi würzburškemu, ki je bil od 1806 pri renski zvezi, bi se pa francoski kralj sploh ne doteknil Avstrije, ampak jo pustil v njeni dosedanji celoti. Pri dvornem posvetovanju dne 18. julija se je to poročilo Liechtensteinovo vzelo na znanje, cesar Franc je Napoleonu sporočil, da mu pošlje svoja posredovavca Metternicha in Nugenta, a vse to samo na videz. V resnici pa je bil prodrl pri dvoru predlog nadv. Janeza, da naj se na tihem delajo priprave za novo vojno.

Pričela so se dolgotrajna pogajanja v Altenburgu, odkraja precej neodkritosrčna od obeh strani: Avstrijci so skrivaj mislili še na obnovitev boja Napoleonu se ni mudilo; sedel je v Schönbrunn, in zasedene province so morale vzdrževati njegovo armado. Njegov vnanji minister Champagny je le počasi prihajal z zahtevami. Najprej je rekel, da stoji na stališču »uti possidetis«, da pa je pooblaščen, zamenjati nekatere kose zasedenih provinc za druge. V peti seji (25. avg.) je zahteval izrečno Solnograško in Zgornje Avstrijsko do Aniže. Metternich in Nugent sta v šesti seji zahtevala zvedeti Napoleonove pogoje v celoti. V osmi seji (30. avg.) je zahteval Champagny poleg Solnograške in Zgornje Avstrijske še Koroško in Kranjsko in desno savsko obrežje do bosanske meje, v deseti seji (5. sept.) neke češkonemške okraje in vojno odškodnino v znesku 100 milijonov. Za to je hotel vrniti na Dunaj, Moravsko, Nižjo Avstrijo in Štajersko. Metternich mu je bil pripravljen odstopiti Solnograško, ako dobi Avstrija nazaj Tirolsko; vrhutega je ponujal Francozom del Galicije med Bugom in Vsilo z zvitim namenom, da s to gališo posestjo spravi Napoleona v kolizijo z aspiracijami ruskega carja Aleksandra. Z Rusijo je bil Napoleon sicer po tilsitskem miru v zvezi; a v poslednji vojni z Avstrijo se je Rusija držala tako sumljivo, da ni mogel misliti na stalno zvezo ž njo. Zato je na tihem mislil, da bi enkrat v bližnji bodočnosti nagradil Poljake, ki so tudi v tej vojni sledili njegovemu klicu, z uzpostavljenjem starega poljskega kraljestva. Tudi se je bal, da bi se Avstrija ne maščevala nad svojimi gališkimi podložniki.¹⁾ Vendar je takrat še tako računal

¹⁾ Dne 12. avg. 1809. je pisal Champagny francoskemu poslaniku v Peterburgu: „Les Gallicens se sont levés pour la France, ils ont versé leur sang pour nous. Les rendre à l'Autriche c'est appeler sur eux des vengeances implacables. Cette perspective révolte le coeur de l'Empereur.“ Lefebvre, Histoire des Cabinets de l'Europe pendant le Consulat et l'Empire. (1800—1815). Paris 1868. IV. 328.

z rusko zvezo, da se je bal kaj ukreniti naravnost v korist nameravanega poljskega kraljestva. Vsakemu koraku v korist Poljakom bi se namreč bila Rusija uprla z vsemi sredstvi.¹⁾

Pri tako visokih zahtevah Napoleonovih je pričel avstrijski dvor na tihem misliti zopet na nadaljevanje vojne in ni hotel pritrđiti niti francoskemu predlogu za podaljšanje premirja. Vendar je poslal cesar Franc po svojem adjutantu grofu Bubni dne 6. sept. Napoleonu pismo, pritožujoč se v njem nad pretiranimi francoskimi zahtevami. Napoleon je grofa prijazno sprejel in končno odkril avstrijskemu odposlancu svoj pravi namen. Rekel mu je, da se je Champagny samo šalil, ko je vztrajal na principu »uti possidetis« kot podlagi pogajanja. On da se hoče uzadovoljiti s poldrugim milijonom duš na Ini in ob italijanski meji in z dvema milijonoma v Galiciji za saškega kralja in ruskega carja. Solnograško in Zgornjo Avstrijo je hotel priklopiti svoji zvezni Bavarski, tržaško pobrežje pa je brezpogojno in z vso določnostjo zahteval zase.

V kakšen namen so mu imele služiti pokrajine, iz katerih je potem sestavil svoje »Ilirske province« s prestolnico v Ljubljani, to je razkril v privatnem pismu svojemu pooblaščenцу ministru Champagnyju dne 13. sept. 1809. Šlo se mu je v prvi vrsti za to, da dobi Dalmacija, ki je bila od 1805 francoska,²⁾ suhopotno zvezo ž njegovim italijanskim kraljestvom. V primeri z Ilirijo so mu bile vse druge zahtevane dežele za Francijo manjšega pomena. Njegova vroča želja je bila že dolgo, da bi dobila Francija premoč nad sredozemskim in jadranskim morjem in postala tako močna morska sila. O tem je vedela že davno cela Francija in tudi — Avstrija. To je bil med drugimi eden glavnih razlogov, ki jih je navajala Avstrija v svojem bojnem manifestu kot vzroke, zakaj je započela ravnokar končano vojno zoper Napoleona: »... Oesterreich erfuhr ... durch einen feyerlichen Vortrag im frazösischen Senat: dass der Wille des Kaisers Napoleon sey, die ganze Küste des mittelländischen und adriatischen Meeres, entweder mit dem Französischen Gebiet, oder doch mit dem des grossen Reiches zu vereinigen.«³⁾ Vrhutega je hotel Napoleon dobiti v močni in zavarovani Dalmaciji bazo, s katere bi mogel vplivati na usodo Turčije. Zavračal je sicer zaenkrat

¹⁾ Po Lefebvru se je neki izrazil ruski minister Rumjancev: „Nous sacrifierons jusqu'à notre dernier homme, nous vendrons jusqu'à nos chemises, plutôt que de souffrir le rëtablissement de la Pologne.“

²⁾ Prim. monografijo drja. Luja kneza Vojnovića „Pad Dubrovnika“ Zagreb. 1908, I.

³⁾ Vaterländ. Blätter, 1809 (14./18. apr.), str. 211.

od Avstrije lansirano vest, da hoče preko Ilirije razdeliti Turčijo, kot obrekovanje, a vendar je priznal svojemu ministru vsaj toliko, da hoče vplivati iz Dalmacije na zadeve v Carigradu.¹⁾ Dva dni pozneje je poslal Napoleon avstrijskemu cesarju svoj ultimatum. V njem je določno formuliral svojo zahtevo glede odstopa poldruega milijona duš ob Inu in italijanski meji ter dveh milijonov v Galiciji. Pisal je cesarju glede bodoče Ilirije naslednje besede: Vaše Veličanstvo ne bo izpregledalo, da si ne pridržujem nič drugega nego to, kar potrebujem, da zvežem Dalmacijo s svojimi drugimi državami Italije in da dobim od tu zmožnost, paziti na to, da se pri Porti ne dogodi nič, kar bi bilo koristim mojih narodov nasprotno. Pri sedanji slabosti mojih pomorskih sredstev, izvirajočih iz štirih vojn, ki sem jih bil primoran voditi zoper Avstrijo, nimam nobenega drugega sredstva, da bi ž njim vplival na sredozemsko ravnovesje.²⁾

Ta ultimatum je poslal Napoleon Francu I. dne 15. septembra. Pogajanja pa so se vlekla še en cel mesec. Medtem je večkrat malo manjkalo, da se niso pretrgala. Na avstrijski strani so se že pisale nove proklamacije. A zadeva se ni premaknila z mesta, vkljub temu, da se je Napoleonu mudilo v Pariz, kjer se njegovi ministri niso vedno ravnali po njegovih ukazih.³⁾ Dne 12. okt. so prišli Francozi v Schönbrunn ob paradi nekega nemškega mladeniča, Fridrika Stapsa, s skritim bodalcem v obleki. Ko so ga vprašali, kaj je nameraval, je naravnost priznal, da je hotel svojo nemško domovino osvoboditi od francoskega tirana. Napoleon je ukazal o tem dogodku, ki ga »niti opazil ni«, molčati. Pretresel ga je bil sicer vseeno. Nemški zgodovinarji in pisatelji zgodovinskih povesti pa pripisujejo temu nameravanemu atentatu še večji pomen. Pravijo, da je po tem dogodku Napoleon takoj privolil v mir in da je skrivaj po noči, takorekoč tihotapsko zapustil Schönbrunn.

Mir se je res podpisal čez dva dni, 14. oktobra zjutraj ob deveti uri; ali tako, kakor je Napoleon želel; samo kontribucija

¹⁾ Correspondance de Napoléon Ier. Paris. 1865. Tome XIX, str. 539.

²⁾ „... Il n' échappera point à Votre Majesté, que . . . je ne réserve pour moi que ce qui est nécessaire pour lier la Dalmatie avec mes autres états d'Italie et me trouver à même de pouvoir veller à ce qu' il ne se fasse rien, à la Porte, de contraire aux intérêts des mes peuples. Dans la faiblesse actuelle des mes moyens maritimes, résultant des quatre guerres que j' ai été obligé de soutenir contre l' Autriche, je n' ai plus d' autre moyen d' influencer sur l' equilibrium de la Méditerranée.“ (Correspondance de Napoléon Ier. XIX. str. 560.)

³⁾ Sauerhering, o. c. 44.

se je znižala na 85 milijonov. Avstrijski zastopnik knez Liechtenstein ga je podpisal samo pogojno, če ga potrdi njegov gospod. Toda Napoleon je dal takoj s 100 strelji iz topov naznaniti Dunajčanom sklep miru. Franc I. se je odkraja branil, podpisati mir, a ljudstva se je bilo že polastilo tako veselje,¹⁾ da pogodbi ni mogel vzkratiti podpisa. Mirovni traktat, s katerim se je večina slovenskih dežel trgala od Avstrije in se z nekaterimi hrvaškimi zemljami organizirala pod francoskim orlom kot samostojna kraljevina, je izšel dne 25. okt. v uradni »Dunajčanki«, dne 29. okt. v pariškem »Moniteurju«. Izdan pa je bil tudi v slovenskem jeziku. Mestni arhiv ljubljanski hrani en izvod te zanimive slovenske publikacije, ki jo je ponatisnil v »Izvestjih muz. društva«, XIV. 1904, str. 97 v novem pravopisu Anton Aškerc. Druga točka se v tem prevodu glasi: »Dalje da svetlemu Cesarju francoskimu, kralju Italie, nežio Gorico, zemlo Montefalkone, poglavarstvo inu mesto Terst, krajnsko deželo s' svojim primorjam, krassio Blasko na Koratānu, inu vse druge zemle na desni strani Save, od tistiga kraja, kjer ta voda iz Kranjskiga vun teče, inu za njo do turške meje v' Bošnii, to je en kos deželске Hrovatic, šest soldaških okrajn na Hrōvaškim, Réko inu Vogrisko primorje, estrajsko Istro ali okrajno mesta Kastae, otoke tim deželam podložne, inu vse druge zemle kakoršniga kol imēna na desnim kraju Save, tako de bode velki curik te vode mejil med obēma kraljestvama.«²⁾ (Prevod brezdvomno Vodnikov.)

Kakor smo videli, je Napoleon že pred vojno z Avstrijo mislil na pridobitev tržaškega in reškega pobrezja. Ko je te dežele v maju zasedla francoska vojska, je izprva ravnala ž njimi kakor z ozemljem, zasedenim v vojni: izkušala je iz njih iztisniti kolikor mogoče visoko vojno kontribucijo, kar je zlasti na Dolenjskem vodilo k burnim uporom med preprostim ljudstvom. Na Gorenjskem pa se kmetje že itak spočetka niso radi pokorili no-

¹⁾ Just, Der Friede von Schönbrunn. Wien 1909, str. 79, 83.

²⁾ „Il cede . . . à S. M. l'Empereur des Francais, Roi d'Italie, le comté de Gorice, le Territoire de Montefalcone, le gouvernement et la ville de Trieste, la Carniole avec ses enclaves sur le golfe de Trieste, le cercle de Willach en Carinthie, et tous les pays situés à la droite de la Save, en partant du point où cette riviere sort de la Carniole, et la suivant, jusqu'à la frontiere de la Bosnie, savoir, partie de la Croatie provinciale, six districts de la Croatie militaire, Fiume et le Littoral hongrois, l'Istrie autrichienne ou district de Castua, les îles dependantes des pays cédés, et tous autres pays sous quelque dénomination que ce soit, sur la rive droite de la Save, le thalweg de cette riviere servant de limite entre le deux États.“ (Moniteur, 1809, N° 302.)

vemu gospodarju. Tako da so imeli Francozi obilo posla, preden so pomirili zasedene province.

Dne 22. maja 1809 je kapituliral ljubljanski grad, in dne 27. maja je že pisal Napoleon italijanskemu podkralju Evgenu, naj »provizorično organizira Kranjsko in Koroško provinco, kakor sta bili organizirani v njegovih prejšnjih vojnah: imenuje naj vladnega komisarja, ki naj bo vzet iz štaba.«¹⁾ Na tem mestu Napoleon še ne rabi novega ilirskega imena, ampak stare geografske nazive (»provinces de Carniole et de Carinthie«). Potem v njegovi korespondenci ni govora o naših zemljah do dne, ob katerem se je sklenil mir, 14. oktobra. Ta dan pošilja svojemu poveljniku inženirskega oddelka, generalu Bertrardu, navodilo, v katerem pravi: Čim bomo v posesti Kranjske (»de la Carniole«), bo treba preiskati bregove Drave, Save in Ljublanice in mi predložiti v Parizu načrt kakega utrjenega mesta za Kranjsko.²⁾ Torej tudi 14. oktobra Napoleon še ne imenuje novih svojih provinc s poznejšim imenom, ampak rabi pars pro toto: »Kranjska«. Obenem nam odkriva to njegovo navodilo d r u g i n a m e n, ki ga je imel z organizacijo teh provinc. P r v i je bil, kakor smo videli že tekom pogajanj: zvezati Dalmacijo z Italijo in dobiti med njima ležeče obrežje v svoje roke. O tem prvem svojem namenu je tudi pisal še drugi dan po sklepu miru (15. okt.) Joahimu Napolonu, kralju obeh Sicilij: Torej sedaj bo cela adriatika, od Kotora do Tarenta v istem sestavu. Posest Trsta bo imela dobre posledice glede Sicilije, ki odslej ne bo imela nobenega direktnega kontakta več z Avstrijo.³⁾ A z Italijo zvezati novih provinc ni nameraval nikoli, vedno je povdarjal, da jih hoče imeti ob stranj Italije kot celoto zase. Dne 16. oktobra je pisal iz Schönbrunnja svojemu finančnemu ministru Gaudinu v Pariz: Ker imajo ilirske province (»provinces d' Illyrie«), to je Trst, Reka itd. tvoriti province zase do novega ukaza, je treba, da pošljete tja inteligentnega carinskega ravnatelja ...⁴⁾ Tu se prvič pojavi ilirsko ime v Napoleonovih pismih.

Dne 21. oktobra piše Napoleon iz Monakova svojemu ministru javnega zaklada Mollienu, da je imenoval drž. svetnika Dauchyja za generalnega intendanta (od okupacije pa do zdaj je bil generalni intendant grof Daru), ki bo uredil finance ilirskih provinc (»provinces d' Illyrie»). Treba je, da se vsi dohodki ste-

¹⁾ Correspondance, XIX, str. 55.

²⁾ ibid. 682.

³⁾ Correspondance, XIX, 686.

⁴⁾ Correspondance, XX, 1.

kajo v eno blagajno, iz katere se bo vzdrževala armada, ki jo bom imel v tej deželi. Enajsti voj bo sam stacioniran v teh provincah¹⁾ Sedaj je odstopila okupacijska francoska vlada. Dne 3. nov. je prišel Dauchy v Ljubljano. Obljubil je zmanjšati bremena, ustavil pobiranje kontribucije in jemal od ljudi samo toliko, kolikor je neobhodno rabil za vojaške transporte. Dne 17. nov. je prišel končno kot gener. gubernator maršal Marmont v Ljubljano. Uprava je stopila v nov, nekoliko trajnejši štadij. Tretji namen, ki ga je imel Napoleon z novo državno formacijo, se je jasno pokazal: ilirske province naj bi bile taborišče krepke armade, katero naj bi vzdrževale same iz svojih sredstev.

Marmont pripoveduje v svojih spominih, da ga je Napoleon med pogajanja vprašal za svet glede teh provinc, o katerih pravi vojvoda dubrovniški, da jih je dobro poznal in da je Napoleonu »dokazoval vse koristi, ki bi jih mogel imeti iz njih.« Kakor smo videli, je Napoleon te koristi že davno pred vojno sam poznal. O tretjem, gori navedenem namenu in pomenu Ilirije pa pravi Marmont sam, da mu ga je odkril Napoleon, ko mu je izročil vodstvo provinc: »Naznanil mi je svojo željo, poslati me z nemejeno polnomočjo tja, da uredim deželo tako, da ji dam posebno mesto zunaj francoske države in italijanskega kraljestva, kot predstražo, da ščiti te dve državi, pod vlado in administracijo tam zapovedujočega generala. Hotel je ustvariti nekako povsem vojaško granico, kakor so bile v srednjem veku mejne grofije; in smeje mi je rekel: in vi boste mejni grof.«²⁾

Dobička iz novih, po mnogih vojnah izmoghanih provinc za svojo Francosko Napoleon ni mogel pričakovati in ga tudi zahteval ni. Pač pa je s posebnim povdarkom pričakoval, da bo Ilirija sama vzdrževala v njej nastanjeno vojsko. Dne 2. jan. 1810 je pisal svojemu vojnemu ministru Clarkeu: »Pišite vojvodi dubrovniškemu, da naj ne pričakuje nikakih pripomočkov iz Francije, da mora dežela sama rediti svojo armado.«³⁾

Kako visoko je cenil Napoleon strategični pomen Ilirije, se razvidi iz spomenice, ki jo je 14. avg. 1810 izročil svojemu vojnemu ministru (»Note sur les provinces illyriennes«). Tam izvaja, da mu je šele Ilirija zasigurala posest Soče in prehodov v Alpe, ter zaključuje: Ne sme se nikakor misliti, da bi se mogel začetek vojne vršiti v ilirskih provincah... Prednosti ilirske

¹⁾ Correspondance, XX, 10.

²⁾ Dimitz, o. c. IV. 303.

³⁾ Mémoires du Maréchal Duc de Raguse. Paris, 1857, III. 271.

⁴⁾ Correspondance, XX, 171; prim. tudi 227.

dežele so jako znatne ... prvič, da dalmatinska armada ni več odločena; da bo zdaj tvorila prednjo stražo in se nahajala na Savi, pred Ljubljano, medtem ko bo 2000 mož zadrške posadke v ozadju; a v slučaju, da bi se francoska vojska ne mogla o pravem času zediniti, bi tvorila dalmatinska armada njeno zadnjo stražo in bi se počasi umikala na Sočo, kjer bi se združila z italijansko armado... V ilirskih provincah se s stališča vojne ne sme videti nič drugega, nego dopolnilo posesti Furlanije (»complétant la possession du Frioul«). Ilirske province bi mogle dobro služiti tudi v vojni proti Turkom; Karlovec bo kmalu utrjen, in iz Dubice bi se mogla zgrabiti Bosna.¹⁾

Oziri, ki so poklicali v življenje Napoleónovo Ilirijo, so torej bili naslednji: želja, zvezati osamljeno Dalmacijo z ostalo državo ali dopolniti svojo morsko posest²⁾, potreba, imeti v bližini Dunaja (»pred vrati«) vojaško granico, nekako taborišče krepke posadke³⁾, in končno strategične prednosti, ki so odlikovale Ilirijo pri zaščiti zgornje Italije ali pri nastopu dalje proti jugovzhodu v Turčijo. Da je smatral Napoleon »Ilirske province« za z a r o d e k, k i b o r a s t e l, se razvidi iz tega, da jih ni priklopil Italiji; o tem je imela že sodobnost jasno mnenje.⁴⁾

V Hamburgu je izhajal ob istem času znanstven list, pod naslovom »Minerva, Ein Journal historischen und politischen Inhalts. Herausgegeben von J. W. v. Archenholz.« V november-skem zvezku te publikacije je pisal neki B. o schönbrunnskem miru. Govoreč o Turčiji, pravi: »To nas navaja na eno najbolj pomenljivih odredob, ki je neposredno sledila dunajskemu traktatu: menimo ustanovitev nove države pod imenom: Ilirske province. Ta pomenljivost pa obstoji docela v predpostavki, da ni dal Napoleon novega življenja nikakemu zastarelemu, geografskemu imenu brez velikih odnošajev. Da ima ta nova država

¹⁾ Correspondance, XXI, 45—47.

²⁾ Obenem je hotel s tem Avstrijo finančno oslabiti. Pri nekem dinéju v Schönbrunnju je baje že naprej rekel, da bo Adrijo držal zaprto in ne bo odstopil nič. S tem udarcem je uničil avstrijsko morsko trgovino, ker je upal, da se samo od politično in finančno uničene Avstrije nima ničesar bati. — Demelitsch, Metternich und seine auswärtige Politik. I. 47.

³⁾ Po schönbrunnskem miru je izgubila Avstrija bojno pozicijo nad Italijo; Tirolsko je bila že pred štirimi leti izgubila, sedaj pa se je morala odpovedati še Kranjski in beljaškemu okrožju. Dunaj se je pomeknil bliže k meji in je bil vedno v prvi vrsti ogrožen. Demelitsch, o. c. 60.

⁴⁾ Ugledni Bergh (Betrachtungen über den Frieden zu Wien, 1810) je pisal (str. 39): „werden die illirischen Provinzen zu einem Königreich erhoben, so werden ihre Grenzen ebenfalls gegen Süden und Osten erweitert werden.“

važen namen, dokazuje priklopljenje Dalmacije, ki je bila že združena z italjanskim kraljestvom, k njej; kakšne meje se ji bodo pa sploh postavile, se dá pač slutiti, a ne določiti.«¹⁾

V prihodnji številki istega lista je izšla cela študija pod naslovom »Das vormalige und künftige Illyrien«,²⁾ ki naj jo v naslednjem posnamem, da se spozna, kakšno važnost je pripisovala tedanja javnost v Evropi novi južnoslovanski državi.

Nepodpisani člankar pričinja s cesarskim dekretom z dne 14. oktobra 1809, ki je izšel 21. oktobra v milanskem oficijalnem listu. Ta dekret ustanavlja novo državo pod naslovom »Ilirske province«. S to mogočno besedo, meni pisatelj, je ustvaril Napoleon evropsko državo, katere ozemlje je z ozirom na lego in usodo v prošlem jako pomenljivo. Avstrija ni mogla teh južnih dežel tako ceniti, kakor so zaslužile. Imela jih je nekaj časa za političen jez proti Italiji, dokler je ni Napoleon 1798 o nasprotnem prepričal. Nikoli pa ni slutila, da so koroške in kranjske Alpe trdnjavski stolpi, odkoder se mora iskati novih osvojitvev. Dežele so bogate v južnih krajih na južnem sadju, v severnih na rudninah (Idrija je največji rudnik živega srebra v Evropi).

Samo na severozapadu so prebivavci po večini Nemci;³⁾ proti jugu je mnogo Italijanov, vsaj jezik tega naroda prevladuje na obrežju. V vzhodnih provincah so v večini Valahi,⁴⁾ Hrvatje in drugi Slovani, in ti narodi si jako prizadevajo, da bi ohranili svoje nrave in rodove nepomešane. — Kolikor bolj je kraj oddaljen od Italije, toliko sirovejši so nravi prebivavcev. Hrvatska in Dalmacija sta najboljši šoli, kako je ravnati s takimi narodi. Kranjska in pripadajoča Koroška sta enaki s Tirolsko, to sta avstrijski Nemški provinci in kot taki organizirani. Na jugu prevladuje kupčijski duh, italijanska pretkanost in finesa. Dalje proti vzhodu v notranjosti dežele pa se nahaja že omenjeno okorelo, sirovo ljudstvo, ki tam že stoletja počenja svoje slovanske stvari

¹⁾ Minerva. IV. 1809. November, 345.

²⁾ ibid. Dezember, 474.

³⁾ Na pričujoči članek »Minerve« je odgovoril Kopitar v dunajskih »Vaterländische Blätter«, II. 411—414, z dne 10. aprila 1810. Priznal je, da je čital pisateljeve nazore o Iliriji »z najživejšim zanimanjem«, v listu, čigar »čitateljski krog obseza celo Evropo«, a nekatere stvari mora popraviti, druge kot krivične zavriniti. Pri gorenjem stavku pristavlja, da je samo v beljaškem okrožju polovica prebivavcev nemška, sicer je v celi Iliriji kmet povsod, navadni meščan daleko po večini Slovan.

⁴⁾ Tu popravlja Kopitar, da v Iliriji ni genetičnih Vlahov (= Rumunov), pač pa so verski Vlahi (= pravoslavni). Vlah pomeni namreč tu v jeziku preprostega katolika, »was Illyrier im Style der österreichischen Hofkanzlei ist«.

(sein slavisches Wesen treibt.¹⁾ Dalmatinci so dobri mornarji, v mestih postajajo Italijani. Na jugu se najde že grško svojstvo in klečeplastvo. — Prebivavstvo je torej tako različno, da je zanimivo, kako mislijo Francozi spraviti te dežele v eno celoto. A ker je osvojevatelj nadel tem provincam staro geografsko ime, misli pisatelj, da bo zanimalo zvedeti, kaj je označevalo to ime v preteklosti.

Nato popisuje pisatelj zgodovino stare Ilirije, ki je obsegala sedanjo Istro, Dalmacijo in Albanijo. Pridobil jo je Pavel Emilij 146 pr. Kr., ko se je vojskoval z macedonskim kraljem Perzom, čigar zavezniki so bili Ilirci. Ilirija je postala rimska zavezna država. Posest Ilirije in Macedonije je vodila Rimljane dalje proti vzhodu v Malo Azijo. Pod Julijem Cezarjem so se Ilirci uprli (49 pr. K.), vsled česar so morali odslej plačevati tribut. Po drugem uporu, 14 let pozneje je postala Ilirija rimska provinca. Proti severu od nje se je razprostiral Norik, proti severovzhodu (sedanja zapadna Ogrska) Panonija. Te dve deželi sta se polagoma združili z Ilirijo, ki je postala taborišče velike rimske armade, namenjene, da brzda od severa nastopajoče germanske rodove. Pisatelj označuje važno vlogo, ki jo je igrala ta ilirska armada pri nastavljanju cesarjev v Rimu. (Antoni Prim je v Ptujju pregovoril legije s krasnim govorom, da so se napotile v Rim, vsled česar je sledil preporod rimskega cesarstva; Napoleon je 1797 v štajerskem Ljubnu započel preporod francoskega!) Člankar razvija zgodovino mejne province rimske Ilirije do Konstantina Velikega, o katerem pravi, da je šele on prav organiziral zvezo med Italijo in Azijo potom ilirskih provinc. Združil jih je v dveh skupinah: v vzhodno in zapadno Ilirijo. Ko so v IV. stol. začeli pritiskati od severa divji narodi, so se rimski cesarji na vse načine trudili, da si ohranijo Ilirijo. Končno se je posrečilo Atili, podreti to mejno ozidje na potu v Italijo, in za njim so se vsuli drugi rodovi proti jugu. Zapad je izgubil vladu nad vzhodom. Ilirija je izgubila celo ime v starem pomenu. Pozneje se je preneslo ilirsko ime na Dalmacijo, Hrvatsko in Slavonijo.

Isto važnost, kakor za Rimljane stara Ilirija, ima za Napoleona nova. Kakor je bila stara na severu in severovzhodu obdana od sovražnih narodov, tako se steza tudi francoska Ilirija proti Avstriji ter doli v globoko Turčijo. Velika vojaška država, kakršna je Francoska, se ne sme in ne more ustaviti na potu razširjanja, dokler jo še kaj ovira. Podobno se je izrazil tudi Na-

¹⁾ To mesto je zavrnil Kopitar s temperamentno ogorčenostjo. (Kleinere Schriften, 36).

poleon dne 3. decembra v zakonodajnem zboru: »Ilirske province raztezajo meje moje velike države do Save. Kot mejaš carigradske države se bom nahajal v prirodnem položaju, čuvati nad prvimi interesi moje trgovine v sredozemskem, jadranskem morju in v Levanti. Ščitil bom Porto, ako se bo iztrgala nesrečnemu vplivu Angleške; in znal jo bom kaznovati, ako se bo dala vladati od lokavih in nezvestih nasvetov.« Kakor kača objema Dalmacija Turčijo, ilirska Hrvatska meji ob Bosno in ta ob Srbijo, s katero iščejo Francozi že izza 1807 zveze. Insurgirana Srbija je oddaljila Bosno od Carigrada. Ali Paša iz Janine v Albaniji je skoraj tudi že osamosvojil svojo deželo. Tako je postal Napoleon mejaš treh turških provinc, katerih zveza s Turčijo je že skrajno rahla. Savska dolina odpira staro, jako porabno pot skozi Bosno v staroslavno trdnjavo Belgrad. Samo 50 milj imajo Francozi do tega važnega mesta. Srbi se pred njimi ne bodo zatekli k svojim starim sovražnikom Turkom, tako tudi Bošnjaki ne, ako nastopi francoska vojska iz Dalmacije proti Sarajevu, da razširi sedanjo Ilirijo, ki je po jeziku sorodna tem narodom. Na tej poti bi se Francoska raztegnila do ruske sfere v Moldaviji. Z Rusijo v zvezi bi pregnala Turke iz Evrope in osvobodila mnoge narode. A na isti poti bi mogla priti ž njo tudi v konflikt ...

Končno se ne sme pozabiti, da pelje čez Helespont pot tudi v Azijo. Evropski vpliv bi prestopil tod mejo v drugi del sveta. Pred nedavnim časom se je jako glasno izrekal projekt Napoleonovega pohoda proti vzhodni Indiji. Ta pot je za enkrat sicer še skrajno težka. Pisatelj o tem ne govori dalje in sklepa s prepričanjem, da je zadostno dokazal, kolike politične važnosti je »oživljena Ilirija«.

(Nadaljevanje prih.)

125

Uvod v občna načela državnega nauka.

Borba metod in nekateri glavni pojmi.

Napisal dr. Bogumil Vošnjak.

1. Uvod.

Veda, ki se bavi z državo in njenimi pojavi, je v mnogo večji meri, nego vsaka druga izpostavljena opasnim bojem in zmotam. Odkar živi človek v organizaciji, pričajoči o višji občni stopinji, nego jo nudi primitivna skupina, ga zanimajo temeljni problemi, do-

ločajoči smer državnemu življenju. Smela, dasi nikakor ne pretirana, je trditev, da je malo ved, ki bi segale tako daleč nazaj v preteklost in bi se bile tekom stoletnega razvoja tako malo izpopolnjevale, kakor veda o državi. Pojmi in predstave, s katerimi se ona bavi, so večinoma starodavne. Že stari vek nam nudi krepko razvit, dosledno in globoko zamišljen nauk o državi. Mogočen odlomek grške kulture, važen dokument znanstvenega mišljenja Grkov je njih državoslovje. — Grški duh je spočel delo, ki je ostalo nedosežno, Aristotelovo Politiko. Srednji vek ni bil sposoben, da bi se bil približal mogočnemu problemu z jasnejšim spoznanjem. Brezpogojno je treba priznati, da je dala tudi ta doba marsikatero dragoceno delo, v katerem se na izviren način zrcalijo državne misli in naziranja onih časov. Dasi novi vek ni prinesel povsem novih znanstvenih naziranj o državi, vendar mu je treba pripisati velik čin. Prišlo je do delitve dela, postavljali so se mejniki tam, kjer jih prej ni bilo. V sedanjosti naglašajo bolj ko kedaj v preteklih vekih važnost metode, in spoznanje o tem dovede naravnim potom do ločitve. Pa vеди o državi ni bila samo opasna ta zmes raznih znanstvenih elementov, kakršna je pri prvih korakih vsake vede skoraj neizogibna, grozile so ji še druge neprilike, izvirajoče iz notranjega značaja in posebnosti vseh političnih dejanj, ki so snov in gradivo enostavnega proučevanja.

Ni vede, kjer bi bila znanstveniku v tej meri potrebna stroga objektivnost in kjer bi bilo tako težavno, ne izneveriti se hladni, trezni, nepristranski sodbi, kakor na polju vede, ki se bavi z državo. Nikjer ni treba premagati toliko težav, ako stremi kdo resnično, da se odtegne vsem zunanjim vplivom, predsodkom in življenskim pogojem, ki ga obdajajo. Povsem hladna objektivnost to je velik, dasi ne povsem dosegljiv smoter. Vsakemu političnemu dejanju je lastno, da deluje na posameznika s sugestijo, vsled katere se prikaže pojav v drugi luči, nego v realnosti. Veda, ki si stavlja za nalogo, preiskovati v teoretičnem oziru oblike javnega življenja, vzroke in posledice socialne nad- in podrejenosti, kakršna se kaže v državnih institucijah, v precejšnji meri strnjjenih dejstvih gospodarske borbe, mora biti jako oprezna in skromna, kadar razglašča svoje nauke. Njeni zastopniki se morajo prizadevati, da se nikdar ne uklonijo mamečim in zapeljivim glasovom onih, ki so na vladi in krmilu. Ker prihajajo mogočni interesi vladajočih v poštev, je ravno veda o državi bolj ko vsaka druga podvržena opasnim vplivom, ki se jih mora vzdrževati z vsem samozatajevanjem, ako naj utihnejo obtožbe, ki so dolgo vrsto vekov zasenčevale njen ugled. Zaradi tega je umevno tisto

stremljenje po osvoboditvi od politike in politične borbe ter po rešitvi iz oglušujočega bojnega hrupa in trušča v blaženo deželo čiste vede. Odvračanje od politike je povsem razumljivo in v tem dejstvu se kaže nekak nagon samoobrane. Pa vkljub temu ostaja politično življenje za državno vedo neusahljiv vir dejstev, brez katerih je znanstveno spoznanje nemogoče. Veda se ne more kratkomalo odtrgati od vsega, kar je politično, zakaj v tem slučaju bi zagrozila opasnost, da gine njena svežost, da se zakrckne, goječa prazen sholastičen formalizem brez ozira na bujno se prenavljajoče in nove oblike ustvarjajoče praktično življenje. S paznim, ostrim očesom zasledujoča vse pojave zunanjega življenja, ne sme ta veda, ki je najbližja političnemu trgu, nikdar zapustiti svojega hrama, bodisi da ji laska kraljevska, bodisi ljudska suverenost. Veda o državi mora sicer črpati iz nauk, ki jih podaja sveže vsakdanje življenje, nikdar se pa ne sme pokoriti željam ali ukazom mogotcev, ne sme je zavajati zunanji svit in blesk sile in moči, katere početek in razvoj ter pravne oblike raziskovati je njej poverjeno.

Delitvi dela, temu novemu načelu nove znanstvene dobe smo pripisali tudi na polju državne vede velik odločujoč pomen. Važno in koristno je, opredeliti pojme in besede, ki jih rabimo. Govorili smo o vedi, ki se bavi z državo in njenimi pojavi. V starem veku, ko še ni bila znanstvena literatura podvržena posebni diferenciaciji, je bilo povsem dopustno, da se je z eno značilno besedo izražala vsa ona celota predstav, ki je zvezana s pojmom države. Pri Grkih so bili pravniki obenem narodni gospodarji in družboslovci. Ni bil še vsakemu delavcu odkazan in prepuščen ogon, ki ga naj obdela, ampak na prosto voljo je bilo dano vsakomur, da se sedaj loti tega, sedaj onega. Kadar so govorili o državni vedi, so imeli jasno določeno predstavo o vseobsežni nalogi. Dolgo se je ohranil ta znanstveni monizem, pa ko je stopala na dan moderna veda z novimi vidiki in prenovljenimi strožjimi metodami, je prišlo do one ločitve, kakršna se nudi danes raziskovavcu. Tudi danes je še v uporabi pojem državnih ved, nekdanja skupnost znanstvenih ciljev je pa razdrobljena na posamezne discipline, ki ne smejo nikdar pozabiti, da jih veže neka notranja nerazdružna vez. V svrhu lažjega, točnejšega in vestnejšega dela je bilo treba te ločitve in končno — o tem nam bo pozneje še razpravljati — je tudi borba med metodami silila k razdružitvi. V marsičem se je sicer ohranil stari pojem s staro besedo, ki pa v novejšem času postaja vkljub svoji porabnosti in izrazitosti nekoliko starikava. Vesoljnost državnih ved, ki je pomenjala Grkom nerazdružen

znanstven monizem, se je umeknila posameznim disciplinam. Na mesto enote je stopila množina sorodnih, po metodi, bistvu in smotrih različnih ved.

Ni poslednja in najmanj važna zasluga Jurija Jellinka, da je izločil iz obsežnega kompleksa državnih ved vse one, ki stoje najbližje znanstvenemu spoznavanju države, imajočemu za cilj in smoter edino le občno socialno in pravno stran države in zanemarjajočemu gospodarsko plat. Tudi je razdelil državne vede v ožjem zmislu besede v skupine, pomemben korak za nadaljnje delo.

Krepko začrtane meje so sicer pri takem prizadevanju nedosežne, in stremljenje, jih ustvariti, bi bil prazen fantom. Pa vkljub temu je Jellinkovo delo, ki je ustvarilo ločena poprišča, zaslužno, ker spravlja tja red, kjer je bil prej kaos. Seveda je prehod iz enega polja na drugo včasih neizogiben in vsako ozkosrčno ogibanje mejnikov škodljivo in neizvedljivo. Popolne absolutnosti tu ni. Kakor bo vedno nemogoče znanstvenemu preiskovavcu političnih dejstev, se povsem odtegovati milieju, v katerem je vzrastle in živi, tako bodo ostale meje med raznimi vrstami vede o državi vedno premične. Absolutna nepremičnost bi pomenjala nazadovanje.

V pravni enciklopediji zavzema državni nauk neko posebno višje mesto. Pod njegovo področje spada označba in znanstveno proučevanje državne celote, ki so ji podrejeni vsi pravni in gospodarski pojavi. Pa s temi pravnimi in gospodarskimi refleksi se nima baviti državni nauk v prvi vrsti. Obsega jih sicer tudi, pa oni niso neposredni predmet in gradivo njegovih preiskovanj. Seveda ne bo nikdar mogoče izločiti tega večnega in nepretržnega dajanja in sprejemanja med strogo državnimi in gospodarskimi funkcijami. Še celo Jellinek, ki v tem oziru ljubi stroge, ne preveč obširne in v megli se izgublajoče pojme, ne more postavljati značbe državne vede, ne da bi se doteknil tiste vseobsežnosti, ki leži v pojmu državnega nauka. »Razlagajoča veda o državi je teoretska državna veda ali državni nauk, ki mu je naloga, spoznanje države v vseh ozirih njene bitnosti.«¹⁾ Dasi, govoreč o državnem nauku, ne izključuje onih znanstvenih prvin, ki se ne tičejo zgolj občnosocialnega in državnopravnega življenja, ampak vseh pravnih in gospodarskih strok. Vendar e treba dati državni vedi tudi nekakšen ožji pomen, zvezan edinole z nastankom, bistvom in funkcijami državnih pojavov. Državna veda se nima pečati z vsemi gospodarskimi disciplinami, se nima baviti s širokim poljem

¹⁾ Jellinek, Allg. Staatslehre, 9 in sl.

vseh pravnih strok, ki jim le daja velike, glavne, občne pojme. Državni nauk se deli v socialni državni nauk in državnopravni nauk. Kot pobočna veda prihaja končno še v poštevek državno pravo.

Edna izmed pridobitev novejšje dobe je, da se gleda na državo z dvojnega stališča. Znanstvena metoda in ves način proučevanja mora biti drug, ako proučujemo državo kot družaben stvor, kakor pa, kedar se nam predstavlja država kot praven pojav. Nastaja vprašanje, ali je mogoče presojevati isti predmet, isto snov z različnega stališča. Tudi najstrožje tolmačenje ne more odreči upravičenosti takemu dvojnemu stališču. Na tej delitvi sloni tudi razloček med socialnim državnim naukom in občnim državnopravnim naukom. Država kot socialen pojav, to je snov socialnega nauka o državi, dočim je državnopravni nauk, kateremu nudi gradivo država kot praven stvor, juristični del državnega nauka. Pa nikakor se ne smeta in ne moreta smatrati ti dve področji kot naprotni drugo drugemu. Ta dvojni značaj nekakor ne ustvarja kakega znanstvenega nasprotja med posestrinama. Razlika je predvsem v metodi. Dočim stopa pri občnem državnopravnem nauku pravna metoda v ospredje, je na vsak način pri socialnem državnem nauku upoštevati sociološko metodo kot edino zanesljiv kašipot, ki seveda ne izključuje v gotovih slučajih tudi pravne metode.

Že se bližamo oni usodepolni borbi metod. Treba se je vzpeti do spoznanja, da v državni stroki nikdar ne moremo imenovati ene metode edino veljavne in zveličavne, ampak da so poleg glavne vedno še druge dopustne in veljavne. Jellinek odločno zavrača »vero, da je edino pravo spoznanje države sociološko, historično in politično, skratka nepravno,« nič manj pa ne odklanja tudi mnenja, da bi bil pravnik edino poklican, s svojimj preiskovalnimj sredstvi reševati vse uganke, ki so zvezane v državnim fenomenom. To je torej nezaupnica ne samo ekskluzivnim sociologom, ampak tudi ozkosrčnim pravnikom, ki mislijo, da so vzeli v zakup državno vedo in da morejo s svojimj abstrakcijami in fikcijami prodirati v najglobokejšje uganke državnega bitja in nehanja. Problem je torej, ustvariti premično, gibčno mejo med sociologijo in pravom. Nikdo si naj ne domišlja, da je taka meja na veke točno potegnjena, ampak neredko je znanstvenik prisiljen, da prekorači to skoraj nevidno mejo in zaide v sosednjo oblast, kjer ga seveda ne smejo pričakovati s cepcem v roki. Tudi Jellinek smatra tak kompromis, tako spoznanje zveze, ki vlada med socialnim naukom v državi in državno

pravnim naukom za velevažno in koristno. Ako se moramo v kaki snovi izogibati pretiranim skrajnostim, je to priporočati v vprašanjih metode.

Preostaja nam druga nič manj važna ločitev med državno-pravnim naukom in državnim pravom. Dognati in točno označiti ta razloček, ni lahko. To je tista razlika, kj vlada med naukom in pravom. Dočim obsega vsak nauk občna načela kakšne vede, ki dajajo smer celotnemu pravnemu razvoju, je podlaga vsakemu pravu pozitivna zakonodaja. Kadar govorimo o pravu in ne o pravnem nauku, si vedno predstavljamo kakšno pozitivno pravo te ali one države. Dočim je državnopravnemu nauku pogosto tudi predmet primerjevalno preiskovanje pravne snovi raznih držav, upoštevamo pri vprašanjih državnega prava skoraj izkjučno le uzakonjeno javno pravo konkretne države. Potom premerjanja raznih zakonodaj je možno sklepati na važna dejstva; tako primerjanje pa spada na vsak način v okvir občnega državnopravnega nauka. Da se pri tem znanstvenem delu ni mogoče izogibati metodam, ki niso strogo pravnega izvira, leži na dlani, kajti snov neoporočeno zavaja k sociološkemu razmotrivanju. Strogo pravno raziskovanje o kaki državnopravni snovi je le mogoče, kadar je snov omejena na državnopravni okoliš izvestne države. Literarna zgodovina državnega prava nam jasno priča, da se je najčistejše razvila juristična šola le tam, kjer so smatrali za glavno nalogo vede komentar in presojevanje pozitivne ustave, kakor se je to dogajalo z ustavo nove nemške zvezne države.

Ozirali smo se na obe panogi državnega nauka, na socialni nauk o državi, kjer odločajo sociološki motivi in sodbe, in na državnopravni nauk, kjer stavlja znanstvenik pravne pojme in smotre v ospredje. Obema je lasten in značilen občni značaj, ki išče znanstvene rezultate, ne da bi se omejeval na besedilo pozitivnega zakona. Kaj pa je državno pravo? »Državno pravo v širšem oziru obsega vsa pravila, ki se tičejo organizacije države, pristojnosti njegovih organov, kakor tudi določevanja pravice in dolžnosti, ki jih ima država nasproti podanikom,¹⁾ tako določa obseg državnega prava eden njegovih najodličnejših zastopnikov. Pa ta pojem je še preširok, ker spada pod njega vse sodno pravo, kazensko pravo in procesualno pravo ter končno tudi cerkveno pravo. Šele ko izločimo iz skupine širšega državnega prava ravnokar že naštete pravne stroke, prihajamo k ožjemu, za naše znanstvene svrhe porabnemu pojmu državnega prava. Ako smo v okviru državnopravnega nauka pravni metodi določili precej

¹⁾ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 376 in sl.

vplivno mesto, moramo v državnem pravu storiti to tem bolje, ker je tu predmet raziskovanj pozitivno pravo izvestnega državnega reda. Vpliv juristične metode se nekako stopnjuje. Dočim socialni državni nauk naravnost izključuje pravno metodo, postaja poslednja tem silnejša, čim boljše se občna razmotrivanja umikajo potrebam in zahtevam pozitivne zakonodaje. V državnem pravu si pribori slednjič pravna metoda svoj najširši delokrog. Pa tudi tu ne sme formalistična zakrknjenost, h kateri zavaja radikalno uporabljane pravne metode, nikdar zaslanjati pogleda na gibne sile družabnega življenja. Novo uzakonjeno državno pravo je podobno strugi, ki je deroča reka še ni izpodkopala in razjedla. Ako je pa kako javno pravo že vladalo nekj časa, zgodilo se je neko notranje preustrojstvo, zvršila se je neka pravna transformacija, ki je znanstvenik ne sme puščati v nemar, kajti ravno ta proces polahnega izpreminjanja prvotne pravne oblike je mikaven in skrajno poučen. Vsako državno pravo, ki je dalo nove oblike socialnemu življenju, se pa tudi ni moglo odtujevati mogočnemu vplivu družabnih pogojev. Podobno je razjedeni in razriti strugi, v katero se vedno na novo zaganjajo valovi in dajajo prej enostavni ravni plošči čisto drug lik in obliko. Nikdar ne končuje to neprestano delovanje vodnih sil, ki izpirajo vedno bolj strugo in ji jemljejo nekdanjo enoličnost, dokler se ne zgodi naraven dogodek, in vsa ta pestrost in slikovitost raznih oblik se umakne novi izenačenosti.

(Nadaljevanje prih.)

Ideje o zgodovini filozofije južnih Slovanov.

Spisal dr. M. Rostohar.

I.

Dasiravno smo južni Slovani etnografsko enoten narod z več narečji, vendar se danes še ne moremo predstavljati kot kulturna celota. Med južnimi Slovani manjka potrebnih duševnih vezi, ki bi kot naravna posledica socialnega razvoja v dejanjih izpričevala, da so res živa narodna enota. Kar se je doslej v tem oziru zamudilo, bi se dalo v veliki meri popraviti z izdajo zgodovine filozofije južnih Slovanov. Taka zgodovina bi poglobila medsebojno spoznavanje južnoslovanskih narodnosti in bi bila obenem trden

temelj, na katerega bi se opiral ideal skupnega kulturnega življenja med južnimi Slovani; iz nje bi se dalo končno posneti, kakšne nazore o življenju in svetu so imeli južni Slovani v raznih dobah, kateri življenski ideali so jih posebno mikali in osvojevali, katere posebnosti nam kaže njih filozofsko mišljenje. Skratka: bila bi verno ogledalo njih narodne psihe.¹⁾

Južni Slovani bi se s tako zgodovino lahko najdostojneje predstavili ostalim kulturnim narodom. Vse prej kakor razveseljivo in častno za južne Slované je dejstvo, da niti v tako informativnem delu, kakor je Überweg - Heinzejeva zgodovina filozofije, kjer se referira o filozofiji skoro vseh narodov, ni najti o južnoslovanski filozofiji niti skromnega odstavka. Zakaj? Iz tega enostavnega vzroka, ker je to polje med južnimi Slovani skoro še nerazorana celina.²⁾ Zgodovina južnoslovanske filozofije je v vsakem oziru živo potrebna.

Preden pa se lotimo dela, ki naj bi odgovarjalo ne le tem praktičnim potrebam, ampak tudi znanstvenim zahtevam, si je treba biti na jasnem, kakšno nalogo smo si s tem zastavili in katerih sredstev ter metod se nam je posluževati, da dosežemo postavljen smoter. O tem hočemo tukaj razpravljati.

Zgodovinar filozofije si mora najprej odgovoriti na dve glavni vprašanji: Kaj je zgodovina filozofije? Kaj je filozofija? Odgovor na to je v vsakem slučaju definicija in zavisi glavno od tega, kakšen smisel ima eno ali drugo vprašanje. Lahko se namreč vpraša, bodisi kaj je naloga ene ali druge vede, bodisi kaj je predmet njih raziskovanja; bodisi kaj je njih vsebina, t. j. katere poznatke imata dotični vedi o svojem predmetu. Odgovor v prvem zmislu daje programatična definicija, v drugem takozvana realna, v tretjem pa nominalna definicija. Vse tri definicije so v zvezi med seboj, v posebnem razmerju pa se nahajata zadnji dve.

Za nas pa ima tukaj več važnosti programatična definicija, zato jo moramo natančneje poznati. Programatična definicija določuje

¹⁾ S tem ne hipostaziram nikake narodne substance poleg in izven posameznikov narodne celote

²⁾ Überweg - Heinze: Grundriss der Geschichte der Philosophie, 4 zvezki.

³⁾ Pred leti je priobčila „Česká mysl“ tri članke bibliografsko-filozofske vsebine, ki naj bi informirali Čehé o filozofskem delovanju Slovencev (Dr. Iv. Žmave, List o filozofii slovinské, Č. M. I. str. 58, 130) in Hrvatov (Dr. O. Kadner, O charvatské literatuře paedagogické, Č. M. I. str. 134. Charvatska literatura filozofická, Č. M. II. str. 55. 212, III. str. 50.) Škoda, da se to delo ni nadaljevalo in izpopolnjevalo.

nalogo (program) znanstvenega izsledovanja, katero je treba še le izvršiti. Taka naloga je z logičnega vidika zadača oziroma predstavlja več zadač, je znanstven ideal, katerega hočemo realizirati, zato je taka definicija vedno le problematičnega značaja; vendar je v vsakem slučaju pravilna, če je v nji le točno določen program (oziroma problem) kake vede. Seveda programatična definicija ne sme vsebovati samovoljnih zadač, ampak te morajo imeti svojo znanstveno podlago, t. j. morajo imeti na sebi neko stopnjo verjetnosti, opirati se morajo na znanstvene instance ali razloge, ki nam dajejo garancijo zato, da se dajo ideje, načrtane v programatični definiciji sploh logično izpeljati. To je najmanj, kar se zahteva od programatične definicije, ali to je pa tudi vse, kar moremo zahtevati od nje.

Jasno je, da o zgodovini južnoslovanske filozofije ni mogoče dati druge definicije, kakor programatično, zakaj taka zgodovina je danes še naš ideal, znanstvena zadača, katero je treba še le razrešiti. Gre se nam torej tu le zato, da določimo to znanstveno zadačo. Da pa bo imela definicija tudi svojo znanstveno podlago, se moramo opirati na odgovor zgorajšnjih splošnih vprašanj: kaj je zgodovina filozofije, kaj je filozofija sploh? Logično eksaktna nominalna definicija bi bila brezdvoma najzaneslivejša njena podlaga. Ker pa je vsaka taka definicija končni rezultat dotične vede, efekt njene eksaktnosti, in ker se do danes pravzaprav še nobena veda¹⁾ ne nahaja na višku dovršenosti, ampak se vsaka še razvija, zato so vse nominalne definicije zgolj provizorične definicije ki se z izpopolnjevanjem ved vedno bolj približujejo logično eksaktnim definicijam, v katerem slučaju sovpadajo z realnimi definicijami.

Definicij o filozofiji je več, izmed katerih pa se le tri z uspehom boré za prvenstvo. Nekateri smatrajo za filozofijo tisto duhovedo, ki ostale kakorkoli že nadkriljuje in ovladuje, in sicer se kot taka veda največkrat navaja ali noetika,²⁾ ali psihologija, ali sociologija. Nekaterim pa je filozofija obsežek vseh specialnih ved, torej jim je toliko, kakor znanost sploh.³⁾ To je nazor ekstremnih pozitivistov. Nekaterim zopet pomeni filozofija vedo, ki podaja svetovni nazor t. j. vseveda, pansofija.⁴⁾

¹⁾ Izvzeti bi mogli pod gotovimi pridržki le matematiko.

²⁾ V tem slučaju pomeni filozofija toliko, kakor teorija, zato se dosledno govori o filozofiji prava, čuvstev, verstva i. t. d.

³⁾ Sem spada tudi definicija filozofije kot obsežek vseh duhoved, na katero se naslanjajo skoro vsi zgodovinarji filozofije, dasiravno je izrecno ne navajajo uvodoma.

⁴⁾ Glej T. G. Masaryk, Concrete Logik. §. 120. p. 265.

Ako naj upravičeno smatramo filozofijo za samostojno vedo, tedaj mora imeti tudi svoj predmet, s katerim se druge vede ne pečajo. Tak predmet bi bil v resnici svetovni oziroma življenski nazor. Vpraša se le, če je filozofija kot taka veda sploh mogoča. Zakaj filozofija je pravzaprav novo ime za metafiziko, o kateri se zlasti od Kanta sèm dokazuje, da to nobena veda ni, da sploh ni mogoča. Kant ima prav: aprionistna metafizika kot veda ni mogoča, pač pa je možna induktivna metafizika — recimo rajši filozofija —, katere stavki so najvišje indukcije iz posameznih znanstvenih rezultatov. Filozofija kot veda o svetovnem nazoru je torej le tako mogoča, da je zgrajena na posameznih vedah. Iz tega pa sledi, da si je treba biti pred vsem na jasnem glede razmerja filozofije do ostalih ved, zlasti pa duhoved. Potrebovali bi torej nujno sistem duhoved. Takega sistema do danes še pogrešamo. Tu nimamo drugega izhodišča, kakor da si ga vsaj provizorično vstvarimo, dokler nam kdo drugi ne poda boljšega.

Za princip opredelitve ved vzamemo fundamentalno stališče, s katerega motri človek sebe in posamezne objekte v vesoljstvu. V vesoljstvu se namreč čuti in smatra človek kot osveščena oseba za »jaz« nasproti ostalemu vesoljstvu, katerega smatra za »nejaz«, t. j. za objekt, oziroma za prirodo. Potemtakem bi razpale vede na dve glavni skupini: 1) na one, ki se pečajo z »jaz«-om ali osveščenim subjektom, 2) na one, ki se pečajo z objekti in s tem, kar k tem neposredno spada. Prve hočemo imenovati subjektne vede oziroma duhovede, druge pa objektne ali prirodovede v najširšem pomenu besede.

Tu poizkusimo postaviti torej sistem subjektivnih ved, katere delimo v teoretske, ki študirajo fenomene osveščenega subjekta ter njegovo bistvo, in praktične ali normativne, katere raziskujejo, pod katerimi pogoji dosežejo funkcije osveščenega subjekta svoj smoter.

Podrobnejša razpredelnica subjektivnih ved je sledeča:¹⁾

¹⁾ Razpredelnica ni popolna, zakaj manjka v njej predelitev posameznih ved v abstraktne in konkretne. Vendar v naše svrhe ta predelitev popolnoma zadošča.

A. Subjektne vede
t. j. vede o osveščnem jaz-u

B. Objektne vede

I. Teoretične :	II. Praktične ali normativne :
1. psihologija,	1. pedagogika,
2. noetika,	2. logika,
3. estetika,	3. nauk o umetništvu,
4. sociologija,	4. politika,
5. biotika (t. j. veda o živlenskem nazi- ranju),	5. etika.

---

filozofija (v ožjem pomenu
besede¹) = veda o svetovnem na-
ziranju).

Filozofije ne uvrščamo v sistem subjektivnih ved ali tako-
zvanih duhoved, ampak odmerili smo ji mesto izven sistema, zakaj
zgrajena je ne le na duhovedah, ampak tudi na prirodovedah
ian se lahko imenuje v tem oziru vse veda v pravem pomenu
besede. Razmerje med posameznimi duhovedami je seveda
mnogostransko in vzajmno; vendar nas zanima predvsem raz-
merje posameznih duhoved do filozofije.

Iz filozofije, kakor jo pojmujejo danes, smo izločili
nauk o živlenskem nazoru in ga določili za predmet posebne
vede »biotike« iz enostavnega razloga, ker živlenski in svetovni
nazor nista eno in isto, zato morata biti predmet posebnih ved,
dasiravno sta oba nazora v neločljivi zvezi med seboj. Njih med-
sebojno razmerje se razvidi najbolje iz tega, da si enotnega sve-
tovnega nazora brez živlenskega ni mogoče osnovati; biotika je
bistveno dopolnilen del vsevede ali filozofije kot vede o svetov-
nem nazoru. Obratno pa živlenski nazor nima pravega temelja
brez svetovnega nazora, ki je torej nekak postulat in predpo-
stavek prvega. Biotika in vseveda sta sicer druga od druge
odvisna, vendar pa iz njih ni mogoče konstruirati nekake višje
vede oziroma medvede, ki bi spojevala nauk o živlenskem in
svetovnem nazoru, zato menimo, da pojem filozofije v širšem
pomenu besede ni popolnoma logičen. Biotika kot samostojna
veda danes še ne eksistira, temveč nauk o živlenskem nazoru
podaja doslej, kakor smo pravkar omenili, filozofija kot veda o
svetovnem in živlenskem naziranju. Kaj bi ta veda obsegala, to

¹) Filozofijo pojmujejo tudi v širšem pomenu besede kot vedo o
živlenskem in svetovnem naziranju = biotika + filozofija v ožjem pomenu.

se da danes le približno naznačiti. Njen predmet bodo vsekako tile problemi le približno naznačiti. Njen predmet bodo vsekako kaj je njegov smoter? Kakšni so naši ideali od življenja? Kaj smo v primeri z vesoljstvom, kakšno mesto zavzemamo v njem etc. Ti zadnji vprašanji (ideje o posmrtnem življenju in božanstvu tvorijo jedro verstva). V kolikor so fenomeni verstva predmet znanstvenega izsledovanja, tvorijo vsebino konkretne biotike ali veroslovja.¹⁾

Kot integrirajoč del filozofije se je vedno smatrala in se še smatra etika, ki se navadno imenuje veda o nravnem življenju, pa tudi umetnost pravega življenja jo nazivljejo nekateri; vsekako je etika del praktične biotike in kot taka je izmed vseh praktičnih duhovod v najožjih odnošajih s filozofijo.

Kar se tiče razmerja ostalih duhovod do filozofije, je izmed teoretičnih duhovod psihologija poleg biotike v natesnejši zvezi z njo. Psihologija študira fenomene duševnosti, kakor se nam pojavljajo. Z filozofijo pa je v zvezi v tem, da dopolnjuje svetovni nazor, zakaj ta nas uči spoznavati drug bistven faktor v svetu: duševnost.²⁾ Po psihologiji je v zvezi tudi pedagogika s filozofijo. Pedagogika namreč kot veda o smotrenem ojačenju duševnih sil, oziroma dispozicij je praktičen del psihologije, katero bi lahko imenovali tudi tehniko duševnosti človeške.

Sociologija, ki zavzema mesto na meji subjektivnih in objektivnih ved, proučava socialne fenomene, katerih substrat je socialen organizem; raziskuje torej glavno tele probleme: kaj je bistvo socialnega organizma (soc. statika), kako in zakaj se izpreminja socialen organizem živih poedincev (soc. dinamika). Ker pa je družba zveza posameznih ljudi in obstoji njeno bistvo v medsebojnih odnosih — psihičnih in fizičnih —, študira sociologija pravzaprav socialno stran človeškega življenja, je torej bistveno udeležena pri vstvarjanju življenjskega in svetovnega nazora. S tem je njeno razmerje do filozofije zadostno dokazano.

Praktičen del sociologije je politika.³⁾ Ta veda proučava, kako se dá kakšen socialen smoter s socialnimi silami in sredstvi sigurno in najlojše doseči. Nazvali bi jo lahko tudi socialno tehniko. Njeno razmerje do filozofije je analogno onemu med peda-

¹⁾ Idejo veroslovja kot posebne vede naznačeno najdemo sicer že pri Spinozi, vendar je veroslovje razmeroma še prav mlada veda.

²⁾ Glede njenih odnosov do drugih duhovod omenimo le toliko, da se splošno smatra za osnovno vedo, na katero se opirajo vse druge. V psihologijo se stekajo vse duhovode, zakaj vsaka nehote vode k psihološkim refleksijam.

³⁾ Ta je najmlajša socialna veda.

gogiko in filozofijo t. j. je v zvezi s to le posredno po sociologiji kot njen praktičen del. Pedagogika pa je pomožna veda praktične sociologije, zato je tudi kot taka v indirektni zvezi s filozofijo. Ker ima družba tudi npravne smotre, etične ideale, za katerimi stremi, je smatrati etiko gotovo za pomožno vedo sociologije, vendar pa ni njen praktičen del.

Noetiko imenujemo vedo, katere naloga je proučevati probleme spoznavanja, kakor so n. pr.: Kaj je spoznanje? Kaj je sploh mogoče spoznavati? Od kod imamo spoznanje? Kateri faktorji so udeleženi pri spoznanju in v koliki meri. Po tej svoji nalogi zavzema neko posebno razmerje do ostalih ved in do filozofije posebe; noetika je namreč teoretično znanstven fundament vsake vede, zlasti pa filozofije kot znanstvene metafizike. Odvisnost filozofije od noetike je torej evidentna.

Logiko nazivajo nauk o umetnosti mišljenja. To pa po pravici, zakaj logika je veda, ki proučuje, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi se dá ideal spoznavanja resnico sigurno doseči. V tem zmislu je logika res tehnika mišljenja in je praktičen del spoznavanja ali noetike.

Pod estetiko razumemo vedo, ki se peča s fenomenom lepote ali krasote. Od tod tudi njen slovenski naziv »krasoslovje«. Njena naloga je, dati torej odgovor na vprašanje: kaj je lepota? Vprašanje pa: kateri so pogoji pravega umetniškega užitka? je predmet praktične vede »umetništva« t. j. nauk o umetnosti. S filozofijo je v toliko v zvezi, v kolikor estetična čuvstva obenem z mišljenjem sodelujejo pri snovanju svetovnega nazora. Tako sodelovanje dokazujejo zgodovinski fakti, zato se mora ozirati zgodovinar filozofije vedno tudi na vprašanje, v koliko so udeležena estetična čuvstva pri tem ali onem svetovnem sestavu.

Iz tega splošnega vidika nam bo šele mogoče natančneje določiti bistvo filozofije. Videli smo, da se vse duhovede stekajo posredno ali neposredno v filozofijo, kakor da bi že v svojem bistvu merile na svojo enotnost v filozofiji.

Večkrat že se je povdarjalo in se povdarja, da je zahteva po filozofiji utemeljena v bistvu našega duha. Resnično, da so neka končna vprašanja, ki se nam vsakokrat vnovič ponove, ko se jih hočemo kakor že koli otresti. Zakaj? Ali ima filozofija namen zadostiti nekim potrebam naše duševnosti? Ali je človeku nagnenje k filozofiranju prirojeno? To so zanimiva in važna vprašanja, ki pa čakajo še definitivnega odgovora.

Domnevano, da vznika filozofija iz splošne zahteve po enotnosti naših poznatkov, iz stremljenja po sistematičnosti, ki je člo-

veški duševnosti bistveno. Dejstvo je namreč, da izkušamo povsod in pri vsaki priliki najti zvezo med posameznimi poznatki. Dokaz za to so nam specialne vede, zakaj vsaka izkuša spraviti svoje poznatke v sistem. Gotovo je torej, da deluje duh v tem zmislu in da se nam v sistematičnosti izraža takorekoč nova funkcija človeške duševnosti, v katero bistvo bi brez dvoma moglo najbolje posvetiti dobro pojmovanje filozofije kot zadnji, najabstraktnější produkt te funkcije.

Rekli smo, da se mora filozofija opirati na posamezne vede, posebno še na duhovede. To pa ni tako razumeti, kakor da bi filozofija jemala vso svojo vsebino le iz posameznih ved, zakaj potem bi bila popolnoma odveč. Ampak opirati se mora na nje tako, da so vse hipoteze, ki tvorijo njeno vsebino, več ali manj utemeljene na posameznih vedah, t. j. da so njene hipoteze logično upravičene indukcije, logični sklepi iz rezultatov posameznih ved (duhoved, prirodoved). V tem oziru se posamezne vede res izpolnjujejo v filozofiji, zato jo tudi po pravici imenujejo prvo ali najvišjo vedo. Filozofija kot veda pa ne more biti zgolj svota takih hipotez, temveč njeno bistvo obstoji v njih sistemu ali logični enoti. Tak sistem je mogoče le konstruirati, je torej produkt spekulativne konstrukcije. Že iz tega sledi, da je metoda filozofije bistveno spekulativna, dasiravno vsebuje tudi induktivni element; svojo vsebino namreč pridobiva induktivnim potom. Seveda se te indukcije gibljejo na precej abstraktni stopnji.

Preden pa poizkusimo podati definicijo filozofije, moramo tu še izrecno poudariti, kar smo že prej mimogrede omenili, da je velika razlika v tem, ali pojmujeemo vedo v njeni znanstveni nalogi t. j. kot idejo ali cilj znanstvenega stremjenja, ali pa v njeni pozitivni vsebini kot efekt znanstvenega stremjenja. Tej bistveni razliki v pojmovanju kake vede mora ustrezati tudi definicija filozofije. To pa more, kakor menimo, še najbolje o tej obliki: filozofija v subjektivnem zmislu t. j. kot ideja znanstvenega stremjenja je logično določena naloga, razrešiti vse probleme, ki se tičejo svetovnega naziranja, na objektivno veljaven način, tako, da bi bilo zadoščeno zahtevam in potrebam človeške duševnosti. Filozofija v pozitivnem zmislu pa je rezultat

znanstvenega dela, ki se je v to svrho kdaj izvrševalo.

Zdaj, ko nam je znan pojem filozofije, nam bo mogoče definirati tudi pojem zgodovine filozofije. Jasno je, da se da ravno tako, kakor vsaka druga veda, tudi zgodovina filozofije pojmovati o dvojnem zmislu, zato je o nji kot vedi mogoča dvojna definicija. Zgodovina filozofije kot veda v subjektivnem zmislu je logično fiksirana naloga, raziskati vse poizkuse, ki so se kdaj izvršili v svrhu rarešitve filozofskih problemov, ne glede na njih vsebino, ampak tudi glede na njih vznik, razvoj, pragmatično zvezo, znanstveno vrednost ter njih efekt. Zgodovina filozofije v pozitivnem zmislu pa je rezultat znanstvenega dela, ki se je izvrševalo v svrhu realiziranja njene zgoraj naznačene ideje. Od zgodovine filozofije kot vede pa je skrbno ločiti realen proces filozofskega mišljenja in delovanja samega. Na to je treba na tem mestu posebej opozarjati, ker se čestokrat zamenjava.

Važno za zgodovinarja je to, za katero definicijo filozofije se odloči, zakaj od te zavisi v glavnem pojmovanje njegove naloge in določuje smer njegovemu znanstvenemu raziskovanju. Lahko rečemo, da kakršen pojem o filozofiji ima zgodovinar, takšen je duh njegove zgodovine, seveda se pri tem predpostavlja, da je zgodovinar svojo nalogo konsekventno izvedel. Definicija filozofije mu daje direktive za izbiro snovi, tako v kvalitativnem kakor v kvantitativnem oziru. Zgodovinar brez definicije filozofije nikakor ne more izhajati,¹⁾ amak je naravnost prisiljen, se nasloniti na njo, ako hoče, da bo njegovo znanstveno raziskovanje in delovanje smotreno.

V čem obstoji torej znanstvena naloga zgodovinarja filozofije, ako si jo natančneje ogledamo?

Njegova raziskovanja se opirajo v denašnjih kulturnih razmerah glavno na literarne pripomočke. Zato je prva njegova naloga, da zbere za svoja raziskovanja potrebno in dostopno snov, o kateri domneva, da je filozofske vsebine. Za to pripravljalno delo pa potrebuje direktive, katero najde zgodovinar, kakor smo pravkar omenili, vedno v definiciji filozofije, zakaj v teh splošnih potezah je indirektno naznačen tudi predmet njegovega razisko-

¹⁾ Windelbandovo naziranje, ki se indirektno izraža v uvodnih paragrafi njegovega spisa „Geschichte der Philosophie“, češ, da zgodovinar tudi brez take definicije lahko izhaja, je gotovo napačno.

vanja. Ko je na podlagi take definicije zbrano snov sortiral, zastavi s filološko kritiko, s katero se začenja še le njegovo pravo znanstveno delo. Na podlagi te metode preišče in dožene verodostojnost filozofskih virov, direktnih in indirektnih.

Kateri viri morejo biti to? Kot glavni vir, iz katerega more zgodovinar najbolje črpati, so vsekakor spisi filozofov samih ali pa fragmenti takih spisov, v kolikor je njih pristnost dognana.

Uporaben vir so nadalje direktna poročila o naukih filozofov; manj zanesljiva so že indirektna poročila, prav nezanesljiva pa so ona poročila, katerih provenience ni mogoče več dognati. Pri tem je treba predvsem gledati na to, ali je imel poročevalec zgolj ta namen, da poda objektivno, stvarno poročilo, ali pa je zasledoval bolj tendenco, da dotične nauke kritično premotri — v katerem slučaju je treba dognati, kaj je v poročilu stvarnega in kaj je subjektivnega, od kritika samega dodanega, končno: ali je imel poročevalec morda kakšne postranske namene?

Važen kriterij za presojo zanesljivosti poročila je stopnja njegove filozofske izobrazbe, torej vprašanje, ali so bili dani subjektivni pogoji za to, da je poročevavec dotične nauke tudi prav razumel, in pa moralična kakovost njegove osebnosti. Le pod temi pogoji je dopustno zgodovinarju črpati iz poročil.

Za dober pripomoček pri izbiranju gradiva so smatrati končno autobiografije, biografije, memoarji in podobni podatki o življenju filozofov, tudi bibliografske študije morejo zgodovinarju filozofije včasih izvrstno služiti. To njegovo delo zasleduje smoter, da dožene filozofske fakte. Metoda njegovega izsledovanja je doslej v glavnem empirična.

Zdaj šele se začne za zgodovinarja glavno delo, ki razpada na tri dele, oziroma etape. Prva njegova naloga na tej stopnji je, da podá logičen in točen popis filozofskih nauk, zato mora vsa ona mesta, ki so v tekstu iz kateregakoli vzroka ostala nejasna, pojasniti oziroma izpopolniti s pomočjo sklepov, logično izvedenih na podlagi objektivnih indicij. Taka stvarna interpretacija pa zahteva, da se zgodovinar poglobi in vživi v duh t. j. v vodilne misli modroslovčevih spisov. Razume se, da mora biti zgodovinar filozofije pri interpretiranju strogo objektivni in kritičen; gledati mora na to, da pri popisovanju filozofskih nauk ne interpolira nenamenoma misli, katerih filozof sam verjetno ni imel. Nevarnost take interpolacije preti najbolj pri določevanju abstraktnih terminov, katerih pomeni v znanstveni literaturi niso še dovolj ustaleni. Zgodovinar filozofije mora biti torej pri razlaganju takih terminov posebno oprezen. Ta del zgodovinarjevega znanstve-

nega opravila ima značaj referiranja in sloni deloma na analitični, deloma pa na rekonstruktivni ali sintetični metodi.

Izkušnja splošno uči prvič, da naše sodbe, pojmi, ideje niso produkt zgolj notranje evolucije lastnega mišljenja, temveč, da vplivajo na naše mišljenje tudi sodbe, pojmi, ideje drugih ljudi, in sicer vplivajo v tem zmislu, da nam te izvabijo nove sodbe, pojme in ideje, s katerimi se dopolnjujejo v novih duševnih stvorih; drugič pa, da življenski in svetovni nazori niso produkt te funkcije mišljenja, ampak da je na njih osnutku v znatni meri udeleženo tudi naše čuvstvovanje in hotenje; skratka, da so celoten efekt naše duševne individualnosti. Rezultati filozofskega stremjenja so potemtakem v glavnem produkt dveh faktorjev: socialnokulturnega in individualnega. Ta zveza odvisnosti duševnih produktov se imenuje idejni pragmatizem in ga je treba razlikovati od zgodovinskega pragmatizma.

Naloga zgodovinarja je na tej stopnji ta, da razišče in pokaže, kateri faktorji so bili udeleženi pri snovanju pojmov svetovnega naziranja in v kakšni meri, kako so ideje vznikle, kaj jih je povzročilo. Skratka: dognati mora pragmatično zvezo idej, tako, da vsak filozofski fakt izgleda kot nujna posledica realnih faktorjev. V kolikor torej fakti govore za to, da je smatrati filozofske sisteme za produkte cele filozofove osebnosti, mora zgodovinar ta individualen faktor primerno upoštevajoč raziskovati, v koliko je sodoločeval na osnutku kakega življenskega in svetovnega nazora filozofov značaj, njegova nagnenja, interesi in stremjenja, njegova čuvstvena prepričanja, itd. Ko mu je udeležba individualnega faktorja zadostno znana, mora dognati še udeležbo drugega faktorja, socialnokulturnega. Da pa dožene zgodovinar pragmatizem tudi v tem oziru, se mora ozirati na duševni milijé, iz katerega je filozof zrastel. Poznati mora duševno ozračje, v katerem je avtor živel in deloval. Poznati mu je treba duh njegove dobe, t. j. vodilne misli, osnovna prepričanja svetovnega in življenskega naziranja takratne družbe, kakor tudi posamezna filozofska stremjenja, v kolikor so se javno uveljavljala. Da se mora zgodovinar filozofije pri tem ozirati tudi na specialne vede, zlasti pa na duhovede, tega pač ni treba posebe dokazovati.

V kolikor morejo filozofski poizkusi in sistemi vplivati zopet na mišljenje poznejših dob, mora zgodovinar tudi to eventualnost upoštevati in raziskovati, v kakšni posredni ali neposredni zvezi so ideje, oziroma sistemi s filozofskim nazi-

ranjem poznejših dob, ter dognati pragmatizem idej tudi v tej smeri.

S tem pa znanstvena naloga zgodovinarja filozofije še ni končana, zakaj od njega se še zahteva, da je objektiven kritik in da kot tak dožene tudi znanstveno vrednost posameznih sistemov in njih kulturni pomen. V prvem oziru mora razrešiti vprašanje, v koliko je filozofski sistem logično dovršen, v drugem pa, v koliko ima trajno vrednost tudi za naše sedanje svetovno in življensko naziranje.

S tega idealno znanstvenega vidika se mora pisati tudi zgodovina južnoslovanske filozofije, zato je bilo potrebno nekoliko natančneje določiti znanstvene zahteve te vede.

Literatura.

W. Windelband, Zgodovina filozofije⁵.

Fr. Überweg-Heinze, Zgodovina filozofije.

Ed. Zeller, Zgodovina grške filozofije⁶. Zgodovina filozofije, njeni smotri in sredstva (v »Archiv f. Gesch. d. Philosophie« Bd. I.)

Fr. Drtina, Rozhledy po dějinách filozofie (v »Česká Mysl« IV.)

G. Biedermann, Pragmatično in pojmovno-znanstveno zgodovinsko filozofije. Praga 1870.

F. Acri, O bistvu zgodovine filozofije. Bologna 1872.

R. Eucken, O vrednosti zgodovine filozofije. Jena 1874.

A. L. Kym, Hegelova dialektika in njena uporaba v zgodovini filozofije, Monakovo 1849.

(Konec sledi.)

Dodatki k „Spominom.“

Spisal dr. Josip Vošnjak.

Uvod.

Svoje »Spomine« sem končal z letom 1873., ko sem bil pri prvih direktnih volitvah izvoljen v državni zbor. Volitve so se za nas Slovence slabo obnesle, ker je bilo izvoljenih le 8 slov. poslancev, pet pa nemškutarskih, ne všteti dveh mestnih poslancev v Celju in Mariboru. V volilni boj so šle tri stranke, stara konservativna ali klerikalna, tudi staroslovenska imenovana pod vodstvom drja. Bleiweisa, napredna ali liberalna, mladoslovenska

z osrednjim volilnim odborom, kateremu sem jaz predsedoval, in nemškutarska stranka.

Izvoljeni so bili od starih na Kranjskem le grof Barbo in grof Hohenwart, na Štajerskem Mihael Herman, od mladih na Kranjskem dr. R. Razlag in V. Pieifer, na Štajerskem dr. I. Vošnjak, v Trstu I. Nabergoj. Na Goriškem izvoljni A. Winkler, tačas okr. glavar v Tolminu, je kandidiral na lastno roko.

Državni zbor je 5. nov. 1873 otvoril cesar s prestolnim govorom, nakar so se začele stranke konstituirati. Grof Hohenwart je ustanovil klub iz konservativnih poslancev ne gledé na narodnost, in ta klub je ohranil svoje ime, dokler je Hohenwart živel. Vanj sta vstopila Barbo in Herman, štirje mladi pa so ostali zase. Grof Hohenwart je sicer prišel k drju. Razlagu v stanovanje, da se z njimi zmeni o političnem položaju in ga spravi v svoj klub, pa Razlag o tem ni hotel ničesar vedeti. Šele dve leti pozneje smo vstopili v Hohenwartov klub, ker smo spoznali, da je mogoče kaj opraviti le v večji skupini.

V prvi seziji l. 1873/74. pa so bili mladi v odločnem nasprotju proti Hohenwartovemu klubu, kar se je zlasti pokazalo pri razpravi konfesional. zakonov, za katere so mladi glasovali. Hohenwartov klub se še debate ni hotel udeležiti. Kar se je v tej seziji govorilo in sklepalo, je opisano v knjižici: »Slovenci in državni zbor.«¹⁾ Knjižico sem jaz spisal po dogovoru z drjem. Razlagom, predgovor pa je iz njegovega peresa. Klun je potem odgovoril s protiknjižico: »Mladoslavenci in državni zbor« in s tem ustanovil naslov: Mladoslavenci.

Iz delovanja in govorjenja v tej prvi seziji omenjam le resolucijo, katero sem stavil v 42. seji in ki se je glasila:

»Visoka zbornica naj visoko vlado pozove, da na vseh srednjih šolah, katere država zdržuje v notranje-avstrijskih (!) deželah, v Primorju in Trstu, uredi one premembe glede učnega jezika, katere so po državnih osnovnih postavah in po pravičnosti do slovanskega prebivavstva teh dežel potrebne.«

Na moj govor se je oglasil Deschman in pobijal resolucijo, navkar sem mu spet odgovarjal, a resolucija je bila odkonjena. Potem sem vseh enajst let, odkar sem bil v državnem zboru, leto za letom ponavljal enako resolucijo, ki se je ozirala pozneje posebno na Celje in Maribor in zahtevala tudi za učiteljišča slovenski učni jezik. V dobi od l. 1873. do 1879. je državni zbor odklanjal resolucijo, pozneje pod Taffejem je sicer večina dr. zbora glasov-

¹⁾ Slovenci in državni zbor leta 1873 in 1874. V Ljubljani 1874.

vala za resolucijo, a vlada se zanjo ni dosti zmenila. Tudi za slovensko vseučilišče je imel Razlag dolg in temeljit govor v prvi seziji.

Od leta 1873. do 1879. smo Slovenci zdihovali pod kruto vlado Auersperg-Lasserjevo, katera je z vsem vladnim aparatom tako pritiskala na nas, da smo bili celo na Kranjskem pri volitvah za deželni zbor l. 1877. meseca julija potisnjeni v manjšino. Zmagali smo le v kmetskih občinah, v vseh mestnih pa propadli, izvzemši Kranj, kjer je vendar zmagal narodni kandidat.

Ta skoraj obupni položaj pa je vzbudil v vseh narodnih krogih gorečo željo, da naj ponehajo notranji prepiri in se naj vse narodne moči združijo proti skupnemu sovražniku. Začela so se pogajanja in sklepali so se kompromisi, tačas neobhodno potrebni, in pri novih volitvah za državni zbor l. 1879. je že deloval osrednji volilni odbor, v katerem so bile zastopane vse stranke pod vodstvom drja. Bleiweisa. Izvoljeni so bili vsi od tega odbora postavljeni kandidatje. Pri teh volitvah je seve še bil grof Taaffe na čelu vlade in to je vplivalo na marsikaterega omahljivca med uradniki, da se ni upal glasovati proti vladi.

K vzbujanju narodne zavesti med Slovenci v tej dobi pa je nemalo pomagala vstaja balkanskih Slovanov in rusko-turška vojska, ki se je po začetnih nezgodah končno slavno končala za rusko armado. O vstaji sami in o tem, kako smo se mi Slovenci njej nasproti vedli, izpregovorim morda še pozneje.

Dogodki na Balkanu so močno vplivali na našo notranjo politiko in njim smo se imeli zahvaliti, da je bila strta moč ustavo-verne, Slovanom sovražne stranke, sicer po lastni njeni krivdi in neprevdarjenosti. Stranka se je namreč z vso silo protivila okupaciji Bosne in Hercegovine in ni hotela dovoliti v to potrebnega kredita. Ko je vlada februarja 1878 zahtevala v ta namen 40 milj. gld., so se izrekli ustavoverci proti, ker so se bali, da bo z okupacijo okrepcan slovanski živelj v Avstriji. V dotični debati sem se tudi jaz oglasil in grajal vnanjega ministra grofa Andrassy-a, da tako dolgo mirno gleda krutosti Turkov in ne hiti na pomoč trpinčenim kristijanom. Imenoval sem njegovo politiko »cigansko«, na kar me je predsednik Smolka klical k redu.

S tem svojim postopanjem so se ustavoverci cesarju tako zamerili, da je grofu Taaffeju izročil krmilo vlade.

Tačas je bil na Kranjskem po odhodu barona Conrada deželni predsednik baron Kallina. V deželnem zboru so imeli Nemci in nemškutarji večino, čeprav le neznatno za dva glasa, v deželnem odboru pa sem bil jaz edini slovenski zastopnik. Do leta 1877. je

bil dr. J. Bleiweis od skupine kmetskih občin izvoljeni deželni odbornik in sicer že od prvega začetka dež. zbora l. 1861. V vsej tej dolgi dobi je dr. Bleiweis, kakor vse druge svoje dolžnosti, tudi dež. odborništvo tako vestno opravljal, in je skoraj vse referate sam koncipiral, kar se lahko vidi v aktih deželnega arhiva. Zato se mi je čudno zdelo, da se ravno ta važna panoga njegovega za deželo plodonosnega dela ni omenila v Bleiweisovem zborniku, ki ga je izdala Slov. Matica.

Pri volitvah l. 1877. dr. J. Bleweis ni več hotel kandidirati. Dr. Zarnik in jaz sva bila od osrednjega volilnega odbora za notranjske kmetijske občine postavljena kandidata in tam tudi izvoljena. V ravno tej skupini sem bil še tudi 1883. in 1889. leta izvoljen, torej sem bil od 1877. do 1885. leta 18 let deželni poslanec kranjski. V deželni odbor pa sem bil izvoljen 16. oktobra 1878. Od 1883. do 1895. skozi 12 let sem bil tudi član dež. zdravstvenega in dež. šolskega sveta.

Leta 1878. se je tudi Klun potegoval za dež. odborništvo, toda po prizadevanju Svetca in Zarnika sem bil jaz izvoljen. Tačas se je bil Svetec hudo zameril Klunu, rekši: »Dominus vobiscum še nikoli kruha ni stradal.« Huda so pa bila ta leta, ko sem edini Slovenec sedel v deželnem odboru zraven samih zagrizenih naših nasprotnikov, ko sem pri vsakem politike posebno po narodnosti tikajoče se predmetu moral gledati, kako sistematično se dela proti našemu narodu, in nisem proti temu početju imel drugega orodja kakor proteste. Dež. glavar je bil vitez Kaltenegger, o katerem sem že govoril v svojih »Spominih«, dež. odbornika Deschman in Schrey, najhujši Deschman. Naj naveden samo en slučaj, ki dokaže, da je Poturica res hujši od Turka.

Prof. dr. Valenta, kateri gotovo ni bil odločno naroden, je nekoč nasvetoval, da naj bodo učni tečaji za babice, ki so bili eno leto slovenski, eno leto nemški, v prihodnje le vsako tretje leto nemški, ker nedostaja nemških učenk. Jaz kot referent za dobrodelne zavode sem se pridružil temu nasvetu. A zdajci začne mimrati Deschman, da je to pomisleka vredno in da naj ostane pri starem. Mene je to tako speklo, da sem skočil s stola in ga zgrabil ter sunil proti Deschmanu, ki je zraven mene sedel in se prestrašen in bleđ odmeknil. »Grdi renegat!« sem mu zabrusil v obraz, pustil svoje spise na mizi in odšel. Pozneje me je prišel Kaltenegger v mojo pisarno mirit in mi je povedal, da je Valentov nasvet potrjen.

Ko je nastopil Taaffe, je bila naša prva zahteva, da naj razpusti kranjski dež. zbor, a o tem ni hotel ničesar slišati, ker bi s tem bil še huje razburil Nemce. V tem zmislu je bil instruiran tudi predsednik Kallina. Po sklepu našega kluba sem šel k njemu in mu naznanil, da slovenski poslanci odložijo svoje mandate, ako se ne razpusti deželni zbor.

Kallina ni dolgo premišljeval in kratko odgovoril:

»V tem slučaju bo pač vlada razpisala nove volitve za izpraznjene mandate?«

S tem bi nam seveda nič ne bilo pomagano, in morali smo vztrajati celo šestletno dobo do l. 1883., ko je potekla postavna doba.

L. 1883. pa je ta nemška večina bila kakor od viharja popihana. Propadla je v vseh kmetskih občinah, v vseh mestih in trgih in celo v velikem posestvu je šlo za par glasov, pri Deschmanu in Schreyu pa le za en glas. Ker so se godile nekatere nepravilnosti, bi se bila lahko ovrгла cela volitev, popolnoma opravičeno izvolitev Deschmana. In to je bila prva preporna točka, pri kateri je nastalo nesoglasje v slovenskem klubu, ki je tačas obsegal vse narodne poslance. Svetec, Zarnik, jaz in še nekaj poslancev smo bili za ovrženje volitve vsaj Deschmanove, kajti potem bi se lahko sklenila silno potrebna reforma volilnega reda za deželni zbor! Dež. predsednik baron Winkler je s tem ugovarjal, da bi vlada ne potrdila volilnega reda, ki bi se sklenil preko velikega posestva.

Pred sejo se je zbral naš klub v klubovi sobi, da se končno odloči. Svetec kot klubov predsednik je predlagal, da se volitev ovrže, Šuklje nasproti, da se potrdi. Ko je Šukljetov predlog dobil večino, se je Svetec odpovedal predsedstvu in je bil izvoljen Grasselli. V seji smo Zarnik, Svetec in jaz govorili proti, pa priznati moram, da še nisem tako slabo in prav klavrno govoril, ker mi je bilo hudo, da je nastal razpor v stranki. Schneid me ni bil nič nagovarjal, da bi me pridobil za svoje stališče. Izrazil se je večkrat, da mu imponirajo ljudje in da take spoštuje, ki ostanejo trdni pri svojem prepričanju in ne sučejo plašča po vetru.

V svojih »Spominih« sem sicer pri mnogih možéh, o katerih sem govoril, segal v poznejšo dobo, vendar so še nekatere osebe, s katerimi do l. 1873. nisem bil znan in s katerimi sem se seznanil šele v državnem zboru, ki pa zaslužijo, da jih ohranim v spominu Slovencev, ker so se potegovali za naše narodne pravice in nam pomagali do boljše prihodnosti. V prvi vrsti stoji minister

Pražák, potem grof Taaffe, minister Dunajski, vitez Schneid, pa tudi dr. Rieger nam je bil vedno naklonjen in se je vedno zanimal za naš napredek. O teh možeh hočem poročati, kar mi je o njih ostalo v spominu.

(Dalje prih.)

147

Drobno gradivo.

Umetnost v službi trgovca.

Chamberlain je z jako lepo primero ponazoril, da »vsevednost ni delež končnega smrtnega človeka«. Po tej primeri je moderna doba slična elipsi, ki se v nje ednem žarišču nahaja človek, v drugem pa »x«. Z vsakim novim izumom se obe žarišči sicer zblížata, a popolnoma strnilj se ne bosta nikdar.

Še vspešneje pa, se mi zdi, bi se s to res duhovito primero dalo ponazoriti razmerje med upodablajočim umetnikom in njegove umetnine uživajočim občinstvom. Kako počasi se v tem oziru zblížujeta obe žarišči elipse — gledajoča in umevajoča publika tu, plodovi umetnikovega genija tam —, to je, če se oziramo le na naše razmere, predobro pokazalo številce umetniških razstav v Ljubljani. Ali tak uspeh - neuspeh je navsezadnje docela naraven pojav, tem naravnejši, čim bolj je umetnik za gledalca — »daljnih carstev sin«.

Da je temu res tako, nepobitno priča tisto sveže pulzirajoče mlado gibanje v uporabljeni umetnosti, ki ga nazivamo umetno obrt in ki mu je geslo: »Umetnost v vsakdanje življenje!« Stotero stvari namreč, ki jih človek v vsakdanjosti noče, ne more pogrešati, od sobne opreme do škatljice za vžigalice, ne bodi le brezizrazen stvor mašine, temveč imej vsaka po svoje kaj povedati, in sicer povedati v menda slehernemu srcu razumljivem jeziku ljubkosti, ličnosti, lepote.

In ta umetna obrt si je malone namah osvojila srca najširših množic in manjka le še korak, da se i vkorenini v gredici vsakdanjega življenja teh množic. Kajpada ta zadnji korak ustavlja

¹⁾ Gl. Drtina-Glonar: Miselni razvoj evropskega človeštva, str. 343.

stara pesem: tisti, ki bi zmogli, — ne marajo, tisti, ki bi marali, — ne zmorejo! A v vso neodoljivost iz duše v dušo segajoče uporabljene umetnosti je dihala razstava v dvorani starega rotovža v Monakovu (meseca aprila 1910). Monakovo je pač mesto umetne obrti par excellence. In ta je svetu pokazala, da je možna i — »umetnost v službi trgovca«.

Če za ktereга smrtnika sploh, tedaj velja glede trgovca v prvi vrsti Aristotelova trditev, da je — družabno bitje, že po jedru svojega bistva navezan na družbo. Vsekako najsilnejša vez pa, ki modernega trgovca spaja z občinstvom, je — r e k l a m a v tisočeri h oblikah: kot plakat, ki z zidu vpije, kjé se najboljše oblečeš, okrepčaš, zabavaš; kot nebesa na zemlji obetajoč inserat v dnevniku ali ilustrovanem časopisu, kot etiketa na steklenici v izložbi delikates; kot »glava« na kuvertu ali kot tvrdkina štamplja; kot vinjeta na škatljici iz lekarne itd. — pravi »Protej«. Kakšno do trivialnosti pusto livrejo je ta Protej nosil v svoji službi — in še nosi! — to vemo več ko dovolj; kakšno bi spodobneje in tudi uspešneje nosil, to je pokazala — »umetnost v službi trgovca«.

Tudi uspešneje, sem rekel, bi nosil vkusno prikrojeno livrejo! Kako bi pač naj v vsakdanji kamižoli vabil na razstavo mojsterskih del muhamedanske umetnosti v Monakovu l. 1910« ali na »otroški bal porednih dečkov«! Kako bi neki v obribanem jopiču ponujal nagrado za »najboljši aviatičen roman in najboljšo novelo iz življenja vsetržnice«.

Kakor rajši gledam lep obraz nego grdega, tako i domnevam, da bi večerja, ki si jo je gost naročil z ljubko vinjetovanim jedilnikom v roki, bolje teknila; da bi vsakdo novega znanca z elegantno vizitnico srčneje vzljubil; da bi se zdelo čtivo iz knjige z umetniško vezbo in odgovarjajočim ex libris manj suhoparno, zdravilo iz čedne škatljice manj grenko; da bi ob lični vstopnici ali fakturi, ob ličnem plačilnem listku ali vabilu k . . . manj skremžil obraz; da bi se potrpežljivost napram sitnemu agentu podvojila, če bi prišel z lepšim prospektom v roki. Zdi se, da bi človek še celo menico rajše plačal, če bi imela čedno »glavo«, kakor nje vzorec v starorotovški dvorani monakovski.

Dr. K. Ozvald.

Dunajski rektorski govor.

Rektorski govor je običajno slavnosten in svečan trenutek. Pomenja mnogokrat znanstveni confiteor, neredko polemično izjavo, naperjeno proti znanstvenim nasprotnikom. Rektorji, ki so izšli iz vrst starodavne pravne fakultete, imajo lahko pri izbiri predmeta, odprto jim je ogromno polje državnih pojavov. Tak življenski confiteor je bil pred nekaj leti Jellinkov klasični govor na heidelberški univerzi. Borba novega s starim pravom, tako se je glasil predmet. In govor je bila obtožnica proti oni državno-pravni šoli, ki se je zaslužnija hohencolerskem absolutizmu in komični reakcionarnosti nemških duodez-knezičev. Bil je to protest demokratskega nemškega juga. In ob enem je vrgel ta govor jasno svetlo na notranjo strukturo Nemčije. Vse ima ta država, manjka ji samo to, kar je najdragocenejše, meščanska svoboda in družabni ideal, ki ga naj uresniči bodočnost. In ob enem je prešinjala vsako Jellinkovo besedo ona globoka, širokopotezna, skoraj estetična kultura, ki je neredko znanstveniku skoraj tuja in pomenja vendar vrhunec harmonično razvite individualnosti. Tudi na Dunaju so imeli letos rektorski govor, ki ga je tudi govoril profesor javnega prava. Duhoviti, ostroumni pa le preveč negativni Bernatzik si je izbral snov: Über nationale Matriken. Torej narodnostno pravo ustoličeno tudi tam, kjer je bil doslej sedež starokopitnega kratkovidnega nemškega centralizma. Čisto avstrijska poteza. Bernatzik je ostal zvest svoji stari ljubezni, tudi v tem svečanem trenutku zabavlja proti onim, ki imajo silo v roki, pa tokrat odgovarja nekako rezoniranje prazničnemu dnevu. Budžetni odsek je sklenil, da se naj letos ne upošteva več pri štetju občevalni jezik, ampak narodnost. Vlada seve ni ugodila tej resoluciji, ampak je sklenila, da se še odslej na podlagi izpovedi občevalnega jezika falzificirajo najvažnejši statistični podatki. Prav srečno polemizuje Bernatzik začetkom svojega govora proti pojmu občevalnega jezika. Zdi se mu, da je ves naš sistem ljudskega štetja v nasprotju z načeli pravne države. Ali prihajajo tu v poštev subjektivne pravice posameznikov v pravno-tehničnem pomenu beseda, o tem bi se sicer moglo še razmotrivati. Na vsak način je pa Bernatzikova izpoved dragocena. Še važnejše je pa dejstvo, da ni misliti brez pravičnega ljudskega štetja narodnostne zakonodaje, ki je ekzistenčni predpogoj nadaljnjega avstrijskega državnega sožitja. Narodne matice temeljijo na načelu osebne izpovedbe vsakega polnopravnega državljana, da pripada tej ali oni narodnosti. Narodno razgrani-

čenje je le mogoče na podlagi narodnih matic, ki bodo nekaka javna zemljiška knjiga vsakega naroda. Ona pomenja pa tudi zmago perzonalnega načela. Prav dobro opaža Bernatzik, da je upravna kompliciranost neizogibna posledica narodne avtonomije. Moderna država bo postala vedno bolj komplicirana, kajti decentralizirala se bo in obenem dala prost delokrog raznim družabnim skupinam. Zdi se nam pa, da razumeva Bernatzik soraj nekoliko preradikalno narodno avtonomijo, kajti narodu pripisuje funkcije, ki so in ostanejo državne. Ne razlikuje dovolj med narodom in državo. Dvomimo, ali je bilo umestno, da se je trkal novi rektor na prsa in vzkliknil: V svesti sem si svojega strogo nemško-nacionalnega prepričanja. Magnificenca, ali ne veste, kdo je bil doslej najbrezobzirnejši nasprotnik vsaki pravični spravi avstrijskih narodov? To so bili oni, ki se jim Vi sami prištevate, kajti Vi hočete biti nemški nacionalci. Ali Vam ni znano, kako pojmuje nemška nacionalna mladina narodnostno načelo, ali ne vidite, kako primitivno in brutalno stališče zavzemajo predvsem alpski Nemci nasproti temu problemu. Vsi ti so nemški nacionalci. Vaše besede so prazne, ako se prištevate temu krogu. Priporočamo Vam v čtivo najnovejšo Charmatzovo knjigo o Fischhofu. Tam je zbrano toliko naravnost znamenitega gradiva, ki postavlja v pravo luč vso to antisocialno nemško komedijo zmot glede narodnostnega problema. Na koncu svoega govora skuša Bernatzik podajati notranje jedro narodnosti, ki mu je kulturnega značaja. Izmed Slovanov je pač na primer Masaryk podajal isto misel v mnogo mogočnejši, obrušenejši v globokeje zamišljeni obliki. Idejno ozdaje Bernatzikovega govora ni preveč originalno. Juristične finese nadomestuje idejni zaklad. Pa kljub temu moramo biti hvaležni za njegov konfiteor. Nemci so bili doslej nasprotniki kulturne narodne misli. Stara nemška Avstrija je bila nacionalna. Nacionalizem je pomenjal negocijo državne misli. Ustavna doba ustvarja nove predpogoje. V drugem stadiju postanejo sicer Nemci nacionalni, pa v najnekulturnejšem in obmejevejšem pomenu besede. Ali pomenja Bernatzikov govor preobrat. Dvomimo o tem, dokler se bo sam imenoval nemškega nacionalca. V tem starem patriarhaličnem domu, v katerem bi mogli vsi avstrijski narodi živeti složno in mirno, straši še toliko netopirjev. Treba je še nekaj časa, predno se izženejo ti netopirji, ostrani vsa stara neporabna navlaka in se stari dinstingvovani dom s svojo dragoceno, od prednikov zapuščeno opravo izpremeni v prijetno bivališče novih ljudi, ki živijo v svoji dobi in za njo.

Anastasius Grün in Matevž Ravnikar-Roženčan.

Iz pisma Ravnikarja Grünu z dne 16. decembra 1845., čigar prepis mi je prepustil v uporabo g. prof. A. Kaspert, sledi: Grün se je moral obrniti radi narodnih pesmi tudi do Fr. Ksav. Waldeckerja, subsidiarja v Leskovcu. Waldecker pa je poprosil v pismu z dne 30. novembra 1845 Grünu osebno nepoznanega Ravnikarja, takrat lokalista v Selih pri Kamniku, naj ustreže prošnji nemškega prevajevalca »Narodnih pesmi iz Kranjske«. A Ravnikar, ki je imel sicer l. 1835. precejšnjo zbirko slovenskih narodnih pesmi, pa jih je izročil l. 1838. Korytku ter potem ni več intenzivno zbiral, je imel takrat samo en zvezek še nenatisnjenih pesmi. In ta zvezek je poslal 16. decembra 1846. Grünu, obenem z pismom:

»Sela bei Stein, den 16. Dezember 1845.

Hochgeborener Herr Graf!

Den Brief der H. An Franz Xav. Waldecker, Subsidiar in Haselbach, ddo. 30. Nov. l. J., in dem er den Wunsch äussert, ich möchte Euer Hochgeborenen nationale slawische Lieder schicken, habe ich richtig am 12. Dezember erhalten. Est ist mir leid, dass ich nicht im Stande bin, dem Wunsche Euer Hochgeborenen zu entsprechen. Ich hatte vor zehn Jahren richtig eine bedeutende Sammlung slawischer Lieder zusammengebracht. Darunter waren erstens einige, die noch nie gedruckt waren; zweitens waren einige ganz gehaltenen mir in spätern Zeiten componierte Lieder, und drittens auch solche, die schon in Büchern gedruckt waren; ich habe ohne Auswahl Alles zusammengeschrieben. Auf diese Art erschien meine Sammlung gross. Diejenigen Lieder, die noch nie gedruckt waren, habe ich den verstorbenen Emil Koritko gegeben, und er hat sie in 4 oder 5 Bänden Pesme kranjskega naroda abdrucken lassen, und darin machen sie mehr als die Hälfte aus, und in einigen Bänden sind fast nur die von mir gesammelten Lieder.

Was die gehaltenen Compositionen späterer Zeiten anbelangt, mit diesen könnte Euer Gnaden gar nichts gedient werden; es ist nicht der Mühe wert, sie zu lesen. Was die in anderen Werken gedruckten betrifft, diese sind Euer Gnaden, wie ich mich aus Ihren rühmlichst bekannten Werken überzeugt habe, schon längst bekannt gewesen. Und so kann ich Euer Gnaden mit nichts besondern dienen. Das Ganze, was ich seit einiger Zeit, wo ich mich nicht mehr auf diese Sammlung verlege, bei Gelegenheiten bekommen habe, ist in der hierbey geschlossenen

Theke enthalten, das ist noch nicht gedruckt worden und es scheint dabei doch einiges von Bedeutung zu enthalten. Es freut mich, wenn ich Euer Gnaden mit dieser Kleinigkeit dienen kann. Herr Graf brauchen sich nicht zu bemühen, diese Theke zurückzuschicken, weil diese Kleinigkeiten abgeschrieben habe, wenn ich sie brauchen sollte. Ich empfehle mich, und obgleich ich Euer Gnaden unbekannt bin, so bin ich doch so frei, sich zu unterzeichnen als Ew. Hochgeboren gehorsamsten

Matthäus Ravnikar.*

To pismo je ključ k razumevanju sledečega mesta v pismu Grüna Vrazu z dne 25. decembra 1846: »Ich füge der Sendung noch drei Hefte bei, welche ich dem Herrn Pfarrer zu Schweinsberg und Herrn Sallokar, Lokalisten zu Selo bei Stein, verdanke. Aus Herrn Sallokars Hefte habe ich übersetzt, kaj se po svetu godi ... Bernerkarev grad ... (prim. Castle - Prijateljev uvod k: Anastasius Grüns Werke V 20). Ker je poslal iz Sel Grünu pesmi Ravnikar, ki je izmed omenjenih pesmi prvo res tudi zapisal (Štrekelj, SNP I št. 60), drugo pa po narodni »povesti« celo sam naredil (Vodnikov spomenik 196) je jasno, da se je Grün zmotil: Zalokarja, župnika v Šentkocjanu pri Dobravi je premestil v Vrh na Kočevškem, obenem mu pa pripisal tudi zbirko, katero je dobil od Ravnikarja.

Po Ravnikarjevem r o k o p i s u je prevedel Grün torej samo omenjeni dve pesmi, a zadnje v zbirko ni sprejel.

Dr. Fr. Kidrič.

Kolera v Ljubljani 1. 1836.

(Donesek k zgodovini slovenskega janzenizma.) Vojaki italijanskega polka baron Rothkirch in Ferdinand Este so zanesli 1. 1836. v Ljubljano kolero, ki se jako naglo razširila po mestu. Po poročilu ljublj. policijskega predsednika Sicarda je umrlo med 11. in 30. junijem 135 ljudi na tej bolezni. — Nepristano se je oglašal zvon, bodisi da je šel duhovnik bolnika previdet, dodisi da so pokopavali mrliče. To nepretrgano zvonjenje je vznemirjalo inteligenco, zlasti uradnike. V njih imenu je storil polic. predsednik Sicard pri raznih oblastih korake, da se zvonjenje

nekoliko omeji. O brezuspešnosti teh korakov je poročal dne 2. julija 1836. končno svoji najvišji instanci, dunajskemu pol. predsedniku Sedlitzkemu. V tem svojem poročilu javlja, da v Ljubljani vedno zvoní, sedaj gredo obhajati, sedaj zopet pokopavajo. To nepristano zvonjenje vpliva jako slabo na občno razpoloženje. Zato je že 18. junija govoril s škofom (Antonom Alojzijem Wolfom), naj bi ukazal zvonjenje nekoliko omejiti. Škof je sicer nekaj ukazal (veliko ne!), a zgodilo se ni nič. V eni sami noči med 30. junijem in 1. julijem so šli na pr. 21 krat obhajati in to samo na Glavni in Stari trg. Ravno tolikokrat so vzbudili ljudi iz spa-

nja. Zdrave to vznemirja, bolniki se počutijo še slabše, In v tem delu mesta stanujejo povečini sami uradniki, ki delajo cel dan, potem pa še ponoči ne pridejo do zaželjenega miru. Sicard se je nato dne 1. julija pritožil na deželno predsedništvo, a brez uspeha. Rekli so mu, naj pusti stvar rajši v miru, laissez faire. „Ich musste vernehmen, das das hohe Praesidium durch das Geläute nicht afficiert werde, dass durch das Geläute Niemand krank und durch das Aufhören Niemand gesund werde“. Tudi so ga ti gospodje na predsedništvu spomnili, da se z ozirom na preprosto ljudstvo in zaradi velika vpliva duhovništva na ljudstvo ne morejo odpraviti ali omejiti običaji, ki so ljudem posebno priljubljeni in v tolažbo. Bati bi se bilo nevarnih nastopov. Gosp. knezoškof je slišal že po prvi skromni odredbi (dne 18. junija) mnogo grajajočih opazk med duhovščino samo.

„Tu prihajam — nadaljuje Sicard — do neke druge opazke, ki je ne morem zamolčati in ki bi utegnila zaradi tega zanimati, ker se iz nje lahko razvidi, da se nahaja gosp. knezoškof napram svojim podrejenim duhovnikom v takem položaju, ki kaže, da je menda izgubil ves ugled (à plomb). Velik del tukajšnje duhovščine se obrača na stran janzenistov. Ti so si izkušali polagoma pridobiti tal, kar se jim je tudi posrečilo, ker je bil knezoškof popustljiv ob času, ko so si nekateri dovolili, delati mu očitke o njegovem brezhibnem vedenju, in ni dovolj povdarjal svojega neodvisnega stališča. Dajal je namreč izpočetka soareje, h katerim je vabil tudi dame. Zavoljo tega so mu delali nekateri grajalne očitke, ki jih je tudi upoštevati s tem, da je soareje opustil. Ker pa je aranžiral knezoškof še vedno slednji večer v svojem stanovanju partijo na karte, katere se udeležujejo vsak dan grofica Stubenberg, grofica Lichtenberg in upokojeni major Eschermann, je dal s tem zopet priložnost za nove opazke, katere se sicer ne delajo knezoškofu

naravnost v obraz, ampak se razširjajo pod roko in se pečajo posebno s škofovimi intimnimi razmerjem do grofice Stubenberg in kakor se je dognalo, so nekateri tako predrzni, da ne imenujejo te dame nič drugače, kakor „škofica“ (skofizza.) Pri obravnavah zoper profesorja Zupana in zoper kaplana Valenčiča so si dovoljevali ti duhovniki pogosto napade zoper knezoškofa, ki so bili taki, da se jih ni moglo sprejeti v komisijski zapisnik. Iz njih se je mogel spoznati ali duh tukajšnje duhovščine. Pri uplivu duhovščine na ljudstvo se da lahko sklepati, da te stvari škofovega ugleda pri ljudstvu ne pospešujejo. — Ker so stvari take, se zdi, da gosp. knezoškof ni pri volji, držati svoje uradno dostojanstvo tako krepko, kakor bi se mu spodobilo, in splošno se misli, da je ustrahovan, nekateri si celo dovoljujejo opazke, da se kaže popustljivega, ker se vseeno čuti zaradi domnevanega znanja z grofico St. nekoliko v zadregi. Vsled tega si tudi njegovi nasprotniki upajo nastopati vedno predrznejše. To znanje res obstoji, a ne more pri uzornem vedenju knezoškofovem povzročati nikakšnih škodljivih opazk, vendar ga zli jeziki izrabljajo, da tvorijo o knezoškofu obrekljive reči.

Pripomniti moram tudi, da govori posebno janzenistična stranka duhovništva v tem žalostnem času, ko potrebuje preprosto ljudstvo oserčenja, v svojem duhu, da razlagajo te bolezni kot kazen božjo, ki se je nihče ne more izogniti, ker je že slednji zaznamovan, ki bo padel v žrtev, zato ne pomaga nobeno sredstvo i. t. d. Da je prišla ta nadloga nad ljudstvo, ker se višji stanovi nosijo tako brezbožno, v obleki in drugem. Tak nezmisel ne more imeti dobrih posledic in more prinesiti samo škodo. Opombe, ki sem jih s tem napravil knezoškofu, nimajo uspeha, splošno se misli, da nima dovolj poguma in sile, da bi vplival na duhovščino.“

I. P.

Pregledi in referati.

Javno pravo.

Nikola pl. Tomašić : **Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljestva.** — Najstarije doba : *Pacta conventa.* Zagreb 1910.

Eden najznamenitejših in najzanimivejših s teoretskega kakor političnega stališča je hrvatski državni in ustavni problem. Ni čuda, da se je ž njim bavila že cela vrsta odličnih strokovnjakov. Nepozabni Pliverić je podajal prve formulacije. Proti njemu se je oglasil k besedi Juri Jellinek, pa njegovo mnenje, drugače tako avtoritativno in v tem slučaju naperjeno proti državnemu značaju Hrvatske, ni moglo izpodbiti nasprotnih argumentov. Dva Francoza, Eisenmann in Horn, sta se z uspehom poizkusila, da načrtata zgodovinski razvoj hrvatskega državnega prava. To so pa še le začetki. Hrvatska pravna zgodovina in državno-pravni razvoj sta podobna veliki zakladnici, kjer še počiva marsikateri neobrušen biser, ki ga mora izkušena pravnikova roka očistiti peg, da se pokaže njegova vrednota, njegov pravni značaj v svetli luči. Sedanji ban Hrvatske, Nikola pl. Tomašić, je z odločno roko segel v to zakladnico. Ni bilo to lahko delo, ki ga je izvršil. Samo kdor pazno zasleduje v tej knjigi opazke pod črto, more pravično oceniti ta trud. Literatura, ki jo navaja Tomašić, je naravnost ogromna; in sicer je to literatura vseh strok, zgodovinska, državnopravna, državnovedna, narodnogospodarska, ju-

ristična, gospodarskozgodovinska, pravnozgodovinska; uporabljeni so bizantinski, madjarski, ruski, slovenski viri — omenjeno bodi, da je Tomašiću izborno služilo tudi Kosovo „Gradivo“. Znanstveni aparat, ki ga uporablja Tomašić, je naravnost impozanten. To dejstvo treba je povrh še upoštevati, da Tomašić ni zgodovinar-strokovnjak, ampak pravnik in zaradi tega je treba storjeno delo visoko ceniti, ker niso marsikateri bistri zaključki uspeh zgodovinske rutine, ampak plod ostrega, globokega uma.

To dejstvo sta predvsem povdarjala oba strokovna referenta Kadlec in Polić, ki sta obširno poročala o tem delu, prvi v „Sborniku věd právních a státních“ 1910, 3. in 4. zvezek, drugi v „Mjesečniku hrvatskog pravníckog društva“ 1910, 1. zvezek. Kadlec je v svojem resnem, točnem in temeljito zasnovanem referatu podal zanimivo in vzorno primero ostre zgodovinske kritike. Polić je pa predvsem povdarjal važnost, ki ga imajo *pacta conventa* za pozitivno hrvatsko javno pravo.

Škoda je samo, da Tomašić ni podal primerjevalne zgodovinsko-pravne študije o pravnem značaju *pacta conventa*. Taka študija bi gotovo v veliki meri prispevala k globokejšemu spoznavanju njih pravnega značaja.

„Nulla vis nos Hungaris adixit. Spontanea nostra ultroneaque voluntate non quidem regno, reg. vero eorundem nosmet subjecimus“

S temi besedami hrvatskih prednikov začenja Tomašić predgovor k svojemu spisu. „Temelji“ ne vzbujajo v nas samo znanstvenega, ampak obenem čisto človeški interes. Njih avtor je dokazal zgodovinsko upravičenost hrvatskih zahtev po lastnem samostojnem državnem ustroju na podlagi častitljivih zgodovinskih dokumentov. Dovršivši to delo, je bil poklican na odgovorno mesto hrvatskega bana. Naloga praktičnega državnika je sedaj, da realizuje v življenju to, kar mu je preteklost odkrila kot pravnemu pravilu odgovarjajoče zgodovinsko dejstvo. Želimo iz vsega srca, da izpade ugodno ta državniška izkušnja.

Podlaga Tomašičevih izvajanj je Kolomanova listina privilegijev, dana mestu Trogiru l. 1108. Najprej se peča avtor z listino s stališča diplomatike. Originalna listina trogirska se je izgubila, pa Tomašić uspešno dokazuje, da je obstoječa trogirska listina natančen prepis originala. Tudi madjarski zgodovinarji potrjujejo njeno verodostojnost. Fejérpataki trdi, da ni samo Trogir, ampak da so tudi druga hrvatska mesta dobila tako diplomo.

Trogirska listina je bila izdana šest let po meddržavnem paktu, ki ga je sklenil ogrski kralj Koloman z zastopniki dvanajsterih hrvatskih plemen. Koloman je imel začetkom trden namen, podvreči Hrvate. Trogirski apendikula pravi doslovno: „Proposuit totam Chrouatiam usque ad mare dalmaticum sub suo dominio subiugare“. Kralj je prodril s svojo armado do Drave, Hrvati so bili pripravljene na odločilno bitko. Pa preden je prišlo do spopadka, je sklenil kralj s Hrvati meddržavno pogodbo. To je prva hrvatsko-ogrska nagodba. Pomen trogirski listine za zgodovino hrvatskega državnega prava obstoji v tem, da je na njeni podlagi mogoče sklepati na pogodbo, sklenjeno med Kolomanom in Hrvati l. 1102.

Analiza trogirski listine je izredno temeljita. Tomašić deli listino na sedem odstavkov in presoja potem kritično vsak posamezen od-

delek. Poslužujoč se bogate mednarodne literature, podaja notranji pravni zmisel in zgodovinsko vrednost teh odstavkov. Prvi odstavek je pravzaprav uvod, v katerem prisega Koloman Trogircem „firmam pacem“. V drugem, tretjem in četrtem odstavku obljublja kralj, da Trogirci ne bodo plačevali tributa, da jim ostane nedotaknjena pravica, voliti „episcopum vero aut comitem“, ki ju bode ordiniral, da jim ostane pravica, se posluževati dosedanjih zakonov. Poslednja določba je važna, kajti dalmatinska mesta so bila podvržena rimskim zakonom v dobi, ko je vladal Carigrad. Tudi hrvatski vladarji so bili naklonjeni veljavi rimskega prava v dalmatinskih mestih.

Peti odstavek, tikajoč se carin in davščin, navaja Tomašića k temeljitim ekskurzom na polje finančne politike dalmatinskih mest. Treba je priznati, da nas seznanjajo ti ekskurzi s celim državnim in gospodarskim miliejem samostojnih visokorazvitih mest Dalmacije. Tomašić nam nudi jako mikaven izrezek iz gospodarskega in občesocialnega žitja teh samosvojih mestnih središč. Našteva sledeče davke: Donum publicum, hospitium, tributa, konzumne davke in carine ter tecivarino, to je dohodninski davek. Javno gospodarstvo dalmatinskih mest je bilo prav podobno ustroju italijanskih mest. Dokler je spadala Dalmacija pod Carigrad, se je smatrala za del Italije in je bila podrejena eksarhu v Raveni. Donum publicum so plačevali kralju oni, ki so bili osvobojeni od plačevanja rednih davkov, to je plemiči, škofi, cerkve in samostani. Kar se tiče te davščine je bila v Dalmaciji razlika med hrvatskimi mesti in onimi, ki so tvorili pod carigrajsko vladom dalmatinski thema. Ta mesta niso bila zavezana dajati vladarju darove, kadar so mu plačevala tributum pacis. Tudi Benetke so plačevale v desetem stoletju hrvatskemu vladarju (Croatorum iudex) tak tributum. Kakor priča trogirski listina — „tributarii non sitis“ — niso pobirali ogrski kralji

nikakih „dona“. Hospitium je pomenilo dolžnost, sprejemati kralja na stan in hrano. Davčni sistem tributov je v ozki zvezi s kolonskim gospodarstvom. Davščine, ki so jih plačevali koloni lastnikom zemlje, je terraticum, tributum in decimal. Drug značaj ima zemljiški davek (vectigal ex decimis), ki je javno-praven. Sploh je ves ta davčni sistem rimskega izvira, priloga se pa izborno gospodarskim razmeram srednjeveške Dalmacije. Tomašič navaja razne konzumne davščine in sicer na kruh, vino, žito, meso. Jako zanimiva je Tomašičeva trditev, da so se imenovalle prve potrošnine pravzaprav carine. Carine se imenujejo v najstarejši dobi commercia. V Kosovem Gradivu (II. št. 451) se pojavlja beseda mercatus za pojem tržne pravice. Med dalmatinskimi mesti samimi menda ni bilo svobodne trgovine, temveč se je morala v medsebojnem prometu plačevati carina. Stari statuti in naredbi vobče prepovedujejo izvoz živine, pozneje se je šele vpeljala izvozna carina. Dubrovnik je že imel v srednjem veku svojo razvito mednarodno trgovinsko politiko. Velevažno je dejstvo, da je bila trgovina mnogo prej in mnogo bolje razvita v primorskih mestih Dalmacije, ko v banovini, kar je povzročilo povsem drugo gospodarsko in socialno strukturo teh mest. To je eden izmed argumentov, ki bi govorili proti možnosti, da so dalmatinska pacta conventa bila splošno-hrvatska. Stari statuti poročajo tudi o dohodninskem davku tecivarini, ki so jo plačevali trgovci in brodarji. Nekateri davki so imeli v precejšnji meri značaj pristojbin; šli so v žep onega, ki jih je pobiral. Večina davkov v dalmatinskih mestih je tekla v mestne blagajne. Že v devetem stoletju se razvija samostojnost dalmatinskih mest. Mesta in otoki tvorijo sicer že posebno provincijo, pa to je samo bizantinski thema v vojaškem oziru, nikakor pa niso več eparhija. Dasi so ta mesta, odvisna v finančnem oziru od hrvatskih vladarjev, vendar so

si ohranila veliko gospodarsko avtonomijo. Neodvisnost in državno-pravna samostojnost dalmatinskih mest je bila večja, nego italijanskih. Prej se je razvila večja avtonomija tostran Adrije ko onostran.

Kar se tiče javnih davščin, ni bila ostala kraljevina Hrvatska v tej meri privilegirana, kakor dalmatinska mesta. Na Hrvatskem so ostali veljavni isti davki, kakršni so bili pod domačimi vladarji, zakaj kralj Koloman ni bil suveren Hrvatske, ampak suveren suverenske države, imel je svojega posebnega fiscusa za Hrvatsko, ki je bil hrvatskega kralja fiscus, ne ogrskega.

Zanimiv prispevek k značaju državne suverenosti srednjega veka je razmerje, ki je vladalo v desetem stoletju med Benetkami, Carigradom in Dalmacijo. Beneški doždi so se, počenši od Petra II. Orseola, ki si je l. 998. osvojil bizantinska mesta in otoke Dalmacije, imenovali vojvode Dalmacije. Bizantinski bazileus je dal svoje privoljenje. Pa car bizantinski ni prenesel s tem činom svojih suverenih prav, ki jih je imel doslej z ozirom za Dalmacijo, na dožda, kot nositelja suverenih prav, temveč na kneza, ki je podložen carstvu. Formalna nominalna suverenost bizantinske države je ostala ohranjena. Tudi pozneje so še imeli bizantinski carji v Dalmaciji svojega stratega. Pa zaradi tega je bila faktična suverenost hrvatskih kraljev povsem nedotaknjena. Na tem dejstvu je mogoče nazorno študirati faktični značaj prvotne državne suverenosti. Znana hipoteza Jelineka in drugih, da je moderna suverenost nastala vsled emancipacije od vpliva rimske centralne države, bi imela svoj pendant na vzroku. Tudi tu se polagoma osvobajajo mlade narodne države iz okov mednarodnega bizantinskega cesarstva, ki si še nekaj časa ohranja formalno suverenost, dočim pripada faktična nanovo se porajajočim državnim silam. Pa v obeh slučajih to načelo ni absolutno, temveč je le prispevek k spoznavanju.

Strogo empirični značaj pojmovanja srednjeveške suverenosti dokazuje činjenica, da so Benetke nasproti drugim italijanskim mestom subjekt mednarodnega prava, dočim je njih razmerje k Bizantu državno-pravno. Ista državna organizacija je dvojen suverenski subjekt, formalno odvisen od Bizanta, faktično in formalno povsem samostojen in neodvisen od sosednjih državnih tvorb.

Kralj Koloman je sklenil kot ogrski kralj, z Vitale Michielom, beneškim doždom, prijateljski pakt, preden je bil kronan za hrvatskega kralja. V tej konvenciji je Koloman izrazil dvom, dali pripada Hrvatski naslov vojvode Hrvatske in Dalmacije. Hrvatska se je torej smatrala za poseben mednarodni subjekt in je taka tudi ostala po izvolitvi Kolomanovi. Hrvatski vladar ni nikdar imel naslova bizantinskega dvornega činovnika. Pač pa je mogel biti kraljev „prvi sluga“, ban bizantinskim protospatarom.

Omenili smo že vsestransko razliko v socialni in kulturni strukturi, ki je vladala med Primorjem in zaledjem. Kralj je bil vladar in lastnik cele zemlje, dočim je vladal v primorskih mestih povsem drug pravni red. Dalmatinska mesta, ki so nekdanj tvorila enoten bizantinski thema, so bila povsem pod vplivom rimskega pravnega razumevanja, ki ni dopuščalo, da bi vladarju prepovedal kak dohodek od zasebnih zemljišč v privatno-gospodarskem zmislu. Patrimonialna politična teorija je bila povsem tuja dalmatinskemu meščanstvu. Predstava državnega javnega gospodarstva je izključila predstavo zasebnega vladarjevega gospodarstva. — Fevdalizem kontinentalne površinske države je bil dalmatinskim mestom neznan javnopraven sistem. Visoka državna civilizacija Bizanta s svojo nadzrelostjo vseh svojih državnih in družabnih oblik je zapustila tudi svoje sledove v samostalnih dalmatinskih mestih. Vsled recepcij bizantinskih finančnih nazorov ni imel v Dalmaciji javni davek izvora v privatnem gospodarstvu, odnosno v

privatno-pravnem lastništvu vladarjevem.

Tomašić odločno povdarja na podlagi trogirske listine, da je Koloman vestno in skrbno respektiral povsem individualni značaj dalmatinskih mest. Storil je to gotovo radi tega, ker si je bil v svesti, da vlada tu povsem drug pravni red, drugo gospodarsko življenje. Ali pa to ni morebiti dokaz, da je trogirski listina vendar le individualen dokument dalmatinskega pravnega razvoja?

Šesti odstavek listine se glasi: Ne dovoljujem (kralj Koloman), da bi bival v Vašem mestu kak Oger ali tujec, izven onih, ki ste jim dali dovoljenje. Kolomana pač ni smatrali za osvoboditelja Hrvatske, kajti zmagovavec pač ne bi dopustil, da bi njegovim lastnim državljanom bilo prepovedano bivati v podjarmljenih mestih.

S posebno razsežnim znanstvenim aparatom je proučeval Tomašić eden najvažnejših problemov hrvatske ustavne zgodovine in državnega prava, namreč kronanje, z ozirom na odstavek trogirske listine, ki se glasi: „Kadar pridem k Vam radi kronanja“. Tomašić podaja v obsežnem ekskurzu zgodovino kronanja na zapadu in vztoku. Temeljito je uporabljena mednarodna literatura. Samo glede Češke se je vtihotapila napaka. Češka ni bila nikdar v fevdnem podaništvu Nemčije. To je jasno dokazal Kalousek, in František Vavřínek je osvetlil to dejstvo s stališča zgodovine in sistema ustavnega prava na nepobiten način.

Na zapadu je bilo treba v svrhu legitimnosti kraljevskega prava, da je sledilo izvolitvi kronanje. Kronanje ni bila formalnost, temveč državnopravna institucija. Na vztoku, torej predvsem v Bizantu, ni imelo kronanje državno-pravnega značaja, krona je bila samo zunanje znamenje cesarskega dostojanstva. Zanimivi so podatki o tem, kako se poteguje srbski veliki župan, posnemajoč bolgarskega kralja, pri papeški kuriji za krono začetkom trinajstega veka. Rimska kurija pa ni nikdar priznala carskega naslova

Šimeona in Dušana Velikega, ker je obsegal aspiracije na Bizant.

V obširni razpravi se bavi Tomašič s hrvatskim kraljevskim dostojanstvom in kronanjem. Početki vladarske oblasti so teokratski; Svetopolk pomenja človeka, ki žrtvuje Bogu v imenu ljudstva. Iz cerkvenega vladike, ki je vladal nad župani, glavarji župe, je postal posvetni vladar. Hrvatskega kralja kronajo v saboru, ki se imenuje krunidbeni sabor. Pred kronanjem se je zval hrvatski vladar dux, po njem pa rex.

Tomašič zanika, da bi bila Hrvatska kedaj vazalska država papežev. To razmerje k Rimu bi bilo tudi z državnega stališča irelevantno, kajti nova hrvatska faktična in pozneje pravna suverenost, ki se tako zelo razlikuje od starega pojmovanja imperija, je nastala vsled osamosvojitve od nominalne nadvlade mednarodnega rimskega imperija. Dasi se je oni proces osamosvojitve narodnih držav, odigral še pozneje, vendar ni ideja rimskega imperija prej dovolj silna, da bi ustvarila dejansko suverenost.

Hrvatska je bila v času, ko je izumrla domača narodna dinastija, povsem suverena, od vsake druge države ali oblasti neodvisen mednarodni subjekt. Usoda države je bila v rokah svobodnega hrvatskega naroda. Tomašič dosledno rabi narod v političnem zmislu. Ta romanska terminologija je precej neporabna. Sam mora pozneje delati razliko med etnografskim in političnim narodom. Ali ne bi bilo bolje sploh opustiti izraz politični narod in mesto njega rabil pojem ljudstva, ki se prav dobro prilega vsaj slovenskemu jeziku. Že v bizantinski dobi so bivali Hrvati izven hrvatske države, torej niso spadali k hrvatskemu „narodu“. Slovani imajo še nerazvito politično terminologijo, katero razvoj bi najbolje odgovarjal zahtevam naše dobe, ko stara romanska.

Tomašič razklada, kako je nastalo zgrešeno mnenje, da so Hrvati in Srbi dva naroda v etnografskem zmislu, (slovensko bi rekli skratka

dva naroda), dočim so eden etnografski narod, iz katerega sta nastala pozneje dva politična naroda (mi bi rekli dve ljudstvi). Ker je težišče hrvatskega naroda (ljudstva) bilo prenešeno iz Dalmacije in Bosne v današnje Hrvatsko, nekdanjo posavskega Hrvatsko, v področje slovenskega dialekta, je nastala zmota, da so Hrvati poseben ethnos. Ni smela trditev, da ne bi bila bratska borba med Hrvati in Srbi nikdar tako strastna in ljuta, ako bi se bilo delalo razliko med narodom v kulturno-etničnem oziru in ljudstvom v političnem oziru. Nočemo razmotravati, ali je umestno govoriti o slovenskem dialektu, pravilneje bi bilo pač govoriti o slovenskem jeziku slovenske narodne individualnosti.

Pacta conventa, pogodba kralja Kolomana, sklenjena z dvanajsterimi hrvatskimi plemeni na dravskem polju, žalibog niso ohranjena, in takozvani Tomin memorial je samo izvleček iz akta, ki je sestavljen na njih podlagi. Po sklenjeni pogodbi je bil Koloman kronan v Belem Gradu na morju in sicer habito consilio, po saboru. Trogirski listina govori tudi o kronanju, dasi v futurálni obliki. Tomašič izraža mnenje, da je vsebina trogirski listine bila prevzeta iz pacta conventa, kaj drugače je neverjetno, da bi obsegala listina, dana mestu, toliko državnopravne vsebine. Ni verjetno, da so kralja kronali v vsakem mestu, ni verjetno, da je opravljal v vsakem mestu ne samo javne, ampak predvsem državne posle. Znano ni, kedaj je prestalo kronanje hrvatskega kralja, ali verjetno je, da so od Andreja II. počenši kronali hrvatskega in ogrskega kralja istočasno.

Na koncu spisa se nahaja še ekskurz o banih, ki z ostalo vsebino ni v najožji zvezi. Ban je bil ob času narodne dinastije zapovednik kraljeve vojske. Bilo je več banov. Izvir besede je še neznan. Beseda ni identična s češkopolskim panom, ne izvira iz župana. Berneker izvaja bana iz bajana, kar pomeni bogatega človeka in je mongolskega

izvira. Pod ogrsko dinastijo se razteza kompetenca bana čez celo kraljestvo. Prvorojeni sin ogrskega kralja je bil hrvatski dux, ki ni bil kralju podrejen. Ban je pa bil duxov namestnik. V Hrvatski je bilo kovanje denarja poverjeno banu.

Tomašičevi zaključki na podlagi skrbne analize trogirске listine so sledeči:

1. Hrvatski narod izabire Kolomana i njegove potomke za svoga kralja kao hrvatsko-dalmatinskoga kralja po redu prvorodstva.

2. Hrvatsko kraljestvo nije podjarmeno već svojevoljno prima novu vladajuću kuću.

3. Hrvatsko kraljestvo ostaje povsima neovisno od kraljestva ugarskoga. Hrvatski narod ostaje kao i dosele poseban narod u političkom smislu riječi.

4. Kralj se ima stoga posebno kruniti za kralja hrvatskoga i položiti zavjenu prisegu, da će držati slobostine kraljestva.

5. Poslove hrvatskoga kraljestva ima kralj ponavljati na saboru hrvatskom.

6. Hrvatsko kraljestvo imat će i nadalje svoje posebno zakonarstvo i u svjetovnim i u cerkvenim poslovima i svoje posebno kućanstvo.

7. Hrvatski narod ne će biti dužan ići u boj, van u interesu svoje vlastite domovine.

Tomašičeva Pacta conventa so šele začetek pomembnega dela. Sledi naj nadaljevanje Temeljev javnega prava. V prvem delu — in tudi menda v poznejših ostane ohranjena ista metoda — je zbrano predvsem gradivo za bodočo sistematično zgodovino hrvatskega ustavnega prava. Želimo, da bi bilo Tomašiču usojeno, na osnovi teh temeljev napisati zgodovino hrvatskega državnega prava, v kateri najde proces razvoja hrvatskega državnega življenja svoj verni, pestri in mogočni izraz. Živahnost, znanstvena temeljitost in vsestransko, bistro razumevanje državnih problemov, kakršno se kaže v Temeljih, to so lastnosti bodočega zgodovinarja hrvatskega državnega prava. Avtor Temeljev je gotovo

mojster, ki mu je usojeno zliti vse te precej raznobarbne paberke preteklosti v enoten sistem, pričajoč o tisočletni državni in pravni delavnosti hrvatskega državnega ljudstva.

Polagamo iz rok Tomašičeve Temelje prešinjani od nekega mučnega čuvstva. Popolno podcenjevanje realne, žive sile hrvatskega državnega prava, uzakonjenega v hrvatsko-ogrski nagodbi je med slovensko inteligenco nekaj običajnega. Naša inteligenca povsem pozablja, da hrvatsko državno pravo ni samo zgodovinsko, ampak obenem pozitivno, danes veljavno; ona pozablja, da je hrvatsko-ogrška nagodba podlaga politiki vseh hrvatskih strank, torej tudi onih, ki so proti historicizmu. Kdor pri nas govori o hrvatskem državnem pravu, ima pred očmi historicizem kot strašilo komaj pretekle dobe hrvatsko-srbske zgodovine. Srbski narod, bivajoč na teritoriju troedinega kraljestva, ni nasprotnik hrvatskega državnega prava. Prevažno je dejstvo, da ni bilo nikdar nasprotstva med poslednjim in srbsko cerkveno-narodno avtonomijo. Realistična struja, ki se je pod vplivom Masarykovega prirodnega prava pojavila tudi v hrvatskem javnem življenju, je morala skleniti kompromis z mogočnim dejstvom, da ima Hrvatska svoje javno pravo, katerega *raison d'être* je brezdvomen. Slovenci so se nekaj radi imenovali planinske Hrvat. Bila je fraza, ki nas ni privedla niti korak bliže k rešitvi slovensko-hrvatskega problema. Slovenci so žal še danes narod brez velikih horizontov. Držijo se domače grude in neredko so pozitivisti tudi tam, kjer je treba nadomestiti skrb za vsakdanji politični kruh s široko zasnovanim načrtom za bodočnost. Govorilo in pisalo se je mnogo med Slovenci o južnoslovanskem vprašanju. Pa na molk bi naleteli, ako bi izkušali zvedeti iz ust najodličnejših slovenskih inteligentov, kako si predstavljajo naše razmerje k Hrvatski s stališča današnjega veljavnega javnega prava, ki mu je treba le doslednega razvoja, in s

stališča danes obstoječih političnih skupin. Zavračevanje zgodovinskega prava en bloc, kakor je pri Slovencih običajno, je dvorezen meč. Živimo še v prirodnopravnem milieju Rennerjeve narodne avtonomije. Priznati je treba, da je Renner razvijal krasne misli, pa politično življenje je šlo svojo pot. Podcenjevali smo politično silo deželne avtonomije. Ni izključeno, da bodo deželni zbori prvi okviri, v katerih nastane novo avstrijsko narodnostno pravo. Želeti je seveda, da se narodnostno pravo prej ali slej osvobodi ozkih deželnih okvirov. Pa to je še danes neizvršljivo. Posebno pri Slovencih bo vedno ostala silna smer, ustvariti kulturno enoto organizirane narodnosti. To je poslednji veliki cilj. Absolutne resnice nimajo pomena niti v teoriji, niti v praksi. Kljubu temu, da stremijo Slovenci k poslednjemu velikemu cilju svoje narodne združitve, vendar ne smejo nikdar izgubiti izpred oči javnopravnega razvoja Hrvatske. Med slovenskim in hrvatskim stališčem se mora najti kompromis.

Velika zmota, ki bi se mogla kedaj bridko maščevati, je zaničljivo gledati na hrvatske državne tradicije, kakor se je to doslej žalibog zgodilo. Hrvatsko javno pravo ni prazen puhel sanjarski historicizem, ampak živa, življenja sposobna, razvoja željna realnost. Pomanjkanje vseh državnih tradicij je ustvarilo med Slovenci marsikateri opasen notranji nihilizem. Narod, ki ima tradicije in jih čišla v toliko, v kolikor to ne škoduje interesom vsakdanjega praktičnega življenja, more biti zadovoljen s svojo usodo. Tak narod pa, ki mu manjka vsakega pravnega razvoja, vsake pravne vrednote pre-

teklosti, zabrede lahko v neko stanje občne razbitosti, nezadovoljnosti in negacije. Pretirani historicizem je seveda vprav tako škodljiv kot radikalni nehistorični pozitivizem. Prehod se mora najti in se tudi da najti.

Delo, kakršno je Tomašičevo ima svojo veliko etično vrednost, pomembno za celo narodovo čuvstovanje. Ustvarja zmisel za politične tradicije, odpira vpogled v pravni značaj velikih državnih dogodkov preteklosti. Take študije o preteklosti imajo zaradi tega svoj neodoljiv čar, ker izkuša misel nehoti odkrivati to, kar krije bodočnost. Tudi za Slovence ima to delo svoj velik odločujoč pomen, tudi Slovenci morajo biti hvaležni banu Hrvatske za Temelje. Ti jih naj uvajajo v krog zgodovinskega mišljenja, jih naj učijo, da je treba tudi pravično ceniti pomen zgodovinskih sil. Nič ni škodljiveje v političnem življenju, nego negacija socialne sile, ki je razvoja sposobna. Študij dela, kakršno so Temelji, naj vceplja brez zgodovinskemu narodu pravo pojmovanje velikih državnih problemov, katero mu danes še manjka, zakaj dediščina brez zgodovinstva ima tudi svoje temne strani. Obenem pa naj prispevajo Temelji med Slovenci k spoznanju, da je treba ustvariti tam jasnost, kjer vlada še danes pogibeljna nejasnost. Svoj pravi smoter pa dosežejo Temelji in njihov avtor, ako bodo prispevali k točnejšemu razumevanju problemov, ki jih ima rešiti bodočnost in ki se že kažejo v velikih, danes še nejasnih konturah na obzorju.

Bogumil Vošnjak.

Dragotin Lončar : **Dr. Janez Bleiweis in njegova doba.** (Zbornik. Na svetlo daje Matica Slovenska. XI. zvezek. V Ljubljani 1910.)

Prav veselo znamenje je, da se zgodovinsko-politična literatura slovenskega preporoda množi od leta do leta. V marsikateri stroki te literature se moremo Slovenci skoraj že kosati s Čehi, ki jim danes na primer manjkajo memoarji vodilnih mož ustavne dobe. O l. 48. imamo Slovenci Apihovo zgodovino, ki ji desetletja niso škodovala. Vsak, kdor se hoče informirati o Slovencih, mora seči po tej znameniti knjigi. Res je, da je Apihova knjiga nekoliko preveč zgodovinska, manjka ji ono kulturno in ideelno ozadje, ki bi ji dal pisatelj, ako bi jo pisal morebiti dve desetletji pozneje, pa vendar je ona eden najdragocenejših prispevkov k zgodovini slovenskega naroda. Povrhu je pa treba še omeniti težave, ki jih je moral Apih premagati. Gradivo je črpal le v skromnem obsegu iz tiskanih korespondenc in memoarjev, ki so v večji meri dostopni bodočemu zgodovinarju ustavne dobe. Korespondenca, ki jo je izdala „Slov. Matica“ in jo izdajajo „Naši zapiski“, Spomini dr. Jožefa Vošnjaka in njih nadaljevanje do najnovejšega časa, to vse nudi zgodovinarju bogato gradivo, na podlagi katerega mu je mogoče presojevati duh in značaj cele dobe. Lončar si je stekel za politično zgodovino slovenskega naroda obilo zaslug. Njegovo „Politično življenje Slovencev“ je gotovo najboljši informativni spis o Slovencih. Pa nekemu dejstvu se ni mogoče dovolj načuditi. Lončar je menda po svojem političnem prepričanju najbližji socializmu, in ravno ta bi ga pač mogel navajati k ostrejšemu opazovanju gospodarskih dejstev. Kako je mogoče, da povsem zamlčuje

mogočni vpliv slovenskega združništva na narodno osamosvoje slovenskega naroda? Lončar pač ni tak političen metafizik, ki bi ne videl onih gospodarskih gibnih sil, ki so šele dale slovenski narodni organizaciji posebno v obmejnih pokrajinah pravo notranjo silo. Brez slovenskega združništva si ni mogoče predstavljati slovenske narodne organizacije. braneče se proti Nemcem in Italijanom, Ali za zgodovinarja slovenskega političnega življenja ta gibna sila sploh ne ekzistira?

Menda najznačilnejša poteza slovenskega preporoda l. 48. je pač ta, da ne stopa nikakšna individualnost v taki meri v ospredje, da bi zasenčila vse druge. Pri Čehih, bi bilo mogoče govoriti o Palackega dobi, in vendar nikdo tega ne stori, dasi je Palacký po svoji intelektualnosti in mogočnem svetovnem nazoru pravi orjak nasproti previdnemu, skromnemu in poštenemu Bleiweisu. Bleiweis ni silna individualnost, lastna mu je neka banavnost, ki mu ne dovoljuje biti prvoboritljem širokoptezne, dalekkovidne, smotrene, kulturne politike. Palacký je bil l. 48. tako mladostno svež in taka kulturna individualnost, da mu je mogel biti mladi Havlíček najzvestejši sotrudnik in prijatelj. Kakšno pa je bilo razmerje med Bleiweisom in mladimi po absolutističnem desetletju? Konservativni Bleiweis se bojuje proti mladim, ki hočejo prinesiti v to slovensko oblomovščino več življenja, več svetlobe. Ponižni slovenski narod je imel svojega ponižnega Bleiweisa. Gotovo bi bilo nehvaležno, ako bi ne priznali, da je bilo samo s silno voljo, silno iniciativo mogoče pokazati taki amorfni masi, kakršna so bili Slovenci l. 48., kakšen političen cilj. Pa v takih trenutkih se brzo zbudijo latentne sile. Dobo do l. 1881. kratkotalo imenovati Bleiweisovo dobo, ne

more biti povsem pravilno. V primitivnih razmerah bi se moralo pripisovati anonimnim socialnim silam več pomena, nego posameznikom. Brezdvomno smemo pričakovati, da bode Lončar nadaljeval svojo politično zgodovino, ki je res prinesla v našo zgodovinsko literaturo neko svežo moderno socialno potezo. Razložiti mu bo, kako si predstavlja socialno strukturo konservativne in liberalne stranke, tema dvema pojmom bo moral dati točno teoretsko podlago. Konservativci so bili že pred l. 1881. na krmilu, kakšni so po tem letu? Ali je sploh mogoče govoriti o „liberalni“ stranki? Ali smemo imenovati stranko, ki se je nagibala še celo v devetdesetih letih h krščanskim socialcem in občudovala Luegerja, sploh liberalno? Treba bo, da nam točno opredeli ta pojem „liberalizma“.

Da so ideje francoske revolucije preporodile slovanske narode in tudi Slovence, je mnogo razširjen locus communis. Francoska revolucija je skozi in skozi kozmopolitična in ji je povsem tuja predstava narodnosti. Narodnost je v mnogo večji meri hčerka romantike, ki stoji v radikalnem nasprotju k svetovnemu naziranju revolucije in pa ustavni praksi prvega francoskega cesarstva. Istina je, da brez francoske revolucije ni misliti razvoja narodne misli, kajti ustavne svobode so šele ustvarile oni ugodni zunanji položaj, ki je le v njem mogla narodnost sploh priti do veljave. Krivo bi pa bilo povdarjati samo revolucionarne proge, ne upoštevati pa romantike, ki je v svojem jedru nasprotna državnemu sistemu francoske revolucije in prvega cesarstva. Šele romantika je dala narodnosti pravi obseg in obliko. Ustavni ideal francoske revolucije je povsem racionalističen, in v tem oziru je precej soroden glavni potezi prosvetljenega absolutizma. Prosvetljeni absolutizem, ki so mu dajali francoski enciklopedisti, idejni zaklad, je najhujša ovira narodnostnemu principu strogo centralističnem

je. Avstrijsko-nemški liberalci se niso nikdar mogli vzpeti do pravega spoznanja narodnega načela, ker so se povsem vživeli v ideje prosvetljenosti, kakršne je zastopal Jožef II. Avstrijske narodnosti niso imele in še danes nimajo hujšega nasprotnika, nego je državno načelo racionalističnega centralizma.

Jako lepo razvija Lončar razloge, zakaj se je Bleiweis protivil ilirizmu. „Iz kaosa je bilo treba napraviti najprej diferenciacijo; le določeni, v sebi trdni deli morejo tvoriti življenju in napredku naravno enoto in celoto.“ Sicer bi se moglo razpravljati o tem, ali je bilo res nemogoče, da bi se bila inteligenca poprijela srbo-hrvatskega pismenega jezika. Ljudska literatura bi pa naj bila ostala slovenska. Prav pregledno nam slika Lončar celotno politično razpoloženje mož, ki so nastopali l. 48. Z vso upravičenostjo trdi, da je bilo l. 48. za Slovence izgubljeno, narodno in politično. To usodepolno, burno leto „je šlo na dnevni red preko slovenskega in jugoslovanskega narodnega programa.“ (162) Povsem upravičena je Lončarjeva sodba, da slovenski narodni program ni mogel biti drugačen, nego prirodnopraven. S stališča slovenske praktične politike je bil edini prirodnopravni program uspešen. Dvomljivo je pa, ali ima pojem prirodnega prava v modernem državoznanstvu sploh kako upravičenost. Treba je revizije nauka o prirodnem pravu, kakršnega razglša Masaryk. Dasi visoko spoštujemo Masarykovo znanstveno delo, vendar ni mogoče povsem soglašati z njegovim prirodnopravnim stališčem. Bleiweis se je vsled svoje konservativnosti nagibal bolj k historicizmu in se ni posebno ogreval za naravno pravo. Lončar dokazuje, da so bile „Novice“ l. 1848. nasprotno temeljnimi državljskim pravicam. Morebiti je bilo to tudi zaradi tega, ker so državljske pravice povsem prirodnopravnega značaja. Strogo napredno strujo so zastopale l. 48. med Slovenci Konškovce „Celjske slovenske novine.“ Prav za-

ninivo nam predočuje Lončar smer „Zgodnje Danice.“ (168) Bistven del narodnosti je „Zgodnji Danici“ vera — naziranje, ki je še danes med pobožnimi Slovenci precej razširjeno. Razdelitev v jezike je posledica greha. (Predhodnik Mahničev!) Narodnosti imajo svoj začetek v izvirnem grehu. Razložek med narodi neha z vero. Pa ti citati so iz člankov, priobčenih l. 1850. torej že v dobi absolutizma. Ali so slovenski duhovniki l. 1848. imeli drugo predstavo o narodnosti?

Nekoliko smela je trditev, da je februarški patent „kodifikacija ali uzakonitev ideje o nemško - narodnem cesarstvu“. Nemško - narodnemu cesarstvu je bil Napoleon grobokop. Ustavna misel je bila mrtva, in februarški patent pomenja samo zadnji poizkus, ohraniti državi umetnim potom nemški značaj, in sredstvo v to svrhu naj bi bila nezgodovinska centralizacija in pa ohranitev zgodovinskih kronovin. Spojeni sta torej dve si nasprotni državni misli.

Takozvani mariborski program z l. 1865. je prvi širokopotezni poizkus, rešiti slovenski problem. Spaja v sebi prirodnopraven in zgodovinskopraven element. Ilirsko kraljestvo in nadvojvodstvo Štajersko naj tvori posebno deželno skupino s skupnim zborom. Ugovor Luke Svetca, da je ilirsko kraljestvo le enostranski diplomatičen akt cesarja Franca I., ki ne veže ne vladarja in ne naroda, ni tako dobro utemeljen, kakor misli Lončar. Ilirsko kraljestvo je ustavnopravno povsem korektna tvorba, odgovarjal je tudi ustavnemu značaju absolutizma, da niso bili pri tem aktu stanov polnopraven pogodbenik, to ni bilo mogoče, ker Goriška, Istra in Trst niso imeli stanov. Ilirsko kraljestvo je navedeno v Pillerstorfovi ustavi in v marčevi ustavi z dne 4. marca 1849. V mariborskem programu je pa menda prvič izražena misel narodne avtonomije, ne da so se najbrž zborovavci tega zavedali. „Narodne potrebe Slovencev zastopa narodni zbor, sestavljen iz poslan-

cev slovenskih deželnozborskih kurij.“ K organizaciji narodnosti v zmislu novodobne narodne avtonomije je le še kratek korak. Mariborski program je bil po mnenju Lončarjevem mrtvorojeno dete. Vendar je treba priznati, da mu je lastna globoka državniška misel, ki ji je morebiti oče Einspieler. Kdo ve, ali se še kedaj ne vrnemo k združitvi obeh načel, narodnonostnega in zgodovinskega?

Dualizem je bil za Slovence najhujši politični udarec, ki jih je mogel sploh zadeti. Ali je res stremljenje po zopetni nadvladi v Nemčiji katoliško Avstrijo prisililo, skleniti pre nagljeno spravo z Madjari? Katoliška Avstrija bi naj bila bojda morala biti na vsak način zavarovana in združena za boj s protestantsko Prusijo. Ali je res odločevala konfesionalnost? Morebiti odgovarja sledeča interpretacija diplomatičnega razvoja bolje političnim dejstvom. Bismarck je ustvaril dualizem, ker je videl v krepki Ogrski najsilnejšega nasprotnika težnjam avstrijskih Slovanov.

Prav jedrnatu karakterizuje Lončar slovensko politiko l. 1867. „Ladja brez krmila — to je slika tedanje slovenske politike.“ In zgodila se je sramota, da so glasovali slovenski poslanci za dualizem. Zopet je zmagala kranjska politika, posnemajoča zgodovinske narode, ista nesrečna kranjska politika, ki e mislila, da koristi vsemu narodu, kar koristi kranjskemu. „Slovenski Narod“ in vsa mlada generacija se najodločneje postavlja proti dualizmu in deloma tudi proti zgodovinskemu načelu. Kar se tiče prirodnopravnega razumevanja slovenskega problema, ni vedno, tudi pri mladih ne, ostro označena pot, po kateri je hoditi. Dr. Vošnjak se je udeležil shoda federalistov 15. februarja 1867. l. in 3. novembra 1873. na Dunaju ter praškega federališkega shoda dne 22. novembra 1871. Posebno praški federališki shod — od udeležnikov živi samo še dr. Vošnjak in člen gosposke zbornice Zeithammer — je bil pre-

cej fevdalnega značaja, saj je bila na njem zastopana velika češka aristokracija po svojih najfevdalnejših imenih. V Pragi so se l. 1871. sprejeli fundamentalni članki, ki bi naj bili odslej veljavni za vse avstrijske federaliste. Vošnjak „Spomini“ II. 178. sicer poroča, da se je izrekel v Pragi proti strogemu zgodovinskemu pravu, vendar je bilo opuščeno načelo izključnega narodnega prava. Prav značilen je Vošnjakov „Stimmungsbericht“ iz Prage: „Vrnil sem se iz Prage slabe volje, in žal mi je bilo za stroške, ki mi jih je prizadelo to potovanje.“

Čisto nov material prinaša Lončar o prvih začetkih delavskega gibanja med Slovenci. Vsakdo, ki se peča z zgodovino socializma med Slovenci, mora biti hvaležen Lončarju za njegovo skrbno izbrane podatke, ki so prav srečno sestavljeni. To poglavje je eno izmed najdragocenejših.

Povsem prav ima Lončar, ako omenja, da je mehkosanjavost in milina, ki jo pripisuje Stritar slovenski narodni duši, za kulturni in politični program malega naroda neporabna. Pa isto bi lahko rekli tudi o onem pretiranem humanizmu, ki bi naj bil karakteristikom majhnega naroda. Zakoni zgodovinskega življenja so za vse narode enaki in tudi ne poznajo v tem oziru privilegiranih majhnih narodov? Kakšen je v Avstriji političen problem? Majhni narodi se borijo za vpliv v državi. Smoter je, da se te razdrobljene sile majhnih združijo v enoto in potem je isti problem: borba združenih majhnih proti velikemu privilegirancu od včeraj.

O pozitivnem hrvatskem državnem pravu sodi Lončar nekoliko preveč zaničevalno. Ne gre zamenjavati pozitivnega prava hrvatskega kraljestva z megalomanskimi sanjami Starčevičeve velike Hrvatske. Hrvatsko državno pravo ni bilo nikdar v nasprotju s srbsko narodno avtonomijo. Srbi se niso nikdar zaganjali v hrvatsko državno pravo, kakor je kodificirano v ogrsko-

hrvatski nagodbi iz l. 1867. Hrvatsko državno pravo je razvoja sposobno. Največja napaka Slovencev bi bila, ako ne bi tega razvoja zasledovali pazno in skrbno. To je hiba Masarykova, da govori vedno o prirodnem in zgodovinskem pravu, nikdar pa o pozitivnem, kakor da bi sploh ne ekzistiralo.

Izborna je Lončarjeva opazka, da prihaja z ustanovitvijo „Slovenskega Naroda“ nekaj svežega in mladega v slovensko narodno življenje. Štajerski ustanovitelji, med njimi pred vsemi dr. Vošnjak, so vedno ponosno naglašali, da je prišla iniciativa h glavnim narodnim podjetjem vedno s Štajerskega. Lončarjeva sodba o „mladih“ je nekoliko preostra, očita jim nezavednost in zmedenost. A treba je upoštevati politični položaj „mladih“ posebno v obmejnih krajih. Tam je bilo treba mase vzbujati k narodnemu življenju. Pritisk nemške birokracije je bil silen. Treba je bilo naravnost heroičnega odpora proti terorizmu, s katerim je strahovala vlada slovenske uradnike. Tega pritiska centralne vlade in njenega terorizma Lončar ne omenja, dasi šele ta stavlja voditelje „mladih“ v pravo luč. Morali so iskati stikov s konservativnejšimi življi, ako so hoteli izbojevati narodni boj, ki je zavezal prvo mesto. Ta obupni položaj je prisilil Mladoslavence, da niso vztrajali v dosledni opoziciji proti Bleiweisu. Zaradi tega pač ne gre očitati Jurčiču, Lavriču in Vošnjaku, da niso znali politično misliti in delati, ampak da so samo o politiki govorili.

Lončarjeva študija konča z l. 1881. Boj federalistov sicer ni končan, pa izgubil je svojo ostrino; ni bil več tako silno aktualen. Veliki državnopravni problemi stopajo tudi pri Slovencih v ozadje. Treba je smotrene gospodarske organizacije slovenskega naroda. Pozitivno, praktično delo za slovensko zadružništvo zamenjava velike politične besede. Tudi borba za kulturno osamosvoje utihne za desetletje. Brez gospodarske organizacije bi

bili Slovenci brez sile in moči v borbi proti pritisku Nemcev in Italijanov. Program mariborskega lista „Südsteirische Post“ je pravzaprav program Mihaela Vošnjaka. Pomota je, da je dr. Josip Vošnjak začel ustanavljati posojilnice in hranilnice, ki naj bi paralelizirale nemški kapital. Ko je bil dr. Vošnjak l. 1868. v Pragi, se je živo zanimal za češko narodno gospodarstvo, in Rieger ga je poslal vun na deželo, kjer se je seznanjal z združništvom. Misel je drja. Josipa Vošnjaka, njena realizacija pa brata Mihaela. Od avtorja in kritika slovenskega narodnega razvoja bi bilo pač zahtevati, da razlikuje drja. J. Vošnjaka od njegovega brata Mihaela.

Da je bilo v oni dobi vodstvo češkega naroda v rokah fevdalcev, je nekoliko pretirana trditev. Češko meščanstvo je bilo že tedaj dovolj krepko in je imelo vodilno vlogo. Res so se Čehi žal le preveč naslajali na plemstvo, a niso bili plemstvu podrejeni, ampak državno-pravne težnje obeh socialnih razredov so bile paralelne. Ni verjetno, da je v takozvani „Bleiweisovi dobi“ igralo plemstvo poleg duhovščine odločilno vlogo. Iz dejstva, da je bil Hohenwart slučajno Kranjec, da so se ponujali mandati nemškim fevdalcem in da so se izkušali potegovati pozneje za kakšen slovenski mandat visoki birokrati, kakor Gautsch, se pač ne sme in ne more sklepati, da je bilo plemstvo vodilni razred. Politika avstrijskega plemstva ne more biti slovenska politika, za poslednjo so samo odgovorni slovenski možje. Čudno je, da Lončar prav nič ne omenja vstaje balkanskih Slovanov, ki je silno vplivala na slovensko narodno zavednost. Razlag je zapustil Ljubljano l. 1877. in ne 1875., kakor poroča Lončar.

Lončarjeva študija je gotovo najboljša monografija o slovenski zgodovini sploh. Prijetno deluje širokopoteznost njegovih izvajanj. Avtor sega globoko, ni nikdar površen. Še celo med Nemci se težko najde taka monografija o moderni avstrijski zgodovini, kakršna je Lončarjeva. Dogodki, ki jih slika živo in plastično, se krepko odbijajo od jedrnato izraženega avtorjevega svetovnega naziranja, ki je prav dobro ozadje. Kritične posameznosti, ki smo jih navajali prav nič ne škodujejo celotni smeri in značaju tega spisa. Dovolil bi si samo dvomiti, da je v socialnem življenju eksperiment nevaren. Vsaka znanstvena pozitivna politika bode vedno bolj morala upoštevati eksperiment. Brž ko bomo tudi v socialnem življenju uporabljali eksperiment, kakor v prirodnih vedah, se nam bodo odprli čisto novi socialni vidiki in horizonti. Eksperiment v socialnih vedah bo iz današnjih socialnih znanosti, ki so pravzaprav še precej nerazvite, napravil vede v najstrožjem pomenu besede. Vesten kritik mora Lončarju le svetovati, da nadaljuje v pravcu, ki si ga je doslej načrtoval. Narod, ki je pravzaprav brezgodovinski narod, potrebuje točne in širokopotezne zgodovine svojega modernega bitja in razvoja svojih političnih struj. Ni treba, da ostane slovenski narod ponižen in skromen, kakršen je bil doslej. Predvsem je treba malemu narodu velikih smotrov, in tak narod potrebuje širokopoteznega zgodovinarja, ki združuje v sebi vse socialno in sociološko znanje svoje dobe in ki mu je voditelj velikim družabnim strujam naše dobe odgovarjajoč svetoven nazor.

B. V.

Socialna politika.

Podeželne centrale.

Inženir A. Štebi.

Kranjski dež. zbor je v svojem zadnjem zasedanju ukrenil velepomemben korak, kateri bode, ako se dotični načrti izvedejo, mogočno vplival na vse naše gospodarsko življenje. Vpeljal je v velikem slogu zasnovano akcijo za izkoriščanje naših domačih vodnih moči na Gorenjskem in sicer: vodno moč Save med Radovljico in Globokim, Završnice pri Mostah, kakor tudi v alternativni vodno moč Save pri Zbiljah in Smladniku. To vodno moč namerava izkoristiti v veliki podeželni centrali.

Deželni odbor kot glavni pospeševatelj tega načrta zatrjuje, da izdeluje račune in predmeta za največjo vestnostjo in natančnostjo. Upamo, da se pri teh delih ne bo prenačil, ker mora dobro vedeti, kako usodepolno lahko vpliva nepopolna rešitev tega vprašanja na žep davkoplačevalcev oziroma na finančno stanje dežele. —

Najbolj obsežno izkoriščanje vodne moči imamo danes (na kontinentu) na Norveškem in v Švici. Posebno v poslednji državi je v hidroelektričnih centralah investiranega kapitala nad 150 milj. kron, in centrale tudi povoljno uspevajo. Radi bližine Švice domnevam, da so imeli odločilni krogi pri snovanju svojih načrtov za uspevanje rentabilnate hidroelektričnih central v prvi vrsti to deželo pred očmi. Tukaj so seveda čisto druge razmere, in jih nikakor ne moremo primerjati z našimi. Te centrale nam zelo dobro služijo pri tehnično-znanstvenih študijah in so v posameznih slučajih uzorne; s trgovskega stališča so pa te centrale edino in samo za Švico odločilne glede vpliva na snovanje novih central.

O tej od deželnega odbora kranjskega projektirani centrali se

sodi na odločilnih mestih, deloma tako zelo optimistično, deloma se je pa ta načrt od druge strani sprejel tako črnogledno, da je zelo na mestu, ako se otvori o teh načrtih javna razprava in kritika. Izvršitev načrta bo v slučaju zdrave podlage in eksistenčne sposobnosti gotovo blagodejnega vpliva na vse gospodarsko življenje Gorenjske, kakor tudi indirektno veleuglednega vpliva na razvoj industrijalnega vprašanja cele dežele — postane pa tudi lahko pogubonosna katastrofa za vse prebivavstvo dežele in v posebnem oziru domače industrije. Iz tega vzroka bi bilo gotovo neodpušljivo, ako bi se za te načrte ne brigala vsa slovenska javnost in ne pripomogla k pravi in ugodni rešitvi tega vprašanja.

V prvi vrsti je na mestu, da si ogledamo v bistvu pomen in nalogo hidroelektrične podeželne centrale in podlago, na kateri je mogoče, ustvariti tako centralo. Očrtati hočem danes samo v splošnem najznamenitejše točke te za vse gospodarsko življenje, bodisi industrijalnega ali poljedelskega okraja, tako važne gradnje. V eni prihodnjih številkih bom govoril potem specialno o načrtih dež. odbora obširneje.

1.

Eksistenčni boj v našem gospodarskem življenju se z vsakim dnevom poostruje; vsakemu podjetju, vsakemu razredu je nekdanja patrijalhalična komodnost dala slovo, in ostalo ni drugega, nego grenak spomin na one čase. Kako primitivno in kako nerodno se je do konca osemnajstega stoletja obdeleževalo železo, kako okorno in truda-polno je bilo še v preteklem stoletju delo v predilnicah in pletilnicah! Koliko časa in koliko predpriprav je zahtevalo potovanje v „romantičnem“ poštnem vozu od Dunaja do Ljubljane! Na vse to imamo danes

samo še: grenak spomin in nedolžen posmeh.

In vstal je duh revolucije! V celih narodih in v posamezniku je pričelo vreti, in vzkipelo je s tako silo, da je dobila nenadoma vsa zunanja oblika vsakdanjega življenja popolnoma drugo lice. V času, ko je napočila velika revolucija francoskega naroda, se je porodilo na Angleškem majhno dete. A to dete je zrastle v moža in njegov duh ni revolucioniral samo posameznih duhov, posameznih narodov, ampak ves svet, vse svetovno gospodarstvo. James Watt!

Ustvaril nam je parni stroj, ki je po kratkem a vztrajnem boju nastopil svojo zmagovito pot v poslednji kotic industrije. Šele s pomočjo te sile se je povzdignilo rudarstvo na odločilno višino, s pomočjo para so šele izginili srednjeveški stroji dotedanjih delavnic, in parni stroj nam je pomogel odriniti vse zapreke, ki so zapirale prosto pot vstajenju industrije. Kmalu si je prilastila parna sila tudi ves delokrog poštnega voza in težkih dvo-kolnic, in razdalja med oddaljenimi kraji je bila z vsakim dnevom, kakor je napredovalo izboljševanje lokomotiv, krajša in krajša. Parni stroj je postavil industrijo na noge in ustvaril moderni kapitalizem.

A tudi parni stroj je bil mestoma preneroden; manjkalo mu je tiste prožnosti, ki je bila potrebna pri racionalnem izkoriščanju delavne sile. Le z velikimi stroški in neokretnimi sredstvi je bilo v majhnem obsegu mogoče, izkoriščati parno moč v cilindru stroja, ki je bil postavljen na nekoliko bolj oddaljenem prostoru od parnega kotla.

In tedaj je nastopila druga revolucionarna sila v celem svetovnem gospodarstvu — Werner Siemens — ki je oprostila industrijo poslednjih spon ter ustvarila popolnoma novo konstelacijo. Elektrotehnika je zapustila fizikalichen laboratorij in nastopila svojo zmagoslavno pot, kakor nekaj desetletij preje parni stroj. Šele s pomočjo elektrotehnike se je razvila indu-

strija na dandanašnji višek in si priborila neomejeno gospodstvo na svetovnem trgu.

Vzporedno z napredki v elektrotehniki je tehnika izboljševala konstrukcijo parnega stroja in s tem njegovo konkurenčno vrednost. V kratkem času so izginili s pozorišča stari nerodni stroji, takozvani „balancier“-stroji. Na njih mesto je stopil današnji ležeči ali stoječi parni stroj in zadnje desetletje se je pojavila kot glavni konkurent parna turbina. Strojne tovarne so postavile vedno večje agregate na svetovni trg in z vsakim dnevom je nemirujoča konkurenca izboljševala ekonomično delo v parnem cilindru. Množina premoga, ki je prišla v delavnem procesu parnega cilindra na eno konjsko moč, je z izboljšanjem parnega stroja vedno bolj padala. Ta ekonomična številka $\frac{\text{kg premoga}}{\text{PS uro}}$ oziroma $\frac{\text{kg pare}}{\text{PS uro}}$ je dosegla

dandanes neki višek, ki ga skoro ni mogoče več prekoračiti, ker je konstrukcija parnega stroja na taki višini, da je nemogoče doseči kaj boljšega. V tem stremljenju, da se izboljša ta ekonomična številka, so prehajali stavitelji parnega stroja na vedno večje agregate; v teh večjih agregatih so stroški na $\frac{\text{PS}}{\text{uro}}$ vedno manjši, torej je izkoriščanje premoga vedno racionalneje. In tudi parne turbine so nastale le potom teh teženj, da bi se zmanjšali stroški, ki tiče v eni konjski sili, oziroma da bi se tem racionalneje izkoristila kalorična vrednost premoga in da bi se zmanjšali produkcijski stroški parnega stroja.

To stremljenje po znižanju produktivnih stroškov parne energije je lahko umevnim potom izkušalo, utesniti število malih central in ustvariti centralizacijo produciranja energije. Večja industrijalna podjetja so hitro uvidela veliki pomen centralizacije in ustavila neracionalno delo posameznih malih central ter postavila na njih mesto en sam stroj z več tisoč konjskimi silami. Ta stroj je takoj izpremenil mehanično ener-

gijo v električno. S poljubno visoko izbrano napetostjo se je potem dovaljal električni tok na posamezna mesta elektromotorjem, ki so direktno gnali delavne stroje, ali pa je podjetnik uporabljal elektriko v druge svrhe, bodisi za razsvetljavo, elektrokemične potrebe i. t. d. Na ta način so se porodile večje električne centrale, ki so radi svoje posebne prožnosti prevajanja v vseh industrijalnih podjetjih dosegle neomejeno gospodstvo nad starimi stroji.

Posebno velika prihodnost je bila namenjena elektromotorjem, oziroma električnim centralam z izključno oddajo moči posameznim delavnicam z mnogoštevilnimi delavnimi stroji. Vsako podjetje, ki je stremilo za napredkom v lastnem obratu — in le taka so življensko sposobna — je hitro uvidelo brezprimerno sposobnost električnega obrata in korak za korakom prenavljalo svojo delavnice. Ta proces seveda še danes ni zaključen, in je nebroj delavnic še nedotaknjenih od te moderne struje. Zato pa taka podjetja le životarijo ali se pa nahajajo v prehodnjem stanju. Bodisi s stališča veleindustrijalca, ki stremi, da kolikor mogoče izkoristi delavno moč, bodisi s stališča delavca ali s splošno higieniskega stališča je na vsak način pozdravljati, da se čimprej uvede po vseh delavnicah poedin električni nagon delavnih strojev. En sam pogled n. pr. v moderno predilnico (Warnsdorf ali kje drugje) na eni strani in na drugi strani v staro delavnico enakega podjetja (ljubljska predilnica) nam na mah pokaže veliko razliko, oziroma izdatne prednosti modernega obrata. V prvi delavnici polno svetlobe, prost strop brez vseh transmisij, jasen pregled čez vse stroje in skoro brez ropota, kar se tiče mehničnega nagona! Pa poglejmo v zastarelo delavnico. Na stropu vse polno življenju delavcev tako nevarnih transmisij in koles, od stropa do stroja polno jermenov in radi te založbe prostega prostora temna delavnica, brez vsakega pregleda. In ta grozni šum

ter vedna nevarnost, da se kak transmissijski jermen pretrga in uniči življenje delavca! V prvem slučaju ima vsak predilni ali pletilni stroj nagon od lastnega motorja, direktno brez vseh jermenov; ta elektromotor je tako v zatišju disponiran, da vzame najmanj prostora in s tem poveča možnost gibanja delavca, torej tudi njegovo delavno vrednost.

Kakor je napredovalo in napreduje elektriziranje industrije, tako je pa tudi rastla cena premogu. Seveda sta konkurenca in redno izboljševanje parnih strojev izkušala, to neugodno stran parnega obrata izenačiti, a vendar ni bilo mogoče zaježiti trajnega in visokega stopnjevanja premogovih cen. Mogočna podjetja so pač ušla temu neznosnemu objemu s tem, da so si prilastila sčasom lastne premogokope in na ta način dvignila svojo konkurenčno možnost. Z druge strani so pa velika podjetja premogokopov imela zase obilo tega materiala poceni na razpolago in so s to pomočjo ustvarjala lastna industrijalna podjetja. Tako ima n. pr. alpinska montanska družba poleg mogočnih premogokopov na Zg. Štajerskem še pet velikih plavžev. (Letna produkcija 5,000.000 centov surovega železa. Podjetje ima 72 milj. kron akcijskega kapitala in je vrglo leta 1907.—19% dividende.)

Z vedno večjo silo so vplivala taka mogočna podjetja na celo industrijalno polje, manjša podjetja so bila v kratkem času popolnoma odvisna od teh mogočnih središč, in njih rast in procvitanje je le nekako pobiranje drobtinic z dobro založene mize mogočeve. A ne samo industrijalna podjetja, ves gospodarski trg je čutil to težko pest nad seboj. Ni se mogel že skoro geniti, cene vsem produkcijskim izdelkom so rastle in rastejo dan na dan. In naj je bila svetovna konjunktura še tako ugodna, cene so rastle in niso več padle na pošten nivo. Bolj in bolj so se oglašale draginjske tožbe (danes občutimo to še posebno), vedno bolj se je

iskal izhod iz trdnih oklepov teh nenasitnih mogotcev.

To vehementno stremljenje je našlo pomoč v ogromno nakopičenih silah vodne moči. Najlaže se zasleduje to skrbno iskanje nižje cene obratne sile v onih krajih, kjer je radi pomanjkanja domačega premoga cena premogova radi uvoza še višja, nego v onih krajih, kjer se pridobiva obilo premoga. Na Norveškem, Švedskem, v Švici in zgornji Italiji se je pričelo z izrabljanjem vodnih moči v prav širokem obsegu. Kakor gobe po dežju so rastle male in večje vodne centrale, ki so proizvajale delavno moč za lastna podjetja ali za oddajo konsumentom. S to pomočjo so se marsikatera podjetja močno okrepčala in pričela lepo uspevati. Bila so popolnoma prosta onega neznosnega tlačitelja, ki je s svojimi premogovimi cenami diktiral ceno produkcijskim izdelkom in s tem seveda tudi vsakdanjim potrebam v poedinem hišnem gospodarstvu.

In pričelo se je neko vihravo iskanje in hlastanje po vodnih močeh. Sedaj je postala glavna deviza industriji: vodna moč. Ta je obetala, odpomoči v gospodarskem boju in ljudi osvoboditi od kapitalizma. Seveda je samoumevno, da se je to iskanje marsikje prevrglo v nezdravo kalkuliranje in nepravilno izkoriščanje. Marsikatera vodna centrala je tlačila konsumenta na isti kruti način, kakor preje premogovni diktator, in marsikatera vodna centrala je po enem ali dveh letih zaprla obrat, ker se ni mogla geniti radi prevelikih stroškov, ki jih ji je nalagalo obrestovanje in amortiziranje naloženega kapitala.

To nereelno ravnanje z vodnimi močmi je kaj kmalu rodilo splošno nezadovoljnost z načinom izkoriščanja; vedno glasneje so se oglašali mali in najmanjši konsumenti, da naj bode uporaba vodnih moči v splošno korist celih okrajev, da naj bo deležno tega naravnega dohodka vse prebivalstvo okraja, dežele ali države. V drugem oziru so pa zopet države same imele in

imajo velik interes, da se večja centra vodnih moči ne razkosajo in ne pridejo v privatno last, ampak da si same zasigurajo prednost pri tem naravnem bogastvu za svoje državne železnice. Država je prevzela v svojo kontrolo vse vodne moči in ima danes glavno nadziralno oblast čez te naravne zaklade.

Ako torej ocenjujemo vrednost te nadziralne oblasti države nad razpoložljivimi vodnimi silami, moramo gotovo priznati njeno umestnost. Nadziranje države nad ekonomskim in obširnim izrabljanjem vodnih moči celega rečnega obsega po enotnem in dobro premišljenem načrtu je potrebno in zdravo. S tem se zapre pot špekulativnemu pritisku neekonomičnega izrabljanja in se prepreči neracionalno gospodarstvo s tem naravnim zakladom. Želeti bi le bilo, da bi država, ako bi ravnala konsekvntno, razprla te svoje blažene peroti tudi čez premogokope ali vsaj ubranila konsumenta pred neomejenim stopnjevanjem premogovih cen.

Kakor hitro se je pomnožilo število interesentov za te vodne moči — država in privatni kapital — takoj se je poostril boj za njihovo posest. Ako tudi še ni bilo pozitivnih načrtov za takojšnje izkoriščanje, vendar je bilo vse polno nad in proračunov za prihodnost.

Pri tem intenzivnem interesiranju in deloma izkoriščanju vodnih moči se je, istotako kakor preje pri parnem obratu, izpopolnjevala tehnika turbine vedno bolj in bolj, tako da oddajajo danes najboljše turbine 80—90% v vodi se nahajajoče energije. Konsekvntno kakor pri parnem obratu je stremil stavitelj, graditi vedno večje agregate, in podjetnik je združeval manjše neekonomične centrale, katerih rentabiliteta ni bila dobičkonosna, v eno samo mogočno centralo, kolikor bolj je napredovala dovršenost turbin in električnih strojev in s to okoliščino padala cena električnemu toku. Kakor preje pri parnem obratu, se je stremilo sedaj tudi pri vodni moči za najobširnejšim centraliziranjem proizvajane e-

nergije in oddajanjem energije najbolj oddaljenim odjemalcem. Seveda je pri vodni moči še v veliko večji meri potrebno, da se ta prvotna moč takoj izpremeni v električno; saj je razvajanje vodne moči same dosti težje in dražje, nego prenos parne sile. Radi tega je pa tudi pripisovati izrabljanju vodne moči največji vpliv na brezprimerni napredek v elektrotehniki zadnjih desetletij.

Ker so izdatne vodne moči najčešče zelo oddaljene od obljudenih in industrijalnih središč, torej daleč proč od večine odjemnikov in ker so ti poslednji raztreseni po oddaljenih mestih na vse strani, je bilo treba proizvajati električni tok v taki obliki, da niso požrli stroški za prenos električne energije — torej stroški bakra — vse dobičke te energije. Treba je bilo, kolikor bolj razširjen je bil okraj, ki se je moral preskrbovati z električnim tokom od

izvestne vodne centrale, voditi napetost toka vedno višje, in danes ne napravlja nobenih težkoč prenos električne moči z napetostjo do 100.000 voltov in še več. Ko se je dosegla v elektrotehniki ta poslednja možnost, da se je lahko poljubno visoko stopnjevala napetost toka in da ni napravljal izolacija tako visoko napetega toka nobenih težkoč več, je bila šele centralizacija za proizvodnjo in oddajanje električne energije neomejeno omogočena. In sedaj so nastale ogromne centrale, kjer se je vodna ali parna moč direktno izpreminjala v električno energijo in se je ta oddajala 50—100 km oddaljenim konsumnim središčem. Revolucionarni duh elektrotehnike, te najelementarnejše sile je našel pot v najoddaljenejši koticke ljudske potrebe, in nastale so elastične in občekoristne podeželne centrale.

(Konec prih.)

Statistika.

Dr. F. Žižek: *Theorie der statistischen Mittelwerte.*

Značilno za slovensko intelektualno indolenco je pač dejstvo, da so že pretekla tri leta, odkar je izšla ta knjiga in da ni bila objavljena niti ena recenzija o njej v slovenskem časopisju. In vendar si je ž njo pridobil pisatelj velike zasluge za statistiko in obenem znano ime. To je pač sramotno, da se slovensko časopisje niti toliko ne potruzi, da bi vsaj nakratko recenziralo tako izvrstno strokovnjaško knjigo, kakor je Žižkova. — Avtor te knjige se je izobraževal tudi v Parizu na svetovnoznanu „Ecole des sciences politiques“. Izmed Slovencev je bil na tej visoki šoli političnih ved samo še Bogumil Vošnjak.

Žižkova knjiga je pisana povsem znanstveno in je vkljub temu lahko razumljiva. Strokovnjaško izvedene teorije so pojasnjene s primerami iz vsakdanjega življenja. Avtor se ne spušča v brezplodno teoretično metodologijo, ampak navaja le to, kar mora uvaževati statistik, da pride do pravega rezultata. Ta knjiga priča o širokem znanstvenem obzorju pisatelja, ki našteva nebrojne avtorje, iz katerih je črpal svojo znanost. —

Knjiga je razdeljena v tri dele. Prvi del obsega splošne nauke o statističnih srednjih vrednotah in deli statistične vrste v tri razrede. V prvi spadajo one, ki obstajajo iz individualnih opazovanj, v drugi take vrste, katerih posamezni člani zaznamujejo velikost skupin, ki so le del večje nadrejene sku-

pine, in v tretji one, ki karakterizirajo v določenem oziru take skupine, ki so le delne skupine nadrejene skupine. —

Avtor nam karakterizira srednjo vrednoto in osamljeno srednjo vrednoto z ozirom na njeno bistvo in pomen in polaga največ važnosti na to, da so posamezne vrednote statistične vrste bistveno enake ter homogene. Homogenost vrednot obstaja tedaj, ako so vzroki posameznih vrednot enotni. Kako napačni so sklepi, ako niso vrednote homogene, nam dokazuje Žižek s klasičnim primerom na strani 131. —

Za statistične vrste obširnejšega obsega je priporočljivejša metoda statističnih veličin, ker pridejo na ta način karakteristične poteze raziskovanega predmeta pregledneje do veljave. —

Pisatelj razmotriva nadalje, kako nam je možno potom statističnih srednjih vrednot zasledovati naravne in socialne pojave ter dognati njih vzroke.

V drugem (špecialnem) delu svoje knjige govori Žižek podrobneje o sledečih srednjih vrednotah: 1) o aritmetičnem, 2) o geometričnem sredstvu, 3) o osrednji vrednoti (medijanu) in 4) o najgostejši vrednoti. Glede aritmetičnega sredstva je pisatelj razven drugega spretno rešil vprašanje, kako najde raziskovavec ar. sred., ne da bi razpolagal z individualnimi podatki, ampak samo s takozvanimi veličinami (Größenklassen); nadalje so jako zanimiva izvajanje glede „tipičnega“ aritmetičnega sredstva. — Osrednja vrednota ali medijan je ona vrednota, ki zavzema sredino vrste, ki jo tvorijo po velikosti porazvrščene posamične vrednote. Ta metoda je priporočljiva za raziskovanje srednje mezde in antropoloških pojavov.

— Najgostejša vrednota je ona, ki se ponavlja v statistični vrsti največkrat in okolo katere so ostale vrednote najgostejše porazvrščene. Ta metoda ima to prednost, da konstatira „tipičen“ značaj raziskovanega predmeta. —

V tretjem delu ocenjuje avtor s kritičnem očesom statistične vrste z ozirom na porazvrstitev (dispersijo) posameznih vrednot okoli svojih srednjih vrednot in daje navodila, kako moramo operirati, da bode odgovarjalo statistično sklepanje raziskovanemu dejanskemu stanju. —

Žižek navaja za vzgled večinoma antropološke in demografske in le redkokrat gospodarske pojave (razne mezde) ter razvija svoje teorije le v mali meri na podlagi poslednjih, s čimer bi si pridobila knjiga mnogo več veljave. Pisateljevo ravnanje pa je razumljivo z ozirom na uradno statistiko skoro vseh držav, ki so do pred kratkim zanemarjale statistiko gospodarskih ter se pečale v pretežni večini s statistiko demografskih pojavov. — V svetovni literaturi menda ni knjige, ki bi tako strokovno razmotrivala metode statističnega raziskovanja. Čujemo, da se pripravlja prevod na angleški jezik. Ta izborna knjiga pa ni samo teoretske vrednosti, ampak daje tudi z znanstvenimi argumenti podprta navodila. Praktičnemu statistiku Franu Žižku je gotovo usojeno, da postane eden prvih avstrijskih statistikov. Tej prvi knjigi bo gotovo še sledilo marsikatero drugo znamenito delo. Fran Žižek se pa tudi ni odtujil Slovencem, zakaj on je eden izmed prvih in gotovo najodličnejših sotrudnikov naše „Vede“.

Milko Brezigar.

Kultura.

Tolstoj.

Iz Astapova, majhne ruske železniške postaje, širokemu svetu doslej nepoznane, je raznesel dne 20. nov. brzovjav po celem zemskem krogu kratko, pomenljivo oznanilo: „Grof Tolstoj je umrl tu pet minut po šesti uri zjutraj, ne da bi se mu bila zopet vrnila zavest...“

„Jaz moram sam-samcat živeti, jaz moram sam-samcat umreti; naj bi tudi pohujšala koga, naj bi tudi koga motila moja vera, — jaz je izpremeniti ne morem in ne morem verovati drugače, nego tako, kakor verujem, pripravljajoč se, da grem k onemu Bogu, od katerega sem izšel.“ Te besede je zapisal Tolstoj že 1901, odgovarjajoč svetemu Sinodu na izobčenje iz ruske cerkve. Cesar kot tridesetletni starček ni mogel storiti, na to se je odločil, nastopajoč svoje 83. leto. Odrekel se je življenju v domačem krogu, nesoglasnemu z njegovimi nazori, njemu tolikokrat očitnemu od kritikov kot nedoslednost in dejanska onemoglost njegovih naukov. Hotel je v zadnjem hipu potrditi svoje učenje, pa je zapadel smrti. Tako se je završila tragika enega nabogatejših, najsilnejših življenj, ki jih je kedaj priroda poklicala na svet.

Ako bi hoteli postaviti formulo življenja Tolstega, ki bi kolikor možno kratko in točno označevala oni mogočni pomen in oni hipnotični čar, ki ga je imel veliki ta Slovan na vse človeštvo, bi morali imenovati v prvi vrsti njegovo čudapolno, ogromno silo zavesti življenja, ono neizrabljeno, vseobjemajočo pramoč, ki je meso postala, da izpričuje za en cel nov, prihajajoč narod, ono potenco, ki

se je podpisala po večnih zakonih snujoče prirode kot imenovavec pod neštete količine še neznanih sil mladega naroda.

Tolstoj je nastopil v javnosti l. 1851. z napol avtobiografskim opisovanjem svoje mladosti v pripovedni obliki. Ravnal se ni po nobenih estetskih pravilih, upošteval ni niti slovničnih pravil — njegov jezik je bil in je ostal do konca jako ohlapen — gledal je na vso pisanost sveta iz ogromne in zmogoslavne zavesti življenja. Želja, objeti s svojim svežim čuvstvom vse to, kar ga je obdajalo, je bila v njem tako velika, da so vstajale pod njegovim peresom postave in stvari, ki so naravnost poražale s svojo neposrednostjo, skoraj bi rekel: neočiščeno iztrganostjo iz milijeja. Avtor je takorekoč samo gledal in gledal s široko odprtimi očmi genialnega otroka, in v globini njegove duše so se čredile slike, kakor jih prinaša življenje samo. To njegovo zmožnost je spoznal že tenkočutni ruski kritik Annenkov l. 1856., ko so bile izšle šele naslednje povesti Tolstega: „Otroška leta“, „Deška doba“, „Jutro pomješčika“ in sebastopoljske črtice. Iz tega neposrednega, zave-rovanega gledanja avtorjevega razlaga Annenkov ono prednost Tolstega prvih spisov, ki obstoji v tem, da izgledajo njegovi predmeti tako zdravi, prepričljivi in jasni, kakor so fizični predmeti prirode. Pri njem skoraj ni manj važnih zunanjih znakov na osehah in ni malenkostnih podrobnosti na dogodkih. Vsaka črta na teh in onih zadobiva v njegovem pripovedovanju enako važnost in skorajda razumnost. Od tod prihaja presenetljiva plastičnost njegovih oseb in dogodkov. Pred pisateljevimi očmi se vrši vsa mnogoličnost vidnega sveta, najmanjša malenkost mu ne uide, on vse zapazi, kažoč čitatelju, da se skriva

v eni sami gesti, v neznatni navadi, v nepremišljeni besedi človeški pogosto njegova duša, in da te, dotlej od pripovedovavcev neulovljene podrobnosti neredko bolje označujejo značaj človeka, nego najočitnejša in najefektnejša dejanja njegova. V tem, kako njegova Ljubinka ali Katenka hodi, kako nosi glavo, kako poklada roke, govori z ljudmi in gleda na prišelca, v tem odkriva Tolstoj npravstveno bistvo obeh devojk. Iz te analize najmanj preračunjenih človeških kretenj vstaja s prepričljivostjo znanstvenega preiskovanja pri Tolstem njegova mržnja do vsega, kar se pri tem procesu v izobrazenem občinstvu razgali kot umetno, ležnivo in prisiljeno. Tu imajo koren vse npravstvene krize Tolstega. Strastna težnja po enostavnosti, preprostosti, prirodnosti in resničnosti življenja — ta vedni ideal Tolstega! — izhaja baš iz tega načina njegovega umetniškega opazovanja.

Morebiti še nikoli ni bilo beletrista, ki bi tako malo operiral s stvarjajočo invencijo, s fantazijo, kakor Tolstoj. V tem oziru je on brezdvomno prvi in največji realist. Z umetniškimi pravili on skoraj ne računa. Ogromen pa je v njem zmisel, prikazovati stvari iz neposrednega občutka življenja, iz lastnega dojma, ne glede na to, ali bodo učinkovale. In zato nčinkujejo tako mogočno. Pod Sebastopoljem je imela Anglija bojne korespondente, ki so bili svetovni umetniki v tem žanru. A začetnik v pisateljevanju, Tolstoj, je vse zatemnil in sicer baš s to svojo lastnostjo. Medtem, ko so oni kitili svoj slog, zroč na bojne dogodke kakor na gledališče, pazeč v prvi vrsti na krasne vojaške suknje, blesteče bajonete, dirjajoče konje in ogenj bruhajoče topove, z eno besedo: zroč pred seboj zanimiv teater, je preživljal Tolstoj sam življensko tragedijo, ki jo je opisoval. On je s slednjim vojakom naravnost živel. Medtem, ko so oni gledali na vojaka samo v masah, je Tolstoj že takrat videl vojaka kot posameznega človeka v vseh

njegovih posebnih, tako človeških in težkih položajih. (Družinin.)

Na tak način je gledal Tolstoj na življenje, tako ga je objemal z očmi, poželjivo vsrkaval in vpiljal vase poslednjo kapljico njegovo, vsako samo zase. In končno ga je bilo tako bogastvo, bil je — da se izrazim z Dürerjem — odznotraj tako poln podob, da je mogel napisati „Vojno in mir.“ „Tisoč oseb, tisoč prizorov iz najrazličnejših sfer državnega in zasebnega življenja, zgodovina, vojna, vse grozote, ki so na zemlji, vse strasti, vsi momenti človeškega življenja, od krika novorojenega otroka, do poslednje iskricke čuvstva umirajočega starca, vse radosti in bolesti, dostopne človeku, najraznoličnejša duševna razpoloženja, od občutkov tatu, ki je ukradel tovarišu denar, do najvišjih emocij heroizma in misli notranjega razsvetljenja — vse je bilo v tej sliki.“ (Strahov.)

Še enkrat je odprl Tolstoj zavrtornice svojega nazornega bogastva, iz njegove duše se je razlil nov veletok: „Ana Karenina.“ „Vprašanja notranje vsebine sorazmernosti, načrta, harmonije koncepcije, ekonomije podrobnosti — vse to nekako samo ob sebi izginja, čim se prepustiš svobodnemu, nepravilnemu, pogosto naravnost kaprizenemu toku romana. V grofu Tolstem je tam največja sila, kjer se svobodno razgrinja umetniška svojevoljnost.“ Tako je pisal o romanu 1876 „Russkij Vjestnik.“ Tehnična skrivnost romanopisca Tolstega je tu triumfirala v bogastvu neprestano se menjajočih nijans, v strogi in točni izbranosti vsakega epiteta, v njegovi sposobnosti, poiskati glavne in najznačilnejše elemente slednje podobe, slednjega tona in poltona. Turgenjev je bil kar očaran od romana in je tudi poskrbel, da je prodrl na Francoskem. Bourget pripoveduje, s kakšnim navdušenjem je nekega dne pri Taineju govoril Turgenjev o Tolstega načinu pripovedovanja in svojim francoskim prijateljem za vzgled navajal neko mesto iz Tolstega, kjer je opisana

večerna tišina na bregu mirne ruske rečice nad vse enostavno, a naravnost oprijemljivo: „Sova je vzletela . . . Slišal se je šum, ki so ga delale njene perotnice, udarjaje po vsakem vzvalu ob konce“. (Essai de psychologie contemporaine. II. 212.)

Najgloblje pa je ocenil Tolstega „Karenino“ Dostojevskij: „Ta knjiga je dosegla v mojih očeh veličino fakta, ki bi mogel Evropi odgovorjati za nas, onega iskanega fakta, ki bi se mi mogli nanj sklicevati pred Evropo . . . V Ani Karenini je izveden pogled na krivdo in prestopnost človeško. Pokazani so ljudje v nenormalnih pogojih. Zlo eksistira prej, nego oni. Potegnjeni v vrtinec laži vrše ljudje zločine in neizogibno propadajo . . .“ Kako odgovarja Evropa na to vprašanje? Njen prvi odgovor se glasi: saj je dan zakon, napisan je in formuliran. Vse je iztehtano in premerjeno. Treba je vzeti samo paragrafe v roke. Drugi pravijo: treba je izlečiti nenormalne razmere. Nadejamo se na znanost . . . „A ruski avtor je pokazal, da nobena organizacija dela ne reši človeštva nenormalnosti in tudi prestopnosti ne. Pokazal je to s tako ogromnim psihološkim razglobljenjem človeške duše, s tako strašno globino in silo, s takim realizmom umetniškega prikazovanja, kakor doslej pri nas še nihče. Jasno in do očitivosti umljivo je, da se krije zlo v človeštvu globlje, nego menijo zdravniki-socialisti, da se v nobeni organizaciji družbe ne ognete zlu, da ostane človeška duša vedno ista, da izhajata nenormalnost in greh iz nje same, in da so naposled zakoni človeškega duha tako neznanani, kakor nepoznani znanstvu, tako neopredeljeni in tako skrivnostni, da jih ni in da jih zaenkrat še ne more biti zdravnikov in tudi ne končnih sodnikov, ampak je samo Oni, ki govori: Moje je maščevanje in jaz povrnem“. (Dnevnik pisatelja, 1877, str. 248).

Skoro potem, ko je Tolstoj končal „Ano Karenino“, je izdal

svojo „Izpoved“, s katero se završuje njegovo čisto umetniško delovanje in začenja idejno ali (v kolikor je še po obliki beletristično) tendenčno. Pravzaprav pa je velika napaka ocenjevati Tolstega posebe kot beletrista in posebe kot miselca. Krivično je to posebno zavoljo tega, ker se pri takem ločenem postopanju ne pokaže niti ena niti druga njegova stran v pravilni in popolni luči. Zlasti pa se ne najde pravi vir, ki je edini ključ za pravilno umevanje obeh. Tolstoj je bil umetnik v prvi svoji črtici in je ostal umetnik pri formuliranju zadnje svoje misli, zadnje svoje filozofske ali religiozne konkluzije. In iste svoje ideje, ali, če hočete, tendence, ki jih je v zadnji svoji dobi razvijal v neštevilnih člankih, so živele že od nekaj v njem. Razlika je samo ta, da so se te ideje v prvi dobi, ko je razgrinjal kolosalne slike svojega zrenja pred občinstvom, samo svetlikale sredi njegovih podob liki osamljene, nepričakovane in nezvezane iskric. Njegova ogromna sila še ni bila dihnila vanje, ampak jih je puščala, da so ugašale, kjer so se užgale. Bil je ves v pripovedovanju in gledanju. Ko pa je obrnil svoj pogled s površja pisanega sveta v njega notranjost, je zaplaval tudi v te iskre njegov vsesilni genij, in zagorel je požar idej, ki je plamtel tako neurejeno, nebrzdano genialno in — umetniško, kakor prej v čisto umetniških stvareh.

Poleg tega se ne sme nikoli pozabiti, da je treba Tolstega razlagati iz ruskih razmer. Rusija se kot ogromna, nehomogena zemlja razvija počasneje, nego druge dežele, in veliko več sile in idejnega dela mora tu porabiti najvišji sloj inteligence, preden se odloči ta kolos, da se zavihti na prihodnjo višjo stopnjo družabnega razvitka. Rusija do zadnjega časa ni imela parlamenta. Beletristika je bila zanjo javno torišče. Zato je že jako rano prevzela rusko lepo knjigo borba za ideje. Že Bjelinskij je pisal v enem svojem članku o Puškinu: „Duh, analiza, neukrotljivo

stremljenje preiskovanja, strastno mišljenje polno sovraštv in ljubezni je postalo pri nas sedaj življenja vsake resnične poezije". Sploh so v Rusiji ideje silnejše, potrebnejše in bolj vsajene v duše, nego estetsko uživanje, in zato ne more noben ruski pisatelj dolgo ostati pri objektivnem slikanju. Prej ali slej prevzame vsakega ideja, in potem jo gre oblačit v življenje. Tolstoj je to začel že v „Jutru pomneščika“ („samo v ljubezni, v življenju za bližnjega je sreča“), isto je ponavljal v „Kazakih“, kjer je dal enostavnemu naravnemu življenju triumfirati nad kompliciranim kulturnim in ležnim, v „Vojni in miru“ pa je oblikoval že naravnost celotno postav (Karatajeva), ki je posebjala nekatere njegove nazore. Karatajev je bil že Tolstoj sam zlasti v enem čisto tolstovskem svojstvu: „On ni bil na nikogar navezan, ni imel ne prijateljstva, ne ljubezni, a je ljubil vse in živel ljubeznilno z vsemi, s katerimi ga je privedlo življenje v dotiko, in posebno še z ljudmi, ne s kakšnim posebnim človekom, ampak z onimi ljudmi, ki jih je imel pred očmi.“ Tu se je prvič izrazil zarodek one misli Tolstega, učenca Schopenhauerja in Buddh, ki trdi, da je posamno življenje iluzorno, motiv, ki je pozneje v silnem akordu „Kreutzerjeve sonate“ izzvenel naravnost v negiranje življenja, v zahtevo po devištvu in sterilnosti tudi v zakonskem življenju: delati za človeštvo, ne za človeka, torej vzgajati otroke, ne roditi jih!

V „Ani Karenini“ je Levin že popolnoma Tolstoj. Sodobni ruski klic: „V narod!“ je dobil tu jasen izraz v podobi altruistične formule, posvečene s skrivnostno primesjo Boga, „ki ga nihče ne more razumeti, ne opredeliti“ (Levin), a vendar povdarja isti Levin za kmetom Fedorjem: „Ne zaradi svojih potreb, ampak zaradi duše živeti. Boga pomniti!“ — Zadnji produkt Tolstega v tem pravcu je Nehljudov (Vstajenje), ki ni že nič drugega, nego preoblečena ideja.

Tolstega kot umetnika in miselca ni mogoče ločiti, ker sta nerazdružljiva. Pravzaprav pa je on samo umetnik. Da se je lotil formuliranja strogo idejnih oblik, je izhajalo iz načina njegovega umetniškega gledanja na svet, da pa se je končno samega sebe pregovoril in si sugeriral, da ne spada tja, kamor je edino spadal, to pa leži v njegovi ruski naturi in potrebi!

Način njegove umetnosti je strogo realistična aдекватnost s predmeti, združena z iskanjem in finim odkrivanjem njenih psihičnih medsebojnih zvez. Tolstoj je vselej preiskoval, nikoli samo slikal, samo sopotavljaval stvari s stvarjo. A preiskoval je kot poet ne z razumom, ampak s čuvstvom, z ono njegovo mogočno zavestjo življenja. Nanj so nagrnili prizori bojnega življenja, pa je šel in jih je nanizal na nit. Psihološko jih je razbral, in rezultate je govorilo srce. Prečital je kronike, poslušal sto in sto povesti babic in dedov, prečital zgodovino, potem je restavriral veliko dobo v posameznih delcih, katere je obilil in združil s svojim ruskim čuvstvom v eno. Od zgodovine je prešel k narodi in Bogu, k svetovnemu nazoru. Prečital je vseh vrst filozofe, kaj pravijo o vidni materiji in kako sklepajo iz nje na to, kar je večno, brezkrajevno in brezčasovno. In značilno je zanj, da ni računal, sklepal, ampak pustil govoriti zopet svoje rusko čuvstvo. Kdor pozna to čuvstvo, vé, da se ni moglo uzadovoljiti s konstatiranjem vidnosti, neznajoče v korenju svojega postanka, da ni moglo počasi sklepati, ampak da je instinktivno imenovalo to, čemur edinemu v človeku ni mej — razum, zavest, zakonitost — za samostojen nadsvet, s čimer je v nepretganih prehodih zvezana njega materializacija — vidni svet. To je Tolstega Bog — čuvstveno logična potreba in slutnja.

Ekstremnosti v nazorih Tolstega se dajo deloma že razlagati iz one njegove silne nebrzdane ruske na-

ture, ki sem jo označil v začetku. V tej naturi ni mesta za skepto, pomišljanje, za oziranje na razne komponente in strani stvari in pojavov, tu je samo otroška, neoslabljena, ekstatična zaverovanost v cilj, odkrit v delu lastne misli. To črto je že odkril na sebi Bjelinskij, a na Tolstoj jo je povdaril Dostojevskij, pišoč v „Dnevniku pisatelja“, 1877: „Avtor Ane Karenine je ne glede na njegov ogromni umetniški talent eden iz onih ruskih umov, ki vidijo jasno samo to, kar stoji naravnost pred njih očmi, in zato tudi udarjajo ob to točko. Obrniti glavo na desno ali levo, da bi pogledali tudi to, kar stoji na strani, za to očitvidno nimajo sposobnosti: bilo bi se jim v to treba obrniti s celim telesom, z vso postavo. A potem bi začeli govoriti povsem nasprotno, zato ker so na vsak način in vedno odkritosrčni.“

Iz takega materiala so v davni nastajali proroki. In res: da ne živimo v tako treznih časih, Tolstoj bi bil prorok, ustanovnik slovanske religije, umevno, da v svojih sestavninah ne samo slovanske — ker Slovani nismo izolirani od vplivov drugih plemen — ampak slovanske v svoji končni taki in ne drugačni formulaciji.

Ostavil je prorok družino, ženo, otroke in vnuke, ostavil je človeka, da potrdi s svojim življenjem svoj nauk: „živeti za človeštvo“. Bil je slučaj, ali ominozen slučaj, da je potrdil s smrtjo — kaj? — ali ne njega utopičnost.

Toda: naj bo že usoda končnih njegovih rezultatov taka ali taka, naj se ideje Tolstega še tako obletē v vrvežu časa, delo njegovo ostane v zakladnici človeštva, in odslej si ne moremo več misliti svetovne kulture brez prinosa, ki ga je vanjo vložil ta veliki Slovan. Že sama francoska literatura devetdesetih let in v marsičem tudi nemška in nordska je brez Tolstega nerazumljiva. In zato je Tolstoj kulturno izpričevalo Slovanov pred velikim svetom. Čast in slava njegovemu spominu!

I. P.

Mara Čopova-Berksova.

Meseca maja 1910. leta je umrla v Gorici Mara pl. Berksova. Bila je iz stare Barlovske patricijske rodbine. Dasi je pisala večinoma nemško, vendar jo je treba prištevati najduhovitejšim jugoslovanskim pisateljicam. Mara Berksova je bila rodом Hrvatica, pa že kot mlada žena je zapustila domovino. Poročila se je z belgijskim senatorom, živela v Afriki, v Parizu. Vse to je dajalo njenemu pisateljevanju nekoliko eksotičen kolorit. V Parizu je spoznavala ono družbo, ki je nastopila po porazu drugega cesarstva, ko je začela vladati tretja republika. Pozneje se je vrnila v domovino. Njen drugi mož je bil slovenski poslanec Hugon pl. Berks. L. 1888. je napisala knjigo „Südslavische Frauen“. To je krasna izdaja z mnogimi umetniškimi reprodukcijami posameznih jugoslovanskih ženskih tipov prava poteza jugoslovanske žene, polna pozije. Uvod je napisal znani staroavstrijski zgodovinar in konservativni osemindesetnik Helfert. Ko je bivala na Dunaju, se je posvetila dramati. Njene drame in komedije so se uprizarjale na prvih dunajskih gledališčih. Snov je jemala posebno rada iz zakulisnega parlamentarnega življenja. Ustvarila je na Dunaju, kar je v Avstriji zelo redko, svoj politični salon. Živahna, vsestranska, umetnica v konverzaciji, je pisala z lahkoto pereče satire na one najvišje sloje, ki danes si vladajo Avstrijo. Njeni satiri je pa manjkala prava sila, bilo je v njej mnogo vere in živahnosti, pa ne vedno dovolj umetnosti. Kljub svojemu brezdovmnemu prepovedovalnemu talentu ji je manjkal dar koncentracije. Po smrti svojega soproga se je preselila v Gorico. Iskala je na jugu zdravja, ni ga pa našla. Njena poslednja drama iz bosenskega življenja „Bogumili“ je menda ostala v fragmentu. Bila je gotovo edna izmed intelektualnih jugoslovanskih žen, kakoršne so danes še redke.

Puškin in slovenski jezik.

Peterburška akademija znanosti pripravlja kritično izdajo Puškinovih spisov. V to svrhu izdaja študije o Puškinu pod naslovom: „Puškin i jeho sovremenniki.“ V pravkar izišlih snopičih IX.-X. te publikacije je natisnjen katalog privatne biblioteke Puškinove. V četrtem oddelku tega kataloga se nahajajo pod naslovom „Knjige v inozemskih jezikih“ na str. 296-297 pod tekočimi številkami 1200, 1201, 1202 tudi tri slovenske knjige, ki jih je imel veliki ruski poet. So pa to dela Antona Janeza Murka, in sicer slovensko-nemški ter nemško-slovenski besednik iz leta 1833. in slovenska slovnica za Nemce iz l. 1832. Zadnji dve knjigi ne kažeta sledu, da bi ju bil Puškin posebno rabil. Pač pa prva. V ta slovensko-nemški slovar Murkov je vložil Puškin več listkov belega papirja, s kakršnimi si je po navadi zaznamoval zanimajoče ga strani. Na nekaterih iz teh listkov so vidne besede, zapisane s svinčnikom in sicer lastnoročno od Puškina. Listki so vloženi med naslednje strani:

92—93, 132—133, 164—165, 168—169, 220—221, 232—233, 316—317, 508—509, 632—633, 636—637, 644—645, 676—677 in 688—689. Po tem slovarju se je torej Puškin bavil z našim jezikom. Znano je, da je zanesel tudi v svoje spise en sled slovenščine. V komentarju k prevodu staroruske pesmi „Slovo o polku Igorjevem“ razlaga Puškin besedo *kmét*, ki jo upotreblja v besedilu pesmi, pristavljajoč, da drugi Slovani še vedno rabijo ta izraz. V dokaz navaja brez navedbe vira slovensko rečenico: Kar gospoda stori krivo kméti morjo plazhat shivo. — Že kot gimnazijec sem bil večkrat radoveden, odkod je prišel v Puškinove spise ta slovenski rek. Zdaj nam je treba samo pogledati v Murkov besednik, tam stoji na str. 133 (od Puškina zaznamovani z listkom!) pod značnico: „*kmét* auch *kmét* m. der Bauer: kar gospoda stori krivo, *kméti* mórjo plazhat shivo, was die Herrnhafte unrecht thut, zahlt der Bauer durch sein Blut.“

I. P.

Filozofija.

Fr. Drtina: **Základy novověkého názoru životního.** (Osnove novodobnega življenjskega nazora.) — Praga 1909.

Prof. Drtina je v slovenski književnosti znan po svojem krasnem delu „Miselni razvoj evropskega človeštva“. V zgoraj navedenem spisu je hotel pisatelj pokazati, na katerih osnovah je zgrajen novodobni življenjski nazor t. j. nazor onih, ki mislijo samostojno, resno. Avtor najde, da sestoji iz treh bistvenih elementov: Iz ljubezni do narode in življenja, v zadovoljstvu nad samostojnim ustvarjanjem. Ta element črpamo iz antične kulture.

Iz ljubezni do bližnjega v zmislu moderne humanite kot učinkljive socialne dolžnosti. Tega imamo iz krščanstva.

Tretji element je iz dobe prosvete in obstoji v zaupanju v silo človeškega duha, da je znanost moč, ki pogoja aktivnost individualne volje.

Pisatelj razpravlja podrobneje o ljubezni do bližnjega v zmislu moderne humanitete in povdarja, da je narodno čuvstvo mogočen faktor moderne humanitete, ki ga je treba zlahtniti in jačiti potom narodne vzgoje. Spis zasluži že zaradi svoje temeljitosti, dasiravno je prav droben, da se omenja v slovenski književnosti. Dr R.

W. Pollitz: Die Psychologie des Verbrechens.

Knjiga razpravlja prav poljudno o raznih teorijah zločina tako, da lahko vsakdo dobi vpogled v dotične probleme. Avtor nam najprej opisuje razne oblike zločinov in potem njih vzroke, ki temelje v socialni družbi. Knjiga je sila važna in jo vsakemu priporočamo, posebno pa pravnikom in politikom.

Dr R.

„Klinik für psychische und nervöse Krankheiten“ prinaša v četrtem zvezku zanimiv članek od Th. Beckerja: „Über Simulation von Schwachsinn“. — Pisatelj obravnava o problemih simulacije in o metodah, kako je treba v konkretnih slučajih simulacije postopati ter se pri tem naslanja zlasti na slučaj, v katerem krivoprišežnik simulira slaboumnost. Metoda, katero imenuje pisatelj psihofizično, je v glavnem psihološko-spekulativna. Kako se ta metoda praktično uporablja in s kakimi uspehi, to se dá iz omenjenega članka prav lahko posneti.

Dr R.

Prof. Dr. Fr. Krejčí: **Svoboda vule a mravnost**. Nakl. Jan. Laichter. V Praze, 1907. (Otzaky a názory, št. 20.)

Vprašanje o svobodi volje bi samo na sebi ne imelo tolike važnosti, če bi ne bil z njim v zvezi problem mravnosti, katere si večina filozofov-etikov ne more misliti brez svobodne volje. Pisatelj pa si je vzel nalogo, da dokaže, da indeterminizem ni pogoj mravnosti, nasprotno, da se da ravno iz determinizma znanstveno razložiti izvor in razvoj mravnosti. Karakteristikon mravnosti, ki velja za vse njene stopnje in v vseh časih, je red in pravilnost v dejanjih, ker le z reda in pravilnosti se da sklepati na izvestno pravilo, na princip, ki vodi posameznika in družbo pri vseh činih. Psihologija nam pravi, da je bil v začetku razvoja ozir na pri-

jetnost, ali neprijetnost edino pravilo, ki je vodilo človeka, da je eno pozelel, drugega se izogibal. Cilj njegov je bil: razkošje, tudi še potem, ko se je naučil žrtvovati za trajnejši užitek hipno naslado, ki dostikrat vodi za seboj boleost. To, kar je človeku subjektivno prijetno, je pa organizmu v korist. Človek, hrepeneč za prijetnostjo, instinktivno ohranjuje in izpopolnjuje svojo telesno eksistenco, pri čemer je podvržen nagonu samoobrambe. N r a v n o s t (katere vidni znak je pravilnost!) ima torej svoj izvor v nagonu samoobrambe; človek je bil prisiljen postati nraven, da bi se obranil — za svobodo volje ni mesta! Če je pa hotel svojo eksistenco obraniti za bodočnost, je moral poznati okolico in njene nevarnosti za življenje ter urediti temu primerno svoje življenje. Potemtakem se javlja mravnost s tem, da se človek prične zavedati življenjskih predpogojev. Človek je hotel živeti; ko so se pa tej težnji postavile nasproti ovire, se je zavedel, da hoče živeti brez njih, da hoče živeti neovirano, srečno. Motiv človeškega dela je sreča, cilj npravnega razvoja je srečno življenje. In zato je mravnost zavedanje predpogojev za srečno življenje. Nagon samoobrambe pa ne vodi, kakor bi se zdelo, k brezobzirnemu egoizmu, ampak k humanitetnim idealom naše dobe. Fizično razkošje, egoizem in pa npravnih ideali moderne dobe, to sta dve končni točki, med katerima se je vršil razvoj mravnosti. Nagon samoobrambe je bil takoj v začetku modificiran po enako močnem, spolnem nagonu, iz katerega je z materinstvom morala vzkliki simpatija, prva sled altruizma, ki se je širil, čimbolj se je širila rodbina. Egoizem se je med sorodnimi rodbinami vsled skupnih interesov vedno bolj manjšal. Vedno več tal je bilo za altruizem. Vendar pa mravnost ne propagira altruizma, ki bi privedel ad absurdum; njeno pravilo je le: Zavedaj se, da je tvoje lastne sreče

predpogoj sreča celote ali: Živeč za sebe živi za druge.

Najvišji npravni zakon velevala tedaj: Živi! in to vsakemu človeku; s tem mu nalaga dolžnost, skrbeti za telesno zdravje in duševno izpopolnitev, ki je potrebna, da se lahko izognemo našemu življenju škodljivih vplivov ter se pustimo pod blagodejnimi vplivi, to je npravna svoboda (relativna svoboda, ker pod vplivi smo vedno, onim, katerim podlehamo po naši naturi, se sploh ne moremo ogniti) — katero si moramo s trudom priboriti. Izobrazba je pogoj npravnega razvoja k idealom humanitete. Če pa moram živeti, tedaj pa imam in moram imeti tudi pravico živeti. Zato končna norma: Živeti in pustiti živeti! norma, ki sta ž njo v zvezi narodnostno in socialno vprašanje. Princip samoobrane ne daje torej sankcije nasilju ter pravici močnejšega. Iz nagona po samoobrambi — pa je razumljiv izvor in razvoj npravnosti. — Ves opis bi lahko imenovali: Credo filozofa-pozitivista, nekaj mogočen odgovor in ugovor proti vsem tistim, ki govore o onemoglosti in brezidealnosti pozitivizma. Podati vsebino prirodne, pozitivne npravnosti, v nasprotju s filozofi — in etiki — idealisti najti zmisel in cilj človeškega življenja tu na zemlji, „stvoriti ideal npravnega življenja tako, da niti najidealističnejši idealisti ne bodo mogli reči: tako ne morete delati, takšni principi človeka ponižujejo,“ to je namen spisa. Za svoje življenje ne potrebuješ nobenega drugega regulativa nego npravnost in sicer prirodno npravnost, zakaj: v npravnem prepričanju, v zmislu prirodne etike, konsolidiranem in poglobljenem, imaš odgovor na vsa vprašanja, ki obdajajo človeka že od začetka sem; prirodna etika daje svetovni nazor, je filozofija modernega človeka. Npravnost je nad verstvom,

npravnost je nad filozofijo (filozofijo v ožjem zmislu = metafiziko). Vrednost verstva se meri po tem, kakšne so npravne norme, ki jih podaja. Človek pa, ki ima npravnost, ne potrebuje verstva, ki pride v upoštevanje tam in v toliko, kjer in v kolikor npravnost podpira. Istotako se sodijo metafizične hipoteze in etični diktati na njihovi podlagi oznanjevani le s stališča npravnosti. Človeku, ki ima globoko npravno prepričanje, ni potreba niti verstva, niti filozofije, ne v ožjem in ne v širšem pomenu besede, „ker vse, kar potrebuje in more vedeti o sebi in o svetu, vé, da je njegovo življenje del življenja celote, vé, da živeč npravno izpolnuje svojo nalogo...“ „Npravnost pomenja za ljudi vse, ali narobe, vse, kar za človeštvo kaj pomenja, vse je obseženo v pojmu npravnosti. Npravnost je smatrati za najvišje od vsega in je ni napravljati odvisne od česa višjega.“ In če tako gledamo na npravnost, tedaj bomo iskali le v njej trdni temelj, na katerega se nam bo opreti v burnih današnjih sporih, ki vznemirjajo družbo in posameznika.

Kar se metodološke strani spisa tiče, je še v dvojnem oziru podučljiv. Cela sestava dokazuje, kako se dajo najtežja filozofska vprašanja brez vse naučene navlake preprosto in zato razumljivo ter vabljivo obravnavati; drugič, kako potrebno je znanje psihologije v vseh stvareh, ki se le nekoliko tičejo vprašanja svobodne volje in npravnosti. Vesten pravnik bi si moral to posebno k srcu vzeti, zakaj: „sodništvo bo le nadaljevanje šolske vzgoje in se bo posluževalo istih sredstev.“ Tedaj: sodnik bodi — pedagog.

Radovan Krivic.

Literarna kritika.*)

Ivan Grafenauer : „Zgodovina novejšega slovenskega slovstva. I. del. Od Pohlina do Prešerna. Ljubljana. Katoliška Bukvarna. 1909. 150 str.“ in slovenska kritika.

Kadilo se je pisatelju od vseh strani in z mogočnimi mahljaji kadihnice: ko je bilo dotiskanih šele nekaj pol (DiS 1909, julij, 333), je že proglasil literarni kritik „Slovenčev“ dne 30. junija 1909 knjigo za delo, ki „podaja popolno, objednem pa ne preobširno sliko o razvoju, motivih in notranji vrednosti naše novejše literature v jasni, logiški razporedbi“, pohvalil „pregnantnost“ avtorja, ki „naše slovstvo premotriva tesno v njega vzročni zvezi z vsem narodnim dušnim življenjem“, ter zatrdil, da bo delo knjiga „služila pravtako izbornu strokovnjaku, kateremu bo podala ključ do marsikaterih problemov v našem slovstvu, kakor tistim, ki se hočejo šele informirati ali šele učiti“; v „Slovenskem Narodu“ je naglasil L(ekar?), „da je pisatelj podal popolnoma objektivno sliko prosvetljene in romantiške dobe“, da je „trezno in vestno preценil vse vplive, ki so učinkovali na narodno in duševno življenje Slovencev ter na takratne pisatelje“, da je „pregnantno... orisal milje in pravično... karakteriziral pisatelje

in njihova dela, posamezne dobe in ideje onih dob“ (7. VIII. 1909); v „Dom in Svetu“ se je dr. L. L(enard) sicer izgovoril, da „v posameznosti se sedaj, ko ima pred sabo nekaj pol, ne more spuščati“, pohvalil pa je Grafenauerjevo objektivnost, nazval njegovo obravnavo predmeta „jedino praktično“ ter izjavil, „da se je pisatelju namen popolnoma posrečil“ (1909, julij, 333); uredništvo „Ljubljanskega Zvona“ je prišlo do nekoliko ne-logičnega zaključka, da je knjiga „vseskozi originalno delo, dasi morda ne nudi bogve koliko novih in še neznanih podatkov“, ter navrglo Grafenauerju še ocvirk, da „ima bister pogled“ in da „je obdarjen s tisto tankočutnostjo, brez katere često ni možno priti resniči na sled“ (1909, avgust, 502); v „Času“ je povedal Izidor Cankar, da „Grafenauerjevo knjigo označuje lehkota, s katero je pisana in s katero se tudi bere“, da „zelo jasno in pregledno zasleduje notranje in zunanje vplive, skrbno opazuje vzročno zvezo struj“ (1910, 79); in čitatelje „Voditelja“ je opozoril Ivan Pregelj, da mimo „malenkosti knjiga zadovolji in (da) smemo nestrpni pričakovati nadaljevanja“, da je knjiga „izbornu pisana zgodovina slovenske romantike“, ki bo služila „gotovo vsem šolnikom in

*) Knjige v oceno naj se pošiljajo na naslov odgovornega urednika tega oddelka: dr. Ivan Prijatelj, Dunaj XVIII. Währingerstrasse 147.

šoli sploh, ker je enotna in omejena na izrazitejše osebnosti, katerih stališče je v slovstvu splošno priznано" (1910, 44).

Pomislekov je zabeležila kritika in summa summarum deset: Lenard je mislil, da mora vsaj nekaj reči, pa je omenil, da „meja med »prosvetljeniki« in »romantiki« je pač bolj idejalna kot realna“. K temu je še dodal željo, da bi avtor pod črto navajal vire, a se je previdno zopet umeknil, češ, da je Grafenauer to iz praktičnih ozirrov opustil. Globlje je posegel Izidor Cankar, ki očita pisatelju celo „malo jecljav jezik“ in ki mu v knjigi razven tega ne ugaja: 1. stališče napram »janzenistom«, 2. napram Bleiweisu, 3. napram Jeranu, 4. razlaga „Krsta pri Savici“ in 5. karakteristika Prešerna ter sploh pomanjkanje splošne karakteristike“ (Čas 1910, 79—81, 146); razlaga „Krsta“ tudi Preglja ne zadovolji, ki preko tega pogreša „nekoliko karakteristike Slomškove, posebno njegovega sloga“, ter avtorju sploh očita, „da... le bolj referira in ne zavzema v gotovih prepornih točkah... nobenega izrazitejšega stališča“. Ker je Grafenauer Cankarju vsaj prve tri točke izpodbil (o. c. 146 sl.), bi ostalo še sedem pomislekov. Čeravno pa je označil Cankar -Bregar še „marsikaj“ za „nalogo drugih“, niti Lenarda ni izdregal do zavesti naloge, ki mu je nastala, ko so se pridružile tistim prvim polam še druge... In tako je še vedno odprto vprašanje, jeli Grafenauerjeva knjiga res takorekoč brezpogrešni katekizem vsega, kar mora vedeti in znati slovenski inteligent o dobi od Pohlina do Prešerna, „ako hoče v nebesa priti“, ali pa le slovenski uredniki in kritiki zopet niso storili svoje dolžnosti.

I.

Japljeve neizdane pesniške prevode imenuje Grafenauer „dokaj dovršene“, par vrst nižje pa izda, da more soditi „Japljeve pesmi... le po cerkvenih“ (12), torej tistih po-

svetnih prevodov niti videl ni. V takem slučaju bi pisatelj pač ne smel kombinirati po podatkih Bleiweisa (Koledarček 1856, str. 56) ali Marna (Jezičnik XXII. 62), saj je blizu tam profesor, kjer Japljevi rokopisi „še vedno leže neizdani in neporabljeni v ljubljanskem Rudolfinumu“. Trditev, da je Volkm er „čisto osamljena prikazen in torej brez nadaljnega vpliva na razvoj slovenskega pesništva“ (12), je še za Grafenauerjev tesni pojem literarne zgodovine preveč predrzna: bivši varaždinski dijak je vendar nadaljeval v ptujski dekaniji literarno tradicijo in predstavlja drugo stopnjo v pokretu, ki se je začel tu l. 1758. s prevodom Parhamerjevega katekizma (prim. Ilešič, ČZN III. 23, 28), pripravljaj je tla kulturnim delavcem naslednjega stoletja.

Vodnikove „Pesmi za brambovce“ niso le „po večini posnetki in prosti prevodi po nemških brambovskih pesmih“ (27), ampak ni med njimi niti ene izvirne: že Čop je opozoril, da so v vse pesmi prosti prevodi Collinovih „Wehrmannslieder“ (Šafařík, Gesch. d. südsl. Lit. I. 83) in to potrjujeta sedaj tudi Robert F. Arnold in Karl Wagner v svoji na slovenskem referatnem trgu neopaženi knjigi: Achtzehnhundertneun. Die politische Lyrik des Kriegsjahres (Wien, 1909), kjer so določeni nemški originali vseh Vodnikovih, vseh Cvetkovih in štirih Primičevih brambovskih pesmi (328—30), dočim so se celovške „Pesme za deshelski bran“, „Nova Brambovka Petem sa svefte Gorenze 1809“ (Kotnik, ČZN III. 87—91), in „Pefim Krajnških Brambovzov per Banderfkimu Sheganjij v' Lublani 30. dan Maliga Travna 1809...“ (Žigon, ZMS V. 147) prezrle. — Da je bil Vodnik član prostozidarske lože, ni samo „zlobno poročilo policijskega komisarja Simona Kremnitzerja“ (30): „Vodnigg Professor“ se nahaja tudi v „Kazalu oseb, po ponovnih ovadbah kot člani prostozidarske lože naznačenih“, ki ga je po-

slal par dni pred 13. julijem 1813 graškemu guvernerju grofu Bissingu celjski okrajni glavar grof Raymond Auersperg, ki je postopal zelo previdno ter čakal poročil od raznih strani (akt ad 251 ex 1813 v arh. notr. min.), in vse kaže, da je bil Vodnik res framazon. V ljubljanski francoskoilirski loži „Prijatelj rimskega kralja in Napoleona“ je moralo biti po pravilih med 60 člani sploh 12 „ilircev“ (Réglement de la R. L. franco-illyrienne sous le titre distinctif des Amis du roi de Rome et de Napoléon a l'Δ. de Laybach, Au de la V. L. 5811 [=1811] art. V). Kaka bela vrana med svojimi kolegi pa Vodnik tudi ni bil, če je bil član lože, saj so bili to tudi J. Pinhag, ravnatelj teologije v Ljubljani, J. Ricci, ljubljanski kanonik, ali pa kaplan J. Orthaber, župnik in dekan Karlitzky, dekan A. Kautschitsch, vsi v Mariboru (Die Freimaurerei Österreich-Ungarns, Wien, 1897, 106—7).

„Ilirska ideja pri nas“ še dolgo „po Vrazovem odhodu v Zagreb [1838]“ ni „propadla“ (47), nasprotno, se šele prav razživela, ko so začeli delovati ilirski zbori v Gradcu, Ljubljani in Gorici, kakor kažejo pisma Vrazovih korespondentov v zagrebški vseučiliški knjižnici. Stavki, da „iz Vrazove prve pesniške dobe, ko je pesnil še slovensko, se je ohranilo prav malo“, a da „večino spisov, kar jih je imel od l. 1832.—1836., je izgubil na svojem potovanju po Štajerskem l. 1837.“ (48), se l. 1909. ne bi smeli več ponavljati: saj so pisale „Novice“ že l. marca 1854, da se nahajajo med Vrazovo ostalino tudi njegovi „prvi pesniški poskusi“, v Letopisu Maticice Slov. 1869. l. se pa čita Macunov predlog, naj izda Matica Slovenska kot VI. zvezek „Děl“ Vrazove izvirne slovenske pesmi (15), zgolj dokazi, da so se morale pesmi, o katerih izgubi poročča Vraz 19. novembra 1837 Prešernu (Děla V. 163), pozneje zopet najti in da se hranijo v Matici Slovenski... Kak Vrazov „Vienac soneta“ kot knjiga à la

„Djulabije“, „Glasi iz dubrave žerovinske“ ali „Gusle i tambura“, kakor ga namiguje Grafenauerjeva stilizacija (48), leta 1845. ni izšel, ampak le 12 „Sonetov“ v — Danici. Urednik „Kola“ Vraz ni bil le do l. 1847. (48), ampak je uredil tudi VII. knjigo, ki je bila v tisku ob njegovi smrti, zadnja knjiga „Kola“ pa je izšla — l. 1853. Jarnik in Majar v „Kolu“ nista sodelovala „med drugimi“ Slovenci (48), ker je „sodeloval“ izmed Slovencev le še Krepel, ki je izročil Vrazu rokopis „Dogodivšin“ z dovoljenjem, da sprejme v „Kolo“ katero mu drago poglavje (II. 47). „Narodnih pesmi, ki jih je nabral on za grofa Auersperga“, Vraz Prešernu l. 1837. pri svojem drugem obisku v Ljubljani ni mogel obljubiti (135), saj namen njegovega nabiranja, ki se je začelo že 4 leta prej (prim. Narodne Pěsni Ilirske XXVI, Děla V. 208), ni bil Auersperg, pač pa se je odzval takrat Auerspergovi prošnji (prim. Štrekelj, ZMS III. 7), da mu pošlje na Prešernovo addresso nekaj iz svoje zbirke (LMS 1877, 158, 160).

Kombinacija, da je odklonil Sedlnitzky prošnjo za izdavanje „Slavinje“ „najbrže tudi zato, ker ljubljanski zaupnik Sedlnitzkega ni vedel ničesar poročati o (Holz- apfeljevem, Andriolijevem in Ciglerjevem) političnem mišljenju“ (50), je čisto iz trte izvita olepšava škofa Wolfa, saj pravi Sedlnitzky izrecno, da ne dovoli lista na podlagi neugodne izjave Wolfove (Prijatelj, ZMS IX. 4): če policija ni mogla o političnem vedenju prošnikov ničesar poročati, je to vendar dokaz, da jim ni mogla ničesar očitati! — Trditev, da Čop in Prešeren „nista mogla mirovati, osnovala sta „Kranjsko Čbelico““ (50), dela, kakor vse kaže, Kastelcu krivico! J. Kosmač je poročal o ustanovitvi „Čbelice“ v „Slov. Glasniku“ z dne 1. avgusta 1864 sledeče: „V letu 1830 sproži v družbi več za slovenščino vnetih Slovencev... Kastelic željo, izdajati „Kranjsko Čbelico“ v posamnih

zvezkih. To misel razodene... Čopu, dr. Prešernu in še več drugim za slovensko rcč vnetim in iskrenim možem, ki jo enoglasno in s posebnim veseljem poterdijo, in ob enem obljubijo početje njegovo po moči podpirati" (246). In ko je A. Dimitz ponovil naslednjega l. iz „Carniolie“ III. (1840) str. 213. v „Blätter aus Krain, Beilage zur Laibacher Zeitung“ IX (1865) str. 19. Malavašičevo poročilo, da je „Čbelico“ „Čop ustanovil, Kastelic pa izdajal“, se je brž oglasil Kastelic s popravkom, „da ni pravilno, da bi bila prišla prva pobuda od Čopa“, in z obljubo, da pošlje prihodnjič o stvari natančnejše izvestje (o. c. 48). Izvestje sicer ni izšlo, vendar bo pa treba prisoditi zaslugi iniciative Kastelcu. — Podatki o Korytku (60—1, 134) se bodo morali v drugi izdaji precej korigirati, ker se je našlo medtem novo gradivo, med drugim tisto famozno Gajevo pismo Korytku z dne 9. julija 1838. (I. Франко, Записки наук. товариства имени Шевченка LXXXVI. 113—5), za čigar eksistenco je mogel vedeti Grafenauer še samo iz Prešernovega pisma Vrazu (137). — Čop si svoje knjižnice seveda ni nabral šele na potovanju v Prago l. 1834., kakor bi lahko kdo sklepal iz Grafenauerjeve razporedbe stavkov (68).

Da bi iz dobe Prešernovega študiranja v domovini „razen suhih podatkov šolskih spričeval... skoro ničesar o njegovih zasebnih študijah in o osebnostih, ki so vplivale na mladeniča, bodisi osebno, bodisi po svojih spisih“, „kakor tudi ničesar... o kakih njegovih pesmih“ ne vedeli (74—5), je malce preveč povedano: Grafenauer je namreč poznal na tiste za pesnikov razvoj ne čisto brezpomembne podrobnosti, ki jih je priobčil Finžgar (Kat. Obzornik VIII. 103—12). Primičeva Julija se ni poročila l. 1840. (88), ampak 28. maja 1839. (Žigon, ČZN III. 198): če se postavi datum, naj bo pravilen, a ta ima povrh še drugega zanimivega soseda: 18. maja 1839 se poroči Primičeva

Julija, 15. oktobra i. l. porodi Ana Prešernu prvorojenko (E. Jelovškova, Spomini 21)...

Petrarkovega soneta „Era l'giorno“ Prešeren ne citira v elegiji „Slovo od mladosti“ (93), ampak v elegiji, ki je dobila pozneje ime: „Prva ljubezen“ (Zhbela III. 19). Žigonovo razlago „Krst“ (= boj Prešernovega časa „za napredek domače kulture in slovstva proti ponemčenemu vladnemu samodrstvu in njega vernim služabnikom jožefincem in janzenistom“ (118) brani Grafenauer proti Cankar-Bregarju z očitanjem, da „Bregar je prezrl, kako strogo Prešeren v „Krstu“ loči Valjahunovo [Pavškovo] od Bogomiline in duhovnikove vere [prave vere krščanske ljubezni]. Črtomir se spreobrne k tej“ (Čas 1910, 147), toda Bregarjeva trditev, „da je paralela popolnoma nemogoča, ker je nelogična“ (o. c. 80), s tem odgovorom še davno ni izpodbita, in tudi upravičenost vsiljene operacije z „ironijo, samim ostrim sarkazmom“ nad Prešernovim pismom Čelakovskemu z 22. VIII. 1836 (125) s tem še dolgo ni dokazana! Koga pahne ta razlaga med „pogane“, katerih „zmot oblake“ bi naj začel Prešeren sedaj preganjati? Prijatelja Čopa, kateremu je pesem posvečena!! In kje se naj išče stranka, h katere „pravi veri krščanske ljubezni“ bi se bil Prešeren nakrat izpreobrnil? Žigon trdi, da med „pravim našim nekajtimarskim duhovstvom“ (ZMS VIII. 119); toda s tem je Prešeren, ki ni svojega svobodomiselnosti nikomur vsiljeval, že prej izhajal!! In kaka „sveta pisma“ prosta zmote vsake“ bi se bil odločil Prešeren širiti odslej med Slovenci? Grafenauer razvija Žigonov klopčič in meni, da je mislil Prešeren na „Poezije“, „v katerih hoče učiti rojake-Slovence in brate dalje čez njih meje... vere, ljubezni in miru in sprave“ (128); toda ali je prej probuji Slovencev nasprotoval?! Žigon-Grafenauerjeva razlaga „Krst“ odreka Prešernu zavest pietete ter zmisel za logiko in konsekvenco paralele, in treba bo

ostati na kaki naravnejši poti, da se premostijo nasprotja, ki obstojajo 1) med Prešernovim svobodomiselnim svetovnim nazorom pred „Krstom“ (L Z XXV. 530) in po „Krstu“ (E. Jelovškova, Spomini 24—5) ter „upom sreče unstran groba“, 2) med posvetilom Čopu, kjer pravi, da pesem „ločitvi od njega mi je hladilo, bila je lek ljubezni stari rani“ ter pismom Čelakovskemu z dne 22. avgusta 1836, kjer prosi, naj se smatra poem kot „metrična naloga, s katere rešitvijo je bil v zvezi namen, da si pridobi naklonjenost duhovščine“ (L Z II. 110): V prvem obupu radi dveh izgub je začel zopet verovati na svidenje in srečo „unstran groba“, a ko je bila pesem gotova, in je pisal posvetilo, velja zanj že zopet, da „srce veselo in bolno, trpeče, vpokoje bodo grôba globočine“, srečen pa se mu zdi tisti, „kdor z Bogomilo up sreče unstran groba v prsih hrani“; ko je pošiljal poem Čelakovskemu, si je impuntiral že motive, ki bi bili utegnili po Prešernovih mislih povzročiti tudi Čelakovskega prevod Avguščina...

Iz Prešernovega pisma Čelakovskemu posneto vest, da je izšel „Krst“ „približno ob koncu marca“ (129; L Z II. 110), je treba v toliko korigirati, da je bil dotiskan „Krst“ 14. aprila 1836, in sicer je plačal Prešeren za tisk, ovitek in papir: 27:40 fl. (poročilo dr. Šlebingerja iz Blasnikovega „Arbeitsbucha“). Eksistenca tiste „večje epske pesmi v nibelunških kriticah“ („Die Gründung von Grossgallenberg“!), o kateri bi bil pisal Prešeren po Trstenjakovem poročilu iz začetka 70tih let „leta 1838... Vrazu v Gradec pismo“, da jo je dunajska cenzura prepovedala (Pintar, L Z XXI. 490), pa ni tako gotovo izpričana, kakor ponavija za Pintarjem tudi Grafenauer (132, 151). Vzroki: 1) Vsa Prešernova pisma Vrazu iz l. 1837—8 so ohranjena, 7. sept. 1840. piše Vraz Prešernu, da ni prejel od njega že dve leti niti zloga“ (Dela V. 191), l. 1838. je pisal torej Prešeren Vrazu dne 19. julija zadnjič

(LMS 1877, 161—3), a v Prešernovih pismih ne najdeš niti najrahljšega migljaja, ki bi mogel potrditi Trstenjakovo poročilo! 2) Med cenzurnimi akti v arhivu notranjega ministrstva brskaš zastoj, če iščeš vesti o kaki Prešernovi pesmi o Šmarni Gori! Zato je precej verjetno, da je pesem v Trstenjakovi verziji plod Trstenjakovega slabega spomina in bujne fantazije; če se pomisli, za kako nezanesljive so se Trstenjakovi podatki že izkazali (prim. Prijatelj, ČZN VII. 166), ne bi bilo to nič novega!

Čelakovskega odgovor na Prešernovo prošnjo z dne 29. aprila 1833, da bi se tiskal zvezek slovenskih narodnih pesmi v Pragi (134; prim. L Z II. 51—2), se je med tem našel: Čelakovský je obljubil vsakojako pomoč, menil pa: „Nekoliko težav bo delala menda cenzura, ker izmed nastavljenih cenzorjev ne čita nobeden slovenski; govoril bom s predstojnikom, da izroči rokopis prof. Jungmanu, ker pomagajo pri takih stvareh včasih tudi profesorji (BHTIII LXXXVI. 104—5).

Pri tekstni redakciji Korytkove zbirke Prešeren ni le „najbrže tudi pomagal“ (134), saj pravi Korytko sam, da mu je pomagal Prešeren „pri primerjanju in pripravljanju variant“ in ga „s svojimi znanostni podpiral“ (Ost u. West 1838, 259). Da sta izročila Prešeren in Kastelic svoji zbirki Korytku, Vraz ni morda po kaki pomoti „mislil“ (135), saj se je to res zgodilo, in je zahvalil Korytko že 24. junija 1838 med tistimi, ki „so podpirali njegovo podjetje s pošiljatkami“, tudi Prešerna in Kastelca (Ost u. West 1838, 259). Da bi bila poslala Prešeren in Kastelic istodobno, „bržkone še leta 1838“, svoji zbirki tudi Vrazu (135), je vsaj precej neverjetno. Vraz-Prešernova korespondenca iz l. 1838. ne ve o tem ničesar, v Vrazovi ostalini teh zbirk, znašajočih skupaj 45 pesmi (Vraz, Dela V. 177), ni! Grafenauerjeva podmena je tem neverjetnejša, ker se da dokazati, da si je Vraz izmed

13 pesmi, ki so spojene v njegovi ostalini s Prešernovim imenom, 5., 6., 8. in 9. prepisal januarja 1837 sam v Ljubljani, 1., 2., 3., 4., 7. in novo redakcijo 5. ter 6. pa dobil šele l. 1840. s Smoletovo zbirko (prim. Štrekelj, ZMS III. V. 10—1). „Nesrečnega lovca“ in „Zlahtnega gospoda Baroda“ si je prepisal Vraz že l. 1837. (5. in 6.) in najbrž takrat je dobil tudi prepise „Marka“, „Matjaša“ in „Alenčiče Gregičove sestre“, ki so tudi poznamenjene v „Nar. pèsnih ilirskih“ s Prešernovim imenom (12—15, 22—5, 29—32, 201—4) in pa pesmi „Turki pred Dunajem“, „Pegam ino Lampergar“, „Slovo“ ter „Glas“, ki so poznamenjene z imenom Kastelčevim (41—2, 146—9, 178—9, 184—5, 201—4). Zapisi se Prešernu po vsej priliki že takrat niso dopadli, ko jih je pa zagledal v Vrazovi tiskani zbirki, je bil tem nezadovoljnejši, ker se je bil navzel med tem Korytkovega načela, da bi se „ne smele zapisovati pesmi nikdar drugače, kakor takrat, ko jih ljudstvo poje“ (Ost u. West 1838, 380): zato jih v pismu Vrazu ne imenuje „korrupt“ „radi tega, ker jih še ni bil predelal“ (135), ampak radi tega, ker niso bile od pojočega ljudstva zapisane. L. 1836. je bil pač Amerling v Ljubljani (Gradja VI. 10), iz Prešernovega pozdrava za Mácho (Mácha, ne Maha. kakor je prepisal iz L Z II. 112 Grafenauer) in njegovega spremjevalca pa bi Grafenauer še ne smel sklepati, da sta bila ravno istega leta v Ljubljani tudi ta (143): in res se je sedaj izkazalo, da je bil Mácha v Ljubljani 29. in 30. avg. 1834 (Listy filologické XXXVII. 359 sl.¹⁾)

¹⁾ Na str. 146 popravlja G. „dr. Prijateljevo pomoto zastran muzejskega cenzurnega rokopisa“ Prešernovega, češ, da je to prvi rokopis, ki ga je vložil Prešeren s prošnjo za natisek pred Blaznikovim, ki je bil drugi. G. se ni šel prebrat v noben cenzurni arhiv in vendar popravlja „pomoto“. Zadostujejo mu različne uradne številke na aktih in prilogah (kako se različni popravki v obeh rokopisih razlagajo, za to bi bil lahko našel mgljaj

II.

Upotrebljeno literaturo navaja Grafenauer samo deloma zdaj v tekstu, zdaj pod črto, zdaj z golim imenom pisatelja, zdaj z golim imenom zbornika in stranjo, zdaj z imenom pisatelja, zbornika in stranjo, zdaj z imenom pisatelja in zbornika, z nadpisom članka in stranjo.

Pritem Žigon res ni prikrajšan, a sistematič bode tako samovoljno citatno eklektiko z neprijetnim občutkom odklonil, in kdor ima zmisel za doslednost, pošlje to variacijo k vragu! Zakaj zazna čitatelj, kdo je pisal o Prešernovem zapuščinskem aktu a ne zve, kdo je priobčil akte k nameravani izdaji „Slavinje“ (50)? Zakaj se navede, kje so tiskana Zoisova pisma Vodniku, a ne omeni, kje se more najti prvo Kopitarjevo pismo Dobrovškemu (39)? Zakaj se najdišča Prešernove korespondence enkrat omenjajo (130, 135, 136, 147), drugič ne (63, 79—80, 90—1, 99, 100, 109, 129, 137, 143)? I. t. d., i. t. d. Knjigi, kjer je v tej ali oni obliki omenjenih že 44 literarnih virov in pripomočkov, brezdvomno ne more škodovati, ako se oprema izvede dosledno in spravi v sistem. Za knjige, ki so namenjene sicer širjim krogom, a vendar reflektirajo na uvaževanje znanstvenika, je pač najprimernejša oblika à la Surminov Preporod ali Drechslerjev Vraz: pripoved gladka, brez polemičnih vrivkov in postranskih skokov, upotrebljena literatura — ne bibliografija — na koncu knjige! Kdor ve, koliko truda stane vestnega znanstvenika razbor vi-
v Marnovem Jez. XVII. 57; XVIII. 59). Razlika števil pa prihaja samo odtod, da nosi Pavškov reviz. izvod nizko štev. njegovega reviz. urada (291 ex 1846), tiskovni rokopis Blaznikov in akt pa visoko štev. gubernskega urada 17087 (17687 v IMK. XVIII. 58 je tiskovni pogrešek!) s podpisom referenta Ladiniga. Zato, ker je imel Pavšek eno uradno štev., Ladinig pa drugo, bi pisec slov. literarne zgodovine še ne smel sklepati, da je „Prešeren svoje „Poezije“ dvakrat vložil v cenzuro“.

I. P.

rov, mora tudi poskrbeti, da njegov trud ne bo izgubljen, in da bo naslednik lahko mirne vesti ž njim operiral! Sicer bi pa bil marsikateri stavek Grafenauerjeve knjige temeljitejši, da mu je moral navesti provenienco. Zato bi se pa bil lahko ognil marsikateremu pohujšanju: nepotrebnim ponavljanjem kakor ono o temeljih Kopitarjeve slovnice (34, 37), o učiteljih na graški slovenski stolici (37, 46), o paraleli: Judovsko dekle — die Judentochter (93, 144), o Prešernovi uporabi „premalu tragične snovi“ mesto za tragedijo za novelo (91, 102), o Smoletovi nameravani mignonski izdaji nar. pesmi (60, 134); nepremišljenim prehodom à la: „Po Vodnikovi smrti in že pred njo se je začela v slovenskem slovstvu nova doba, doba romantike“ (32), ali „v Ljubljani se je začelo slovstveno delo že nekoliko pred letom 1830.“ (50); nerodnim floskolam, kakor da je bil Prešeren „že v četrtek, 2. februarja“ v Blatnem gradu (90) ali citatom pisem, kjer se n. pr. najprej navede, da je pisal Čelakovský „dne 24. decembra, na božični večer 1832. l.“ Prešernu to in to, potem pa v oklepaju še dostavi: „Čelakovský Prešernu“ (99, prim. tudi 100). Za nemška pisma, ki so celotno že objavljena (13, 57, 79—80, 91, 107, 129—30, 131, 135—41), bode pač treba uveljaviti Štrekljev primer (n. pr. ZMS III. 4 sl.): v slovenski knjigi se naj upotrebijo slovenski prevodi! Sicer pa opozarja tudi Grafenauerjeva uporaba pisem večkrat na naš skupni greh: kjer bi se moralo operirati z rezultati podrobne analize, se operira z regestami (prim. 13, 15, 135 sl.).

Neprijetna presenečenja so pripravljena za tistega, ki vzame naj-novejšo „Zgodovino novejšega slovstva“ v roke s prepričanjem, da literarni zgodovinar epohe ne sme pribiti vsake stvari tam, kjer se je ravno domisli, ampak da se mora sprijazniti s pripovedno tehniko in ekonomijo, proračuniti, kateri momenti spadajo kot ključ razume-

vanja posameznih faz in ljudi v uvodne preglede, kateri momenti morejo služiti za sintezo večjih oddelkov, kako vzporednost predmetov zahteva razvoj in logika, komu gredo vodilne vloge in kdo se mora vzeti mimogrede s seboj. Janzeniste, katerih prvi zastopniki bi se morali omeniti v Zoisovi bližini (12 sl.), privleče Grafenauer še le takrat iz skrivališča, ko jih že neobhodno potrebuje v boju proti „Čbelici“ (54). Kopitarjevi nazori o poeziji, ki bi jih iskal navaden kristijan v Kopitarjevem oddelku (39—40), ker bi moral vendar že oris Kopitarjeve duševne fiziognomije pripraviti čitatelja na njegov sprejem „Čbelice“, se prikažejo še le pri „abecednem prepiru“ (51 sl.). Rekord razporedbe, kakršne nas bog vari, pa se začne na str. 43., od koder se vrsti pod raztrgano krinko „splošne karakteristike dobe“ (65) mešanica „Ilirizem in Stanko Vraz“ (43—49), „Čbelica in abecedni prepir“ (50—60), Korytko (60—1), Smole (61), čbeličarji s Ciglerjem (61—3), Slomšek z načrtom „Mohorjeve družbe“, „Drobtinicami“ in prenosom škofijskega sedeža (63—5) mirno pred Čopom (65—71), in Prešernom (71—153)!! Človek zija in se vpraša, je-li še držijo dejstva, da je našel ilirizem Prešerna že na vrhuncu umetniškega stvarjanja, da je bila 6 let največja želja mladega Vraza, doseči Prešerna, da je budila „Čbelica“ v graškem krogu željo, dokazati, kako se umejo pozikusiti Stajerci s Kranjci, da se smer Korytkovega in Smoletovega dela brez Prešerna ne da misliti, da je Slomšek mnogo bližji Bleiweisovi nego Prešernovi dobi.

III.

Grafenauer je oprtil svoji knjigi obljubo, ki diši po samohvali: „Zasledovati hočemo, kako se je razvijalo in raslo (slovensko slovstvo) v zvezi z narodovim dušnim življenjem, a prezreti tudi ne smemo vplivov tujih literatur, če so povzročile ali pospeševale kako novo gibanje v našem slovstvu. Obračati

pa hočemo svoj pogled pred vsem na poetiško literaturo, na znanstveno pa samo v toliko, v kolikor se nam kaže v njej takozvani »duh časa« in v kolikor je javila svoj vpliv na lepo knjigo“ (1). In pregovor, da obljuba dolg dela, velja tudi za avtorja zgodovine dobe „od Pohlina do Prešerna“, torej one posebno važne dobe slovenskega slovstva, ko so začeli Slovenci zavestno idejne valove velike Evrope zopet po svoje oblikovati, ko je slovenski tisk nehaj služiti predvsem potrebam dušnih pastirjev, ko se je pojavilo vnovič vprašanje slovenskih šolskih in prvič vprašanje poljudno-poučnih knjig, ko se je budila na eni strani potreba jezikovnih pripomočkov, na drugi pa netila želja dokazati, da je slovenski jezik prikladen tudi za najvišje svrhe, ko so se jele zbirati sile, ki so v razkosanem kmečkem narodu še delovale, ko se je polagoma zopet krepila zavest slovenske celokupnosti in postajala vedno aktualnejša težnja po enotnem literarnem jeziku in po primernem pravopisu.

E. R. Meyer je napisal pred 9 leti uvaževanja vredne besede: „Narod sam je meni stvaritelj literature, pri tem pa ne razumem pod narodom ničesar drugega nego vsoto vseh tistih sil, tradicij, pobud, težkoč, s katerimi mora vsak posamezen literarno delaven njegov pripadnik računati“ (Euphorion, 1901, VIII. 36). Literarni zgodovinar dobe od Pohlina do Prešerna bi moral imeti ta stavek vedno pred očmi; Grafenauer pa je še svojo obljubo preširoko raztegnil in pustil v knjigi vrzeli, ki povzročajo, da se eden pojav sploh ne razume, drugi mora razumeti napačno.

V Grafenauerjevi knjigi se pač pove, da je Kopitar oče novosrbskega pravopisa (40), in da so pisali Hrvati do Gaja č na štiri načine (45), a slovenski pravopisi se pojavljajo kot nepričakovani meteorji (48, 56, 67, 69, 81, 99, 138, 152). Kopitarjev pravopisni konjček, njegovo razmerje do dajničice, metelčice in gajice ter dajničica se

niti ne omenjajo! Problem enotnega literarnega jezika se nikjer ne oceni, čeravno opozarja Vraz, da je dal Čop, „se f is-hodno (isreko) fefnavshi... podftavo (pifhi kak govoriš) sa tojifto kakti ftalno isrekovanje veljati“ (Navuk v peldah V). Dualizem: Kranjec — Slovenec kakor da ne ekstira, čeravno igra tudi v poeziji vlogo! Kake karakteristike nabožne literature ali ocene prosvetljenih klic v poljudno-poučnih knjigah si človek še iskati ne upa. In vendar bi zadostovale dve, tri strani, par krepkih potez, da se pojasne vsi pojmi, s katerimi mora pisatelj pri razboru sodobne lepe knjige operirati, da se omogoči vpogled v vse gibanje, ki spremlja, ovira ali pospešuje!

„Splošna karakteristika“ se zdi Grafenauerju „nepotrebna v biografiji, ki opisuje, kako je kaka osebnost postajala in zorela, delala in trpela“ (Čas IV. 148). Zdi se pa, da prišteva Grafenauer sem tudi kulturni milje in duševne fiziognomije: na škodo razumevanju literarnih osebnosti in pojavov jih zanemarja skoraj načeloma, in če odgrne zaveso, jo odgrne komaj za prst (13, 14, 40, 54, 55, 64, 69, 76, 83). Zaman iščeš v knjigi n. pr. par besed o ljubljanski „academii operosorum“, glasniku novega duševnega življenja, kjer je povdarjal tajnik Japelj ob ustanovitvi dne 5. aprila 1781, da nekateri izmed členov so se povsem posvetili stari in domači zgodovini, drugi poznajo nadrobno domači jezik in sorodna narečja (IMK X. 91). Slovenski literarni zgodovinar ne sme prezreti, da se je udomačila pod Marijo Terezijo vsled politične zveze med Nizozemskim in avstrijskimi deželami in vsled protekcije Gerharda van Swietena na Dunaju močna janzenistična struja (A. Fournier, Gerhard van Swieten als Censor, Historische Studien und Skizzen, Prag-Leipzig 1885, 105—6), iz katere je izšel tudi poznejši ljubljanski kanonik Schwarzenbach, ki ga je poklical Herberstein v Ljubljano, da mu uredi duhovno semenišče (Wanderungen des Janse-

nismus durch die kathol. Staaten Europa's, Historisch-pol. Blätter für das katholische Deutschland LXXXVI [München 1880] 637... 902, zlasti str. 836—7). Japljevo sv. pismo visi v zraku (11, 22), ker Grafenauer ni pojasnil početkov kranjskega janzenizma pod škofom Herbersteinom, ko se je izkušalo dvigniti nivô ljudstva ter poglobiti njegovo vero s poznanjem biblije (ZMS I. 147). Zanimivega nasprotja, da Zois v 80-tih letih pri prevodu sv. pisana na noben način ni sodeloval, l. 1811. pa delil vloge za nov prevod (Jagič, Istočniki II. 252), se Grafenauer sicer ne dotika, a tudi Zoisov „nekak racionalizem“ (14), Kopitarjeva „vdanost katoličanstvu“ (40), Prešernova „freigeisterija“ (83) ostanejo brez zveze s sodobnimi kulturnimi strujami mrtve besede. Pri Prešernu suče Grafenauer stvar sploh tako, kakor da je bil za „freigeista“ samo „razkričan“ toda Prešernov svetovni nazor je vendar tudi opora razumevanju „Krsta“!

Ilešičevo razpravo „Iz prvih časov romantike“ (ČZN II 1) bi bil smel Grafenauer nekoliko upoštevati, narodni buditelj in pesnik Primic bi bil zaslužil več uvaževanja (37, 46). Motivi, ovire in obseg slovenskega ilirizma niso niti približno označeni in ocenjeni (43—50, 136—42). O pojavih kakor je Gutmanov „Novi vedesh“ (1838), edina knjiga graškega izdaviteljnega društva, ali Šerfov „Cvetenjak ali rožnjek“ (1839), ki priča o vplivu „Čbelice“, ali Krempljeve „Dogodivšine“ (1845), ki pripovedujejo vsebino vsakega poglavja tudi v verzih in imajo za probujo Slovenskih Goric čisto posebne zasluge, se čitatelju „Zgodovine novejšega slovenskega slovstva“ po Grafenauerjevem mnenju ni treba niti sanjati.

* * *

Z mirno vestjo pritrditi se sme samo eni kritiki slavospeva, s kate-

rim je pozdravila slovenska kritika Grafenauerjevo knjigo: kritiki, ki opeva-pisateljevo objektivnost. Objektiven izkuša biti vedno in povsod, tudi tam, kjer bi želel osebno morda kako drugačno razdelitev barv in vlog, ne nudi pa niti popolne slike o razvoju, vzročnih zvezah in vplivih, niti se ne odlikuje po logični razporedbi in pregnantnosti, niti ne odpira znanstveniku, ki pozna tozadevno literaturo, kakih novih vidikov, bistvenih napak pa ima več, nego se jih more oprostiti: vrednost knjige je čisto relativna.

Kot olajševalna okoliščina bi se mogla navesti, da se na Slovenskem o nalogi literarne zgodovine sploh in še posebno slovenske vse premalo razpravlja, in da manjka še tudi za dobo od Pohlina do Prešerna podrobnih predstudies, odgovarjajočih modernemu pojmovanju literarno-zgodovinske stroke. Toda zadnja okoliščina opravičuje Grafenauerja, ki so mu vrzeli v proučevanju te dobe znane, le deloma. Gospod profesor je izšel z dobre filološke šole ter je že parkrat dokazal, da ume znašati zelo porabne k a m e n e za zgradbo literarne zgodovine. Ali ne bi storil boljše, če bi se posvetil predstudies ter odložil še vsaj za enkrat stavbo samo, ki zahteva več, nego samo vzdavanje slučajno znešenega gradiva?

Odgovor na vprašanje o razmerju med Grafenauerjevo kompilacijo in slovensko kritiko pa izzveni v vsakem slučaju v obtožbo, da slovenski uredniki in kritiki tudi v tem slučaju niso storili dolžnosti, ki jo imajo do pisatelja in občinstva. Če bi pisatelj z rezultati lastnega dela izpolnjal vrzeli ter odpiral v formalnem in vsebinskem oziru nove vidike, bila bi dolžnost kritike, da na take prednosti opozori; ker pa takih prednosti knjiga ne kaže, tudi slavospevi niso na mestu.

Fr. Kidrič.

Slovensko slovstvo.

V 85.789 eksemplarjih so prišle letos knjige Družbe sv. Mohorja med Slovence, pa 275 jih je več ko lani. Letos je družba izvedla dve koreniti reformi; eno v Koledarju¹⁾, kjer navaja samo nove člane in pri vsakem poverjeništvu število vseh članov. S to izpremembo soglašamo, želeli pa bi samo, naj družba vsako leto navede vse člane v naši narodni diaspori (ne samo izvenevropski!), kar je letos že deloma storila. Druga važna preureditev je ta, da so letos člani za doplačilo 60 v ali namesto vsakoletnega molitvenika lahko dobili obširen pripoveden spis. Ta reforma je imela toliko uspeha, da je družbi, ki ga ni pričakovala, spis pošel in je morala, kakor poročajo časopisi, nekaterim članom ljubljanske škofije namesto tega spisa dati kako drugo knjigo. S tem je družba prvič omogočila svojim članom, da so dobili manj nabožnega in versko poučnega in več zabavnega beriva. Tudi v Koledarju je pridobila mnogo prostora za zabavni in poučni del. Pridobila pa je sicer prostora in množine, nikakor pa ne kakovosti in vrednosti. Med njenimi pisatelji in pisci ni nobenega novega imena, vsaj takega ne, da bi ga bilo vredno omeniti. Najobsežnejše literarno delo v letošnjem književnem daru družbe je *Ganglov roman*²⁾, ki je v mnogem oziru simptomatična prikazen. Knjiga ima za geslo dva svetopisemska verza (II. Mojz, 20, 5 in Dan. 4, 24) ter je zložena iz treh delov. Ni pa nobena trilogija z enotno vezjo in doslednim notranjim razvojem; tehnika je skrajno

ponesrečena, edino vodilo ji je potreba, izpolniti kolikor mogoče mnogo poglavij. Kot ponesrečeno delo pa jo označuje že njen postanek sam: pisana je brez notranje iskrenosti, brez globoke in odkrite, umetniške odkritosrčnosti, ki je vsaki umetnini prvi pogoj. Liberalni poslanec in organizator ter vodja slovenskega narodnonaprednega učiteljstva opisuje, kako falirajo v treh rodovih vsi, kmet, meščan, graščak in oficir in kako na koncu zadnji rodu Zavinščakov, Egidij, stopi v duhovski stan, da popravi to, kar so zakrivali in zagrešili njegovi predniki, da postane svoji ožji domovini tolažnik, vodnik in učitelj. V natečaju, ki ga je družba razpisala za najboljši spis, je dobil Gangl za ta spis prvo nagrado 3000 K. In še preden je knjiga izšla, je dobil že odgovor: družba je spoznala njegovo knjigo za najprimernejšo, da se lahko zamenjava za njen vsakoletni molitvenik, v koledarju se je tiskal odgovor odbora nekemu dopisniku, ki se je zgražal nad „liberalnimi“ sotrudniki à la Gangl: „... potrpimo v tem oziru in ne bodimo hudi, če ljudje, ki so se nam sicer nekoliko odtujili, prinašajo cvetic na božji oltar“ (str. 43), na str. 44. pa se je družbin dopisnik ob Ganglovi knjigi spomnil psalmistovih besed: „Laudate Dominum omnes gentes.“ In baš ko so šli prvi izvodi te lažne in ostudne knjige med Slovence, je pisatelj pri volitvah v Beli Krajini propadel kot liberalni kandidat proti klerikalnemu. — Enako plodovit kakor Gangl je za Mohorjevo družbo tudi Ivo Česnik, ki ima v letošnjih knjigah kar osem krajših in daljših stvari. Ustvarila jih ni kaka umetniška potreba, prej nekako idealno rodoljubje, nekaka navdušena grafomanija. — Njegov „Tomaž Klinar“ (Kol. 103—106) je kot posiljena in mučna „humoreska“ brez humorja pravi „lucus a

¹⁾ Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1911. 4°. 46 + 176 str.

²⁾ Trije rodovi. Dogodki iz nekdanjih dni. Spisal Engelbert Gangl. Izdala in zal. Dr. sv. Moh. v Celovcu. 1910. Natisnila tiskarna Dr. sv. Moh. v Cel. 8°. 416 str.

non lucendo“, višek njegove naivne tehnike pa je vsekako v njegovi „črtici“ „Kazen“ (Kol. str. 31, prva kol.), kjer opisuje, kako se spremladi Jeran s svojim očetom. Te povesti so včasih tako neverjetno naivno zgrajene, da učinkujejo pri resnem čitatelju kakor kake smešnice. Zato jih navedimo še par: dr. Preglja „Brata“ (Kol. 11 do 14) sta vrhunec naivne neverjetnosti, kjer še viša komiko naravnost kašperlsko nerodni „deus ex machina“, Batogova „Soseda“ se odlikujeta po genljivi solzavosti. Najboljša v Koledarju sta sestavka J. Bóličana „Slike s Kanarskih otokov“ (str. 49—62) in „Pravljica o materini solzi“ (74—80), toda prvi je premalo enoten, drugi pa ima preširoko kompozicijo, ki je pisatelj ni do konca izvedel; in tako pri nobenem pravega in popolnega užitka. Meško je nad sv. Jurija prišel z „limbarjem“ in izkuša temu motivu moderne izsiliti novih strani, njegov pripevek „Narodni“ (64) je hudo ponesrečen, njegov in Finžgarjev nekrolog Antonu Medvedu pa sta simpatična prispevka. Mešku živi koroški Slovenci ne zbuja več zanimanja in ne dajejo impulzov, kako bi drugače inventariziral slovenske grobne napise po Koroškem, ki po veliki večini niso niti izvirni, niti umetniški (tudi Meškov Napis Simonu Janežiču ne), niti znanstveno zanimivi. V „Večernicah“)“ eksperimentira Janko Mlakar v svojem spisu „Trebušnik na slovanskem jugu“ s potrpežljivostjo Mohorjanov in leze vedno bolj v maniro nevkusnega posnemavca Karla Maya. Po tej poti ne bo prišel do lavorik, niti v Mohorjevih knjigah ne. Enakih kvalitet so prispevki ostalih pisateljev (J. Vuk, J. S., Ivan Steklasa, J. B.), nekateri so ostali anonimni. Edini, ki se je vsaj nekoliko potrudil, je Zvoran Zvoranov¹⁾, a svojemu poletu je

¹⁾ Slovenske Večernice. 64. zvezek. 8°. 223 str.

²⁾ Drobne povesti. 8°, 192 str. — „Doma in v svetu“.

sam pristrigel peroti; ker ima tudi sicer vse značilne hibe mohorjanskih pisateljev, je njegov spis ostal klavirno izjalovljen poizkus. — Vsi Mohorjevi prozaisti imajo en diletantski shema s komaj tremi, štirimi variantami in tega diletantsko in za silo drapirajo z znanimi in obrabljenimi motivi, brez utemeljenih prehodov in globlje motivacije, seveda tudi brez pregantnejše karakteristike. Česnikov „Ogljar Luka“ (Kol. 34—39) pripoveduje in opisuje (n. pr. skrivnosti gozda na str. 38.) ravno tako, kakor dela vse to sicer Česnik s a m. Z besedami „... take zgodbe so si podobne kot jajce jajcu, (samo) eno je daljše in debelejše kot drugo“ (Kol. 38.) je Česnik dobro karakteriziral vrednost svoje in ostale mohorjevske proze.

Komaj nekoliko boljša je epszija. Pregljjev epos brez epske prozornosti in jasnosti „Jurko pastirček“ (Kol. 3—10) kaže, da se je pisec hudo užtel, če si je izbral to obliko zato, ker se mu je zdela lahka. Verzi tuintam strašno šepajo, struktura dejanja ostane pri prvem čitanju nejasna, drugič pa se mora bravec premagovati. Pa skoraj ni vredno. Če se bo Pregelj potrudil in izkusil kultivirati svoj jezik in ta verz (ki je samo pri njem enoličen in pust!), pa bo mogoče kedaj napisal kaj užitnega. Par — redkih — mest kaže na to. — Anton Medved je vpregel svojega Pegaza tudi tokrat v galejo in napisal nekoliko verzov k ilustracijam (pa še kakim!), Meško je priobčil par svojih konceptov. — Po dolgem molku se je (čemu?) zopet oglasil Hribar Korinjski s pesmijo „Mati ljubezniva“ (Kol. 33); da je napisal enako „cesarsko“, bi ga že davno zaradi žaljenja veličanstva zaprli, mi pa ga bomo na vse zadnje še mogoče registrirali kot novega „religioznega“ pevca. — Z največjim šopkom je tudi letos prišel Mohorjev stalni gost Franjo Neubaer. Njegove pesmi pa niso plod žive invencije, ampak samo izvedene pointe, ki mu jih daje liriška erudicija, tehnika je

malomarna, tako da so njegovi verzi tuintam pravo brezbarvno in nezmislno regljanje. V njegovih pesmih vidimo vse štile naše lirike od Staniča do Gregorčiča, celo v „moderno“ je pokukal (Pomlad, štv. 2 in 3. — Kol. str. 16), a vse to so samo zunanji sledovi. Prva kitica „Slepca“ (Kol. 32) je osamljen „lucidum intervalum“.

Poučni, oziroma programatični del Koledarja je še slabši. M a k s a P i r n a t a življenjepisa Gaja (129 do 133) je precej spretno sestavljena kompilacija, a ton ji je previsok in Gajeva peripetija ni osvetljena. Pi-sec se je ognil Vrazovega problema, ki je za Slovence življenskega pomena, korektura tega članka pa kaže, da ni niti v odboru družbe, niti v njeni bližini nobenega slavista. — Življenjepisa Ivana Podboja (65—68) je sicer lep čin pietete nečaka, a čemu je zašel v Koledar? — Katoliški propagandi na p r o t e s t a n t s k e m z a h o d u služi spis „Evharistični kongres v Kolinu 1909“ (116—121), na p r a v o s l a v n e m v z h o d u pa „Apostolstvo sv. Cirila in Metoda“ (93—98), odsev visoke politike, ki obsega ves krščanski vzhod in zapad, mi pa še v naši ozki domovini stradamo — apostolov. — V članku „Proti veri in postavni oblasti“ (69—73) in „Darvinizem in krščanstvo“ (136—139) sejeta a n o n i m n a pisatelja animoznost med Slovence. Prvi članek ima na str. 71 celo sliko „Po Ferrerju razdejana cerkev v Barceloni“, ki je prava zanimivost; nastala je najbrže ravno tako, kakor „Ogrodje Zeppelinovega zrakoplova“ na str. 77: mati jima je bila ali „pia fraus“ ali pa nevednost. Na koncu drugega članka je slika, ki predočuje razširjenost svetovnih jezikov; na njej pa bi se lahko za silo pokazala tudi razširjenost svetovnih konfesij. — Članek dr. G o r š i č a „Naborna dolžnost in Amerika“ (122—124) je lep in aktualen, dober in primeren je tudi članek „Kako je Zdravljíč kunce ali domače zajce gojiti učil“ (108—112). Škoda je le, da je ravno ta članek spisana v ne-

verjetno zanemarjenem jeziku, ki je sploh značilen za velik del Mohorjevih knjig (glej Drob. pov. str. 84 do 160 in molitvenik!). Velika večina ostalih daljših člankov (Zrinjski, Boji graničarjev na Liki l. 1809, † Lueger, † baron Helfert) pa bi morala izostati iz Koledarja vseslovenske družbe sv. Mohorja, ker so ti članki zanj popolnoma neprimereni.

Ravno tako neprimeren je velik del ilustracij, ki jih družba ne izbira. Kitajsko obzidje se nam kaže kar v t r e h slikah, nepotrebna je Kossakova (ne Kozakova!) kompozicija na str. 45, Kalckreutha mlajšega „Prepovedan sad“ (str. 15), „Trn si je vbodil“ (sic! — str. 102), dobre pa so slike kakor na str. 49, 69, 86, 87, 98, 110, 112, 121, 128, 129. — Vse druge so ali ilustracije k nepotrebni- m člankom ali pa prazna mašila — domačega dela ni med njimi ne enega. — Mnogo bolj skrbno je izbran ilustrativni material v G r u d n o v i knjigi¹⁾. Vendar pa bo treba pri naslednjih zvezkih še več pozornosti posvetiti temu, da ilustracije ne bodo sama paša za oči (prim. str. 49, 55, 97), ampak da se bo pri njih bolj povdarjala realna stran. Vinjeti na str. 60 in 61 sta popolnoma nepotrebni, namesto slike na str. 33 pa bi mnogo bolje sodila slika, ki je priložena drugi izdaji Megiserjevega „Dictionarium quatuor linguarum“ (Celovec 1744), ker je bolj nazorna in ima vsaj nekaj zunanjih zvez s slovenstvom. Pri teh in enakih historičnih ilustracijah (n. pr. str. 71, 103) bo v knjigi, ki je namenjena širšim slojem, vsekako treba opozoriti na mero njih historične vrednosti.

Najlepša knjiga v letošnjem daru je zbirka legend²⁾. Najlepša, dasi polna skrivalic in ugank. Zagoneten je že naslov, največja

¹⁾ Zgodovina slovenskega naroda. — Spisal dr. Josip Gruden. 1 zvezek. Vel. 8°. 128 str. (Z 51 slikami.)

²⁾ A. Medved. Slovenske legende. Vel. 8°. 128 str. (Z 20 celostranskimi ilustracijami in naslovnim listom A. Koželja.)

uganka pa je uvod, ki bi sicer moral knjigi biti pojasnilo. Zbirka je nazvana „slovenske legende“, po pravici pa jim gre ta naslov samo zaradi tega, ker so sedaj v tej knjigi zbrane in v slovenskem jeziku napisane. Najboljši naslov bi bil kratko „legende“. Saj je med vsemi temi legendami pač težko sploh katera pristno slovenska narodna. O eni, v kateri se opevata „valovje rensko“ (!) in „Švica“ (!), se da nasprotno že danes dokazati, da je preprost prevod iz nemščine. To je Vilharjeva „Lesena riba“ (str. 101—103). Nemški izvirnik je prinesel l. 1839. graški „Der Aufmerksame“ v 143. številki. Postavimo prvi dve kitici, slovenski in nemški, sèm, da se vidi enakost in razlika:

Dort, wo durch die deutschen Gaue
mächtig wogt der grosse Rhein,
stand vor vielen hundert Jahren
eine Hütte, nett und klein.

Tam, kjer valovje rensko
međ gorami šumi,
da Švici, zemlji prosti,
do dna srca doni,

Und in dieser Hütte wohnte
ein zufried'nes Fischerpaar,
und dies Pärchen lebte glücklich,
dass ringsum kein gleiches war.

tam hišica je stala,
oj hišica 'z lesá,
pokrita z revnim bičjem,
na breg postavljena.

Pod to „nemško legendo“ je podpisan Friedrich Wilcher, poznejši pevec iste „slovenske legende“ — Miroslav Vilhar¹⁾. In kakor je prva verzija nemška,

¹⁾ Iz Vilharjevega peresa je prinesel ta list še novelo „Die Trude“ (1839, št. 152, 153) in epsko pesem „Ritter Rauber“ (1840, št. 11). Prva Vilharjeva slovenska priobčena pesem so menda „Predčutki“ (Novice, 1845, str. 33), a pod njo je podpisan še Miroslav Vilhar. Njegova parabola „Dva pluga“ ima svoj očitni vzor v Kantznerjevi „Die beiden Pflüge“ (Aufn. 1837, št. 91). — Isto snov, kakor Vilhar, pripoveduje o Ravbarju v metru Prešernovoga „Povodnjega moža“ Svetličič (Novice, 1847, str. 73), kakor pravi, po Valvazorju XI, str. 1400.

tako je druga slovenska; razširjena je za 6 kitic, a v nji je zbrisán sled, ki bi nam kazal prvotni vir te legende. V nemščini se glasi šesta kitica:

„Seht mich an, ich bin ein Pilger,
ziehe heim aus fremden Land,
werde sonst Albertus Magnus
in der Vaterstadt genannt.“

Vsega tega v slovenskem prevodu ni. Način, kako je Vilhar prelił to nemško legendo v „slovensko“, nam jasno dokazuje, da je bil Vilhar res poet in da je bil slovenski poet. Značilno je že samo to, da so se „die deutschen Gaue“ in „der grosse Rhein“ v slovenski pesmi umeknili „Švici, zemlji prosti“ !! Takale biografija se bo s časom napisala še marsikateri legendi, ki je natisnjena v tej zbirki; in čim več bo takih biografij, tem manj bo — „slovenskih“ legend. — A v tej knjigi je še več zanimivih ugank. V uvodu pravi Medved: „Narodnih legend v Štrekljevi zbirki pa nisem sprejel, ker so pisane v raznih narečjih in jih je mnogo slabe oblike in malenkostnih misli“. Vkljub temu pa je v zbirki 7 legend²⁾ iz Štrekljeve zbirke in sicer: „Razbojnik“ (14; Štr. I, št. 521); „Marija in romarice“ (57; Štr. I, 466—474); „Sv. Marjeta“ (68; Štr. I, 626—629); „Sv. Katarina mučenica“ (70; Štr. I, 637); „Od nebeške gloriije“ (84; Štr. I, 306—309); „Sv. Barbara“ (116; Štr. I, 641—644); „Školastika“ (74; Štr. I, 38); „Tri kaplje Jezusove krvi“ (str. 10) so narejene po narodni (gl. opombo pri Štreklju III, 5960). Narečje je izdajatelj malo retuširal, vira, odkod je vse te legende dobil, pa ni navedel, ampak one, ki so jih zapisali. In še te podatke je dobil v Štrekljevi zbirki. Le „sv. Barbara“ je skrivnostno označena kot „narodna“. — Neskladnosti pa so še tudi druge, celo v uvodu samem. Na prvi strani uvoda pravi izdajatelj, da narodnih legend ni sprejel, ker „jih je mnogo slabe oblike in malenkostnih misli“, na drugi strani pa

ima naš narod „silno mnogo legend, ki pričajo o njegovi globoki vernosti in kažejo obenem marsikod osoljeno modrost in šegavost“. Kolikor besed, toliko nasprotij. Hm, silno mnogo, a za to knjigo se jih je našlo komaj ubogih 6, 7; globoka vernost na drugi strani, na prvi pa slaba oblika in malenkostne misli — kako se to sklada? Medved je bil dovolj pošten in je imel dovolj vkusa, da bi takšnih stvari ne zagrešil. Tu je imel vmes svoje nečedne prste nekd, ki je hotel na vsak način rešiti „globoko vernost“ našega naroda, če treba tudi s pomočjo Štrekljeve zbirke, ki jo taji in odri-va, ker mu je zrastle črez glavo!! Tudi stilistično je oni prilepek na koncu uvoda dovolj karakteriziran kot poznejši dodatek; dodal se je z drugimi stvarmi tem laže, ker je urednik zbirke, Anton Medved, umrl že 11. marca 1910. — Knjiga sama pa je živ dokaz, kako važna publikacija so Štrekljeve „Slovenske narodne pesmi“, važna za vse naše narodno življenje, ne samo za zabavo znanstvenikov, dokaz, kako napačno in kratkovidno je zavlačevanje tako pomembne publikacije. — Legende je ilustriral Anton Koželj, znani „domači ilustrator“ Mohorjeve družbe. Sposobnosti za to ni imel, ker družba samo zato izpreminja skoro vsako leto naslovni list kolodarja in zaglavja mesecev, da ima Koželj kaj dela, je poverila tudi to delo njemu. Niti teksta legend, ki bi jih naj ilustriral, ni pazno prečital, kako bi sicer verze „Limbarske gore“

Stoji na trati hišica,
je v hiši mlada vdovica —

ilustriral na tak način, kakor jih je na str. 63. Mogoče pa je tega kriva nezmožnost karakteriziranja, ki se pri Koželju opaža na vsaki sliki. Kar velja o Mohorjanski prozi, velja tudi za Koželjeve ilustracije. Naj opusti figuralno slikanje in naj se poizkuša na čisto dekorativnem in krajinskem. Za prvo je popolnoma nesposoben, v dekorativni

stroki in kot krajinar pa bo mogoče kedaj še cenjen.

K svojim sedemnajstim molitvenikom, ki jih ima družba sv. Mohorja v zalogi (ta zaloga je tako velika, da je družba lani nekatere člane po sili obdarila z molitveniki), je letos izdala osemnajsti molitvenik „Sveta spoved“, ki ga je spisal P. Fruktuosus Hockenmayr, O. S. Fr. in za družbo „priredil“ msgr. Valentin Podgorc. Knjiga je prevod „if nemthkiga“¹⁾, prevedena vsled osebne želje avtorja. Sploh se opaža, da je družba glede molitvenikov preveč uslužna željam avtorjev (posebno tujih!) in željam posameznih poverjenikov, ki so ji že skoro ukaz. Zanimalo bi vso slovensko javnost, koliko članov je zamenjalo letos molitvenik s pripovednim spisom, in koliko lani. Zakaj družba o tem molči? Da molitvenikom ne posveča posebne pozornosti, to se vidi na letošnjem. Pisan je v zelo slabi slovenščini in tiskan na dve, zelo različni in slabi vrsti papirja. Ali naj bo to znak, da se ji molitvenik ne zdi tako važen, kakor se dela?

Za prihodnje leto je družba obljubila lep dar in sklenila v praksi razširiti svoj delokrog in svoje delo reformirati. Da je začela obljubljeni in nasvetovane reforme tudi udejestovati, to nas veseli; mogoče bomo kedaj bolj zadovoljni ž njenim darom ko letos. Želeli pa bi samo eno. S svojim obilnim knjižnim darom je nehoté in nevedé vzela Slovincem merilo za ocenjevanje materialne vrednosti knjige. Danes se celo inteligentje zgražajo, če morajo za knjigo poezij plačati 2 K, ko pa dobijo za isto ceno pri Mohorjevi družbi kar celo košaro „literature“. Zato naj družba bodoče leto v koledarju podrobno opiše in ilustrira postanek kake Mohorjeve knjige od rokopisa pa do knjigoveza in kolodvora. Tako bodo udje videli, koliko dolgotrajnega dela je treba, preden je kaka knjiga natisnjena, koliko truda leži v nji. Uvideli pa bodo tudi,

¹⁾ Fr. S. Šegula v „Slogi“.

zakaj baš Družba lahko daje knjige tako po ceni. Družba sama pa bo mogoče spoznala, ali je vredno, da se trati čas, trud in denar v toliki meri na literarne smeti, ali ni prava kulturna pregreha, če gre v 86.000 izvodih med Slovence literarni šund. Ko je enkrat v praksi sprejela prevode (sicer jih odklanja), naj izdaja vsaj boljše prevode, nego jih je do sedaj in naj ne dela konkurence St. Josefsvereinu. Boljša je pola dobrega prevoda dobre stvari, ko pa debele knjige literature, kakršno izdaja danes. In pri prevodih bo lahko izbirala, prevode bo lahko organizirala. Popraviti se da marsikaj in popraviti je treba mnogo. Danes je „Družba sv. Mohorja“ naš najslabši in najkonfuznejši založnik — prihodnje leto pa bo obhajala šestdesetletnico!

* * *

Med slovenskimi prozaiki se je uradno pojavilo novo ime, dr. Valentin Korun¹⁾. Pisatelj je zbral svoje podlistke v „Slov. Narod“, dodal nekaj novih stvari in vse izdal v knjigi. Za moto je izbral knjigi Horacijevu „Ridentem dicere verum quid vetat?“ — s tem je legitimiral svojo klasično izobrazbo, a ni označil vsebine knjige, v kateri ni nič klasičnega, kvečjemu ponekod aristofanska svoboda besede. Tudi pomen tega gesla ne more veljati za vso knjigo, kakor ne njen naslov. Knjiga ima poleg šaljivih in satiričnih stvari tudi kos potopisa (str. 18—38), ki je za silo kaširan z nekaterimi dovtipi, in malo tragedijo „Grobar Jakež“, sicer dobro disonanco v razposajenem okviru, ki ga določa naslov. Knjiga obsega 16 črtic raznega obsega in razne vrednosti. Najprimitivnejša je menda „Bolezen profesorja Omahna“, vsakdanji sujet, ki ga je pisatelj poizkusil dvigniti nad vsakdanjost s posebnim

stilom. Ta stil pa se mi zdi prisiljeno koketen in malo pristojno pisatelju, ki kaže v svojih najboljših stvarih znak pravega humorista, za šegavim obrazom resno dušo. To se najlepše vidi na obeh najboljših stvarcah v tej knjigi: „Budoar naše Minke“ in „Domenek ob valčkih“. Značilno je, da ožiga v obeh samega sebe in da so sploh skice s tem sujetom v knjigi najboljše. Na sebi samem secira splošno človeško slabost, odvisnost, sužnost. Splošno trpe moški veliko sužnost pri „slabem“ spolu, pisatelj sam je suženj Minke, suženj Rjavčka in se tako hitro uda človeku, ki bi ga par minut prej snedel. V tem oziru je „Domenek ob valčkih“ naravnost klasičen. Zato tudi radi odpustimo pisatelju, da je uvedel (če ne prinesel?) v posvečeni hram naše literature prvega — dakla. Ob tem in preko tega osebnega opisa pa dobiva taka vrsta satire splošno veljavo in prehaja na politično in kulturno polje. Tukaj pa je pisatelj manj srečen, česar je deloma kriva njegova tehnika, ki vse prerada operira s primerami, diferenciranimi opisi in okrašujočimi privedki. Pisatelj že skoro ne more napisati samostalnikov lice, oko, solza, ne da bi jim privesil kak opisujoč ali okrašujoč dodatek, ki je včasih dolg kar dva stavka. Primer: „Toda ko je, porabivši vse razloge, ki so govorili njej v prid, segla po solzah, katere so, debele kakor grah in svetle kakor rosne kapljice, kadar jih oblije solnce z zlatimi prameni, začele lesti po baržunu njenih rdečih lic, tedaj...“ (str. 126). Vse, kar je tukaj razprto natisnjeno, bi lahko kratkoma izostalo. Stavki bi bil sicer za polovico krajši, zato pa tudi za polovico jasnejši in prozornejši; tak dekorativen balast samo zakriva jasno jedro, tudi ne pridobi ž njim opis nazornosti, kakor žele pisatelji, ampak ravno nasprotno. In na vse zadnje: tak stil je lahko pisal „monsieur Omladé“, postavnemu humoristu in resnemu satiriku pa

¹⁾ Spake. Satire, humoreske in drugo. Spisal Dr. V. Korun. V Ljubljani 1910. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

se prav nič ne poda. Skica na straneh 82—89 bi mnogo bolj učinkovala, da nam pisatelj v nje naslovu ne mežika tako vneto in ne pravi tako jasno: „Parabola, parabola, veste, to je parabola!“ Takega mežikanja in komentiranja je v knjigi precej, dasi je nele potrebno, ampak naravnost kvarno. Kakor bi kdo pripovedoval dovtip, pa za uvod in na koncu povedal, da je to dovtip in še celo razložil, v čem je ta dovtip. V teh le stvareh se bo pisatelj moral pazljivo brzdati, pa bomo dobili od njega še kaj lepšega, nego so „Spake“, ki so prvi, srečen in uspel *p o i z k u s*.

Za instrumental brez predloga (str. 161) in za večkrat preveč „staromodno“ stavo pomožnega glagola in povratnega zaimka nas pisatelj dovolj odškoduje s „pohlevnim vonjem“ (str. 8), izborna besedno igro, ki je bodoči pisec zgodovinskega slovenskega besednjaka ne bo smel prezreti.

Pravo nasprotje človeku, kakor ga opisuje dr. Korun, je Ivan Romè, glavni junak nove drame *E t b i n a K r i s t a n a*¹⁾. Graščak Ivan Romè je arheolog z vso dušo, samosvoj mož, ki v doseg svojih namenov žrtvuje in polomi vse, kar se mu postavi v bran, ki se posluži tudi posvetne pravice, da stori krivico, ki mu je pravica to, kar mora biti (str. 26). Os in glavno gibalo vsega dejanja je nasilna razlastitev Komarjeve zemlje, na kateri išče in pričakuje Rome važnih izkopin in odkritij. V čem pa je pravzaprav velika važnost teh izkopin, tega v igri ne zvemo nikjer, tudi takrat ne, ko jih ima Romè že v rokah in se pogovarja o njih z ženo (108—110). Tako ne uvidimo veli-

¹⁾ Samosvoj. Drama v petih dejanjih. Spisal Etbina Kristan. Ljubljana 1910. Založil L. Schwentner. 8°. 121 str.

kosti in važnosti onega motiva, ki je izvor vsega dejanja. Da ga je pisec pokazal, bi bila nasilnost Rometa impozantna in strašna, tako pa je samo odurna, to tembolj, ker nas Romè s svojim govorjenjem nikdar ne prepriča, da je njegova nasilnost vredna stvari, ki jo išče. In na ljubo praznemu *d e k l a m a t o r j u*, ki ga preganja fiksna ideja, se naj razlasti Komarjevo zemljišče, se naj s pomočjo posvetne pravice stori krivica. Besede, s katerimi daje Romè meritorično utemeljitev svojemu početju in v katerih si Kristan — pozno dovolj! — daje priliko za motivacijo vsega konflikta (str. 109) so prazna deklamacija in ne dosežajo višine, ki je potrebna za slavnostni govor pri otvoritvi kakega lokalnega muzeja. Na tej notranji hibi boleha kompozicija vse drame. Prav nobeno čudo ni, da konča drama z dvema *v p r a š a n j e m a* Rometa. Iz drame mu ne moremo dati povoljnega odgovora. Ta konec pa je ravno tako — v svoji nagli peripetiji — neverjeten, kakor je premalo motiviran ves dotlejšnji razvoj. Drama je brez organske enotnosti in brez notranje doslednosti. To se pozna ne samo na glavnem junaku, tudi na drugih, n. pr. na Marjani pl. Stramonovi, ki je bolj karikirana ko karakterizirana.

V primeri z dosedanjimi Kristanovimi zgodovinskimi dramami je „Samosvoj“ res napredek, ali pa bo na našem odru uspel, to je danes težavno ugeniti. Lehko se pa reče, da bo ovirala umevanje že itak neprozorne drame še bolj figurálnost in simbolika po Cankarju posnetega dialoga, ki se v knjigi sicer prijetno bere in uživa, ki pa je za oder (tudi v počasnem tempu!) neporabna.

J. A. Glonar.

Popravki.

V Grünovem pismu na Ravnikarja-Požencana (ne Roženčana) str. 68. naj se čita v vrsti 15. odzg. *des* (mesto *der*), v 23: *gehaltlose von*, v. 27: *des* (mesto *den*), str. 69, v. 5: *weil ich*, v. 7: *mich* (mesto *sich*).

Od uredništva in upravnništva:

IZJAVA. Ker zaradi težkoč. zvezanih s prvo številko, nisem imel zadnje korekture, ne morem biti odgovoren za tiskovne napake, pravopisne nedoslednosti in razporedbo člankov v njej.

Tehnični urednik:
dr. Ivan Prijatelj.

Pričujoča številka ima eno polo čez običajni obseg in se pošilja na ogled. Kdor se ne misli naročiti, naj jo vrne takoj.

„Vojna in mir“.

Spisal L. N. Tolstoj. — Poslovenil Vladimir Levstik

Rojaki !

Že več let imamo rokopis tega romana v slovenskem jeziku, ali zaradi velike obsežnosti se nismo upali, dati ga v tisek.

Veliki Tolstoj si je prav s tem ogromnim delom zagotovil slavno ime po vesoljnem svetu. In zdaj, ko je vsakemu Slovencu še v spominu tragičen konec tega slavnega Rusa in človekoljuba, imamo dovolj poguma, podati tudi slovenskemu ljudstvu v dobrem prevodu njegov sloveči roman: »Vojna in mir«. — Upamo namreč in pričakujemo, da dobimo dovolj odjemavcev, ki omogočijo to veliko delo tudi v slovenskem jeziku.

Zaradi obsežnosti tega romana pa si vendar ne upamo, izdati ga nakrat v dveh debelih knjigah — zato ga razdelimo v mesečne zvezke po 8—10 tiskanih pol v obliki znanega romana »Ana Karenina« istega pisatelja.

Roman »Vojna in mir« izide torej v zbirki »Slovanske knjižnice« v mesečnih zvezkih, ki bodo obsegali najmanj 8 in največ 10 tiskanih pol, torej do 160 strani v obliki »Ane Karenine«. Ako se oglasi vsaj 500 naročnikov, bodo obsegali vsi zvezki po 10 tiskovnih pol, vsak posamezen za ceno samih

»80 vinarjev«

s poštnino vred.

Rodoljubno čitajoče občinstvo vabimo, da nam priskoči na pomoč z naročnino, katero je poslati do konca januarja vsaj za 5 zvezkov t. j.

»K 4.—«

Kdor pošlje 4 K, dobi prvih 5 zvezkov, ki bodo obsegali do 800 strani. S tem činom se bomo Slovenci najvredneje spominjali tudi smrti velikega in slavnega Leva Nikolajeviča Tolstega.

V GORICI 1. januarja 1911.

»Goriška Tiskarna« A. Gabršček.